

Deo drugi

OSLOBOĐENJE MRKONJIĆ-GRADA I BORBE NA MANJACI

1. — *Pripreme za napad na Mrkonjić-Grad*

Dok su se ustaško-domobranski i četnički štabovi brinuli kako da zaustave nadiranje partizanskih snaga prema Mrkonjić-Gradu i Jajcu, 1. krajiška i 2. proleterska brigada su se pripremale da se upute prema tim garnizonima. Prema prvobitnoj odluci vrhovnog komandanta, one su dobile zadatak da noću 17/18. avgusta krenu iz Blagaja i Novog Sela i izbiju u rejon sela Brđana i Pljevskih Podova, gde će se staviti na raspolaganje komandantu Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Trebalo je da one, zajedno sa delovima 3. krajiškog odreda, sačinjavaju jednu udarnu grupu koja će dejstvovati oko Mrkonjić-Grada, razbiti četničke i domobranske snage i osloboditi to mesto. Šesnaestog avgusta vrhovni komandant je njihovim štabovima izdao naređenje u tom smislu, naglasivši da treba što pre zauzeti Mrkonjić-Grad, koji »predstavlja rešenje jednog krupnog vojničkog i političkog pitanja Bosanske krajine«. Prepuštivši Operativnom štabu izradu plana za napad, on mu je dao izvesne sugestije: da se obuhvatni manevar izvrši preko Sinjakova, a glavni napad pravcem Barači — Podrašnica; da se 2. proleterskoj brigadi, iscrpenoj teškim borbama, koje je vodila u poslednje vreme, daju sporedniji zadaci; da se prethodno zatvore komunikacije ka Jajcu i Banjoj Luci i da se 2. krajiška brigada angažuje ka Sanskom Mostu, kako bi se zatvorio i pravac koji iz doline Sane izvodi u Mrkonjić-Grad. Ukazujući na to da će brigade, na putu za Mrkonjić-Grad, prolaziti teritorijom koju četnici drže pod svojom kontrolom, on je skrenuo pažnju na potrebu da se četničke grupe neutrališu i pridobiju, a u slučaju da pruže otpor, moraju se i uništiti. »Izadite pred mase sa unapred pripremljenim proglasom«, upozoravao ih je vrhovni komandant. »Prisustvo 2. proleterske brigade, kao jedinice iz

Srbije, iskoristiti na političkom razbijanju četničkih bandi u tome kraju».¹

Međutim, već sledećeg dana iz Glamoča, gde je upravo stigao, vrhovni komandant je obavestio štabove brigada da ne kreću u pravcu Mrkonjić-Grada dok Stab 3. krajiškog odreda ne prebaci u rejon Novog Sela i Blagaja svoje jedinice i dok se ne formira Kupreški bataljon. A i vest da muslimani iz Kupresa nameravaju da se predaju nalagala je potrebu da se obe brigade zadrže dok se ne vidi koliko je to tačno. Tako je, uprkos želji da se što pre napadne Mrkonjić-Grad, Vrhovni štab morao, sticajem prilika, da tu akciju odloži. Pošto su se delovi 3. krajiškog odreda dosta sporo prebacivali u rejon Kupresa, Vrhovni štab je bio prinuđen da izvrši novu pregrupaciju snaga: u rejon severozapadno od Kupresa, koji su držale 1. krajiška i 2. proleterska brigada, prebačena je 4. proleterska brigada; zatvaranje pravca Kupres — Sujica povereno je 1. proleterskoj brigadi, koja je dobila zadatak da smeni 10. hercegovačku brigadu, kako bi ova mogla biti upućena prema Posušju da zatvori pravce od Mostara; zatvaranje pravaca prema Imotskom, Sinju i Bosanskom Grahovu povereno je štabovima 4. operativne zone Hrvatske i 5. krajiškog odreda. Peta crnogorska brigada je i dalje zadržana u rejonu Prozora i Gornjeg Vakufa sa zadatkom da dejstvuje prema dolini Neretve i izvornom delu Vrbasa, a delom i ka Travniku.²

Tako je, posle nove pregrupacije snaga, 3. sandžačka brigada mogla biti upućena na nove zadatke. Vrhovni komandant se nosio mišlju da i nju uputi na Mrkonjić-Grad. Devetnaestog avgusta on je obnovio naređenje 1. krajiškoj i 2. proleterskoj brigadi da se upute prema Mrkonjić-Gradu, stupe u vezu sa Operativnim štabom za Bosansku krajinu i pod njegovom komandom napadnu i zauzmu to mesto. Put do Mrkonjić-Grada nije bio sasvim bezbedan, jer su jake četničke grupe iz sela oko komunikacije Mliništa — Mrkonjić-Grad (396 naoružanih četnika) mogle ometati pokret brigada i, eventualno, sprečiti ih da u određeno vreme stignu na zadatak. Pred dilemom: ili da jednu brigadu uputi pravo preko tog rejona ili da ta sela ostavi po strani, vrhovni komandant se odlučio za ovo drugo. Da bi se postiglo iznenađenje, na čemu je on insistirao u svakoj prilici, i tako četnici lišili mogućnosti da se blagovremeno povuku u grad i pojačaju njegovu odbranu, on je štabovima 1. krajiške i 2. proleterske brigade sugerirao da najkraćim putem, preko-

¹ Naređenje vrhovnog komandanta štabovima 1. krajiške i 2. proleterske brigade od 16. avgusta (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 114)

² Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 107, 108, 111, 112, 114, 116, 117, 119; AIRPJ, br. 3260.

sela Brđana, izbiju na Sinjakovo, važan zemljišni objekt iznad puta Mrkonjić-Grad — Jezero, i zatvore komunikacije prema Jajcu i Banjoj Luci (niz dolinu Vrbasa), a potom napadnu Mrkonjić-Grad s juga, preko planine Lisine. Vrhovni komandant se složio sa predlogom štabova brigada da se u napadu na grad angažuje samo 1. krajiška brigada, dok bi 2. proleterska presekla obe komunikacije i tako napad obezbedila od eventualne intervencije neprijatelja iz Jajca i Banje Luke. Mada je predvideo da se napad na Mrkonjić-Grad izvede noću 24/25. avgusta, radi solidnije njegove pripreme i radi stvaranja potrebnog vremena za stupanje štabova brigada u vezu sa Operativnim štabom, koji se nalazio u Lušci-Palanci, ispod Grmeča, vrhovni komandant je dao štabovima brigada široku inicijativu: ukoliko prilike budu to zahtevale, napad izvršiti ne čekajući na uspostavljanje veze sa Operativnim štabom. »Ako se odlučite da likvidirate sami, sa vašim snagama Mrkonjić«, pisao je vrhovni komandant štabovima 1. krajiške i 2. proleterske brigade, »a nama izgleda da su dovoljne vaše snage, onda bi bio bolji i kraći pravac preko Sinjakova«. Dostavljajući štabovima brigada podatke o jačini posade u Mrkonjić-Gradu i Jajcu, koje je dobio od Štaba 3. krajiškog odreda, vrhovni komandant je naglasio da je »za sada na redu« samo Mrkonjić-Grad, stavljajući time do znanja da će posle toga uslediti napad i na Jajce.³ O pokretu i zadacima ovih brigada, odnosno »udarne grupe«, kako ih je nazvao, on je istog dana poslao obaveštenje komandantu Operativnog štaba za Bosansku krajinu,⁴ naglasivši mu da će one biti oko Mrkonjić-Grada u zoru 24. ili 25. avgusta, te da u to vreme, u cilju sadejstva, orijentiše u njihovom pravcu izvesne snage koje su dejstvovala u dolini Sane.⁵ Da bi olakšao nastupanje udarne grupe preko Brđana ka Sinjakovu i njen levi bok obezbedio od napada četnika, vrhovni komandant je najpre odlučio da u sela Pecku i Mednu, preko Glamoča i Mliništa, kamionima preveze dva bataljona 1. proleterske brigade, koji bi pročistili taj rejon od četnika i vezali za sebe četničke snage.⁶ Međutim, on je ubrzo odustao od te odluke, zaključivši da nije dovoljno obezbediti napad 1. krajiške i 2. proleterske brigade samo sa pravca tih sela, već i od Sitnice, jer je tom komunikacijom mogla uslediti intervencija neprijatelja iz Banje Luke. Ovo tim pre što Vrhovni štab nije bio sasvim siguran da će taj pravac zatvoriti krajiške jedinice koje su bile angažovane u borbama u dolini Sane. Da ne

³ Naređenje vrhovnog komandanta štabovima 1. krajiške i 2. proleterske brigade od 19. avgusta (Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 122).

⁴ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 123.

⁵ Komandant Operativnog štaba je primio naređenje Vrhovnog štaba tek 21. avgusta (AIRP, br. 483).

⁶ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 116, 122, 123.

bi bio u neizvesnosti, on je odlučio da na taj zadatak uputi jače snage. Kako 3. sandžačka brigada nije u tom trenutku bila angažovana u borbama, on je rešio da nju uputi, preko Pecke i Medne, ka Podrašnici sa zadatkom da 24. avgusta, kod sela Podbrda, izbiје na drum Mrkonjić-Grad — Sitnica. Ovim manevrom bila bi prekinuta i druga komunikacija koja Mrkonjić-Grad vezuje sa Banjom Lukom (preko Sitnice i Kadine Vode) i tada bi se njegova posada našla potpuno odsečena od susednih garnizona. Da bi se 3. sandžačka brigada, koja se nalazila u Livanjskom polju, mogla brže prebaciti, Vrhovni štab joj je uputio kamione. Brigada se, u nekoliko navrata, prevezla u Glamoč, odakle je nastavila pokret pešice. Pošto je trebalo u određeno vreme stići na zadatak, Vrhovni štab je zahtevao da ona izbegava sukobe sa četnicima, mimoilazeći sela.⁷

Ovakav stav Vrhovnog štaba prema kolebljivim četničkim masama, koje je dolazak proletherskih brigada jako zaplašio i demoralisao, bio je razumljiv. U razbijanju četnika moglo se više postići strpljivim političkim radom na raskrinkavanju njihovih vođa, koji su ih zaveli, gurnuli u bratoubilački rat i odveli u izdaju, nego vojničkim merama, pomoću kojih bi njihove jedinice, bez sumnje, bile razbijene ili potisnute iz tog rejonu, ali ne i uništene. Efekat jedne vojničke akcije koja bi imala represivni karakter ne bi bio sasvim zadovoljavajući, jer se jaz koji je partizanski pokret odvajao od stanovnika tih sela ne bi time suzio, već, naprotiv, proširio.

O svojoj odluci da u napadu na Mrkonjić-Grad angažuje i 3. sandžačku brigadu Vrhovni štab je 21. avgusta u li časova pisao Operativnom štabu za Bosansku krajinu, stavivši mu na znanje da će ta brigada stići pred Mrkonjić-Grad, u rejon sela Podbrda i Rogolja, u zoru 24. avgusta i da će se napad na grad izvršiti noću 24/25. avgusta. U vezi s tim trebalo je da komandant Operativnog štaba sa bataljonom »Soko« i ostalim delovima 6. krajiškog odreda krene iz Ribnika u pravcu Rogolja, gde će se povezati sa brigadama i usaglasiti njihovo dejstvo.⁸

Uporedo sa upućivanjem 1. krajiške, 2. proletherske i 3. sandžačke brigade prema Mrkonjić-Gradu, Vrhovni štab je preduzeo i mere kojima će odvratiti pažnju neprijateljevih štabova i jedinica u susednim garnizonima i time olakšati napad na Mrkonjić-Grad. Tako je štabovima 4. crnogorske brigade i 3. krajiškog odreda naredio da povećaju aktivnost ka Kupresu i komunikacijama Kupres — Bugojno i Jajce — Donji Vakuf,

⁷ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 127, 128; Naređenje načelnika Vrhovnog štaba komandiru Auto-čete od 21. avgusta (Arhiv VII, k. 2., br. reg. 28/1).

⁸ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 131.

a Štabu 5. crnogorske brigade, čije su jedinice uspešno dejstvovale u rejonu Rastova i Šebešića,⁹ naredio da pojača dejstva i skrene pažnju neprijatelja na to, za njega veoma osetljivo, područje na desnoj obali Vrbasa.¹⁰

Dvadeset trećeg avgusta izjutra obe brigade su izbile na Sinjakovo. Obavešteni da neprijatelj u Mrkonjić-Gradu nije saznao za njihov dolazak, štabovi brigada su zaključili da bi brzim napadom mogli iznenaditi neprijatelja i da stoga treba iskoristiti povoljnu priliku koja se ukazala. Zbog toga su odlučili da se još iste noći, u 01 čas, napadne grad, iako veza sa Operativnim štabom za Bosansku krajinu, koji je trebalo da rukovodi ovim napadom, i sa 3. sandžačkom brigadom, nije bila uspostavljena.¹¹ Po mišljenju štabova 1. krajiške i 2. proleterske brigade, nije trebalo čekati i gubiti vreme, jer bi to više koristilo neprijatelju. Prema najnovijim podacima, u čiju se pouzdanost moglo verovati,¹² u gradu se nalazilo oko 600—700 domobrana i četnika. Spoljna odbrana je bila dosta slaba, a napadač je bio u vrlo povoljnom položaju u pogledu terena, jer se s padina Lisine, Gradine, Grabeža i Oruglog brda moglo relativno lako i brzo spustiti u grad, koji se nalazio u dolini, stešnjen brdima. Mada je odbranu Mrkonjić-Grada bilo moguće organizovati jedino na visovima koji okružuju ovu varošicu, nepri-

⁹ Jedna kombinovana četa 5. crnogorske brigade napala je 16. avgusta žandarmerijsku stanicu u Rastovu. Milicioneri koji su u toku noći obezbeđivali zgradu stanice otišli su u 5 časova svojim kućama, tako da je na straži ostao samo jedan žandarm. U 5,30 časova partizani su upali u stanicu, zarobili, na spavanju, četiri žandarma i zaplenili 14 pušaka, 2 pištolja i 2 sanduka municije. U međuvremenu je druga grupa partizana ušla u Šebešić i konfiskovala namirnice iz magacina firme »Ugar«. Istog dana partizani su napustili oba mesta, u koja su stigli žandarmi iz Travnika i Visokog i ustaše Pripremljene bojne Travnik — Bučići (Arhiv VII, k. 13, br. reg. 17/1—3, k. 172 a, br. reg. 52/6—i, 3c. 148, br. reg. 43/3—1, k. 148a, br. reg. 17/9—1; AIRPJ, br. 4436).

¹⁰ Zbornik, tom II, knj. 5, dok. br. 119, 120, 126.

¹¹ Komandant Operativnog štaba nije primio naređenje Vrhovnog štaba od 21. avgusta u kome je stajalo da će ka Mrkonjić-Gradu biti upućena i 3. sandžačka brigada. On je tog dana pisao Štabu 1. krajiške brigade da će 23. avgusta biti u Ribniku i da će u Podrašnici stupiti u vezu sa 1. krajiškom, a ne sa 3. sandžačkom brigadom. On je, dalje, naveo da će 2. krajišku brigadu uputiti u rejon sela Ratkova da bi zauzela sve dominantne visove i sprečila intervenciju ustaško-domobranskih i četničkih snaga iz pravca Sitnice ka Mrkonjić-Gradu (AIRP, br. 483). Ovo pismo, međutim, Štab 1. krajiške brigade nije primio. Veza između ova dva štaba je tih dana bila veoma slaba: npr. pismo Štaba 1. krajiške brigade upućeno 18. avgusta Operativni štab je primio tek nakon tri dana (AIRPJ, br. 3581).

¹² Štab 3. krajiškog odreda je u Mrkonjić-Gradu i Jajcu imao pouzdane obaveštajce. Čak je i među domobranima bilo pristalica narodnooslobodilačkog pokreta koji su održavali vezu sa partizanskim obaveštajcima.

jatelj to nije učinio. On je, naime, bio uveren da će četnici, s kojima je bio sklopljen sporazum o saradnji i zajedničkoj borbi protiv partizana, u slučaju potrebe uspešno braniti sve prilaze. Zbog toga se gotovo sva domobranska posada nalazila u varošici, raspoređena u kućama, a samo manji delovi su bili na obližnjim visovima: na Oruglom brdu oko 40 domobrana i na Ravni (k. 991) jedan vod. Manji predstražni delovi nalazili su se u selima Kopljevićima, Starom Selu i Kotoru, na istočnim prilazima gradu. Sve je, dakle, navodilo na potrebu da se žuri s napadom i da se iskoristi iznenađenje koje je već bilo postignuto time što u toku tog dana nije mogla doći pomoć ni iz Jajca, ni iz Banje Luke.

Posle kraćeg razmatranja situacije štabovi brigada su izradili plan napada. Pridajući važnost obezbeđenju sa pravca Jajca i Banje Luke (preko Crne Rijeke), oni su odlučili da tri bataljona 2. proleterske brigade preseku te komunikacije i odbiju svaki pokušaj slanja pomoći iz tih mesta, a da 1. bataljon zauzme Oruglo brdo. Za neposredan napad na grad određena je 1. krajiška brigada. Njen 1. bataljon, ojačan 1. četom 3. bataljona, trebalo je da prodre u grad s juga i istoka, koristeći se prisustvom 1. bataljona 2. proleterske brigade na Oruglom brdu. Njen 2. bataljon trebalo je da napadne Rogolje, gde su se, prema nekim obaveštenjima, nalazili četnici nepoznate jačine, slabe borbene vrednosti, te ove četnike razbije ukoliko pruže otpor, zatim deo snaga usmeri sa zapada ka gradu, a drugi deo ostavi u rejonu Podrašnice i Podbrda. Ovaj bataljon je dobio zadatak koji je Vrhovni štab bio namenio 3. sandžačkoj brigadi. Pošto su četnici iz sela Šibova mogli oba krajiška bataljona ugroziti s leđa, to je prema tom selu bio postavljen 3. bataljon (bez jedne čete).¹³

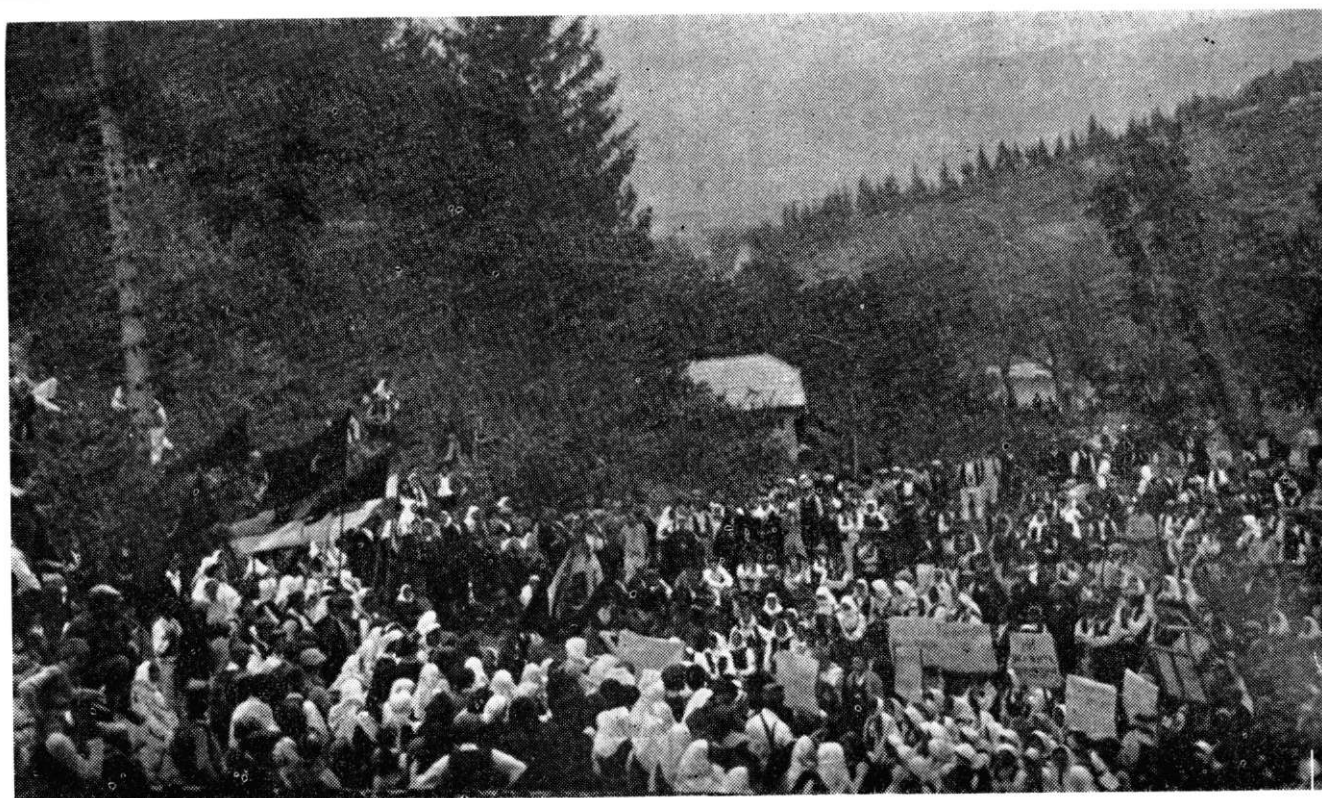
Kao što se vidi iz rasporeda jedinica za napad, namera štabova 1. i 2. brigade bila je da bataljoni što pre prodru u grad, uglavnom sa jugoistočne, a delom i sa zapadne strane, i da smelim i brzim dejstvima u njegovoj unutrašnjosti razbiju posadu i prinude je na predaju. Za organizovanje koncentričnog napada nije bilo ni vremena, ni uslova, jer je bilo nemoguće da se u toku dana upute snage i severno od grada, na brdo Grabež. Tako je pravac prema selu Trijebovu i, dalje, ka Manjači, jakom četničkom uporištu, ostao otvoren, te se neprijateljeva posada mogla tuda povući prema Banjoj Luci. No, drugog izlaza nije

¹³ Plan napada na Mrkonjić-Grad Operativnog štaba 1. krajiške i 2. proleterske brigade od 23. avgusta 1942 (Arhiv VII, k. 787, br. reg. 12—1); Dnevnik komandanta 2. proleterske brigade Lj. Đurića (Arhiv VII, k. 2015, br. reg. 3/1); Pismo načelnika Štaba 2. proleterske brigade članu Vrhovnog štaba S. Zujoviću od 18. septembra (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44).

bilo: ili iskoristiti priliku i zauzeti grad, makar uz nedovoljnu pripremu i uz rizik da se posada izvuče, ili sačekati da se prikupe jače snage da bi se obezbedio koncentričan napad, ali uz opasnost da ga neprijatelj otkrije i uputi pojačanja koja bi mogla odbraniti grad.

Dok su se tako vršile pripreme za napad, posada u Mrkonjić-Gradu nije preduzimala nikakve posebne mere za učvršćenje odbrane. Dolazak 1. krajiške i 2. proleterske brigade nije bio blagovremeno zapažen. Doduše, još 13. avgusta je veliki župan iz Jajca upozorio svoje pretpostavljene u Zagrebu da, prema vestima kotarske oblasti iz Mrkonjić-Grada, krajiške partizanske jedinice su zauzele Ključ i koncentrisale se kod Gornjeg Ribnika s namerom da napadnu Mrkonjić-Grad i Jajce. Međutim, zbog odlaska 1. krajiške brigade prema Kupresu (njen odlazak nije ostao nezapažen, ali je pogrešno ocenjeno da je ona krenula ka Kninu) neprijatelj je zaključio da je napad odgođen i da neposredne opasnosti nema. Četnički komandant Drenović je istovremeno obavestio komandanta garnizona u Mrkonjić-Gradu da je preko svog obaveštajca, koji se nalazi kod partizana, doznao da tri srbijanske i jedna crnogorska udarna brigada imaju nameru da u najskorije vreme napadnu Jajce i Mrkonjić-Grad.¹⁴ Ali sve to nije bilo shvaćeno ozbiljno. Neprijateljevi štabovi su, posle završenih borbi za Kupres, pretpostavljali da partizani vrše pregrupaciju svojih jedinica radi novog napada na Kupres ili na Jajce. Mogućnost napada na Mrkonjić-Grad nije do 23. avgusta ozbiljno uzimana u obzir. Mere Vrhovnog štaba preduzete u cilju obmanjivanja neprijatelja urodile su punim uspehom. Stab 3. domobranskog korpusnog područja, na primer, protumačio je dejstva 5. crnogorske brigade oko Rastova i Sebešića kao približavanje partizana Travniku. Ne sumnjajući u to, on je 23. avgusta izvestio štab svog korpusa da će u toku noći uslediti napad na Travnik i Turbe.¹⁵ I pojačana aktivnost bataljona 4. crnogorske brigade i 3. krajiškog odreda oko Kupresa, Bugojna i Jajca dovedena je u vezu sa dejstvima 5. crnogorske brigade prema Travniku, te su neprijateljevi štabovi došli do zaključka da se partizanske snage, posle borbi za Livno i Kupres, pomeraju na istok, ka dolini Vrbasa, i dalje, prema Travniku. Shvativši ozbiljno novu opasnost koja se ponovo nadvila nad tim veoma važnim područjem, ustaško-domobranski štabovi su nastojali da kod Nemaca izdejstvuju dozvolu da se pukovniku Šimiću upute pojačanja, jer jedinice kojima je on raspolagao, po oceni Štaba

¹⁴ Arhiv VII, k. 78, br. reg. 48/10—2.
¹⁵ is Arhiv VII, k. 71, br. reg. 49/3—1 i 9/4—2, 1.

Narodni zbor u okolini Glamoča septembra 1942.

korpusa, »nisu dovoljne da potpuno ovladaju prostorom Kupres — Bugojno — Travnik, a osim toga već su mnoge zamorene neprekidnim borbama«. Ministar oružanih snaga NDH je još 18. avgusta, preko nemačkog generala u Zagrebu, zamolio komandanta nemačke 718. divizije, u čije je operacijsko područje ulazila i ugrožena oblast, da dozvoli da se pukovniku Šimiću upute iz dolina reka Bosne i Krivaje ostala dva bataljona domobranskog 15. pešadijskog puka.¹⁶ U međuvremenu je Glavni stožer Ustaške vojnice odlučio da pukovniku Šimiću uputi svoja dva bataljona: 7. ustaški bataljon iz Dvora na Uni i 12. ustaški bataljon iz Kostajnice.¹⁷ No, već sledećeg dana on je, teška srca, morao odustati od te namere, jer su iskrsele nove teškoće na drugim područjima. Upravo u to vreme došlo je do pada Posušja i ugroženosti Imotskog, te je pojačanja trebalo uputiti u taj rejon. Zbog toga je odlučeno da se od pomenuta dva bataljona formira tzv. Krajiška kombinovana ustaška bojna i odmah uputi u Imotski.¹⁸

I situacija u dolini Sane se tih dana ozbiljno pogoršala skrenuvši na sebe pažnju neprijateljevog štaba u Banjoj Luci. U toku noći 18/19. avgusta 2. krajiška brigada je napala na Vrhpolje, jako neprijateljevo uporište koje je šttilo prilaze Sanskom Mostu, i već bila pred uspehom, kada je, zbog neprijateljeve intervencije iz Sanskog Mosta, bila prinuđena da se u zoru povuče iz zauzetog mesta.¹⁹

Tako se neprijatelj ponovo našao pred nizom teškoća. Za njega, jedno zlo nikada nije dolazilo samo, jer su partizani, kao po pravilu, napade na jednom pravcu dopunjavali pojačanom aktivnošću na drugim pravcima. Tako su oni i ovoga puta, svojim iznenadnim napadima i prenošenjem dejstava s jednog na drugo područje, remetili planove ustaških i domobranskih štabova. Neprijatelj je opet bio prinuđen da svoje raspoložive rezerve, umesto u dolinu Vrbasa, kojoj je po njegovom mišljenju pretila opasnost, uputi u rejon Posušja, Aržana i Imotskog, koji je iznenada postao ugrožen, kao i u dolinu Sane, gde je situacija

¹⁶ Telefonska depeša Glavnog stožera Hrgenu od 18. avgusta u 13,15 časova (Arhiv VII, k. 13, tor. reg. 17/1—11).

¹⁷ Petnaesti domobranski puk se nalazio u dolinama Bosne i Krivaje, a njegov 1. bataljon u Bugojnu i Donjem Vakufu (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 1/4—1).

¹⁸ Arhiv VII, k. 13, br. reg. 191—13.

¹⁹ Arhiv VII, k. 13, br. reg. 20/1—12.

²⁰ Zapovest Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 16. avgusta za napad na Vrhpolje (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 103); Izveštaj Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 21. avgusta (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 114); Izveštaj Štaba 2. krajiške brigade Operativnom štabu, bez datuma (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 12); Bojna relacija Štaba Banjalučkog zdruga za avgust (Arhiv VII, k. 54, br. reg. 18/1—16).

bila zabrinjavajuća. U međuvremenu, partizani su već bili ugrozili i treće područje: Mrkonjić-Grad i okolinu.

I tako, dok su se neprijateljevi štabovi brinuli kako da odbrane svoje garnizone u dolini Vrbasa, spreče pad Imotskog i odbace partizane iz doline Sane, 1. bataljon domobranskog 9. pešadijskog puka u Mrkonjić-Gradu, sve do 23. avgusta u podne, nije slutio nikakvu opasnost. Doduše, četnici su javljali o pokretima jačih partizanskih snaga u Janju, ali se pretpostavljalo da se one kreću ka komunikaciji Jajce — Donji Vakuf. Tek 23. avgusta komandant garnizona je od četnika dobio vesti da je oko 2.500 partizana primećeno kod sela Sipova, oko 15 km južno od Mrkonjić-Grada, i da se njihove prethodnice nalaze na Sinjakovu. U gradu su odmah preduzete mere pune pripravnosti.²⁰ U toku popodneva dobijeno je od pukovnika Šimića upozorenje da su jake snage krenule iz okoline Kupresa ka Jajcu i Mrkonjić-Gradu i da zbog toga treba biti na oprezi. Vest o blizini partizana uzbudila je posadu i stanovnike. To se uzbuđenje iz časa u čas povećavalo, da bi dostiglo kulminaciju u predvečernjim časovima kada se saznalo da su četnički komandant Drenović i zamenik komandanta garnizona otišli za Banju Luku. Njihov odlazak radi traženja pomoći protumačen je kao bekstvo pred opasnošću, od napada partizana. Tek oko 23 časa, kada su se oni vratili, uzbuđenje u gradu se unekoliko stišalo ali je sva posada, koju su sačinjavale tri pešadijske i jedna mitraljeska četa (ukupno oko 450 domobrana) i 9 žandarma, bila u strogoj budnosti.²¹

2. — Razbijanje domobranskog garnizona

Napad je počeo 24. avgusta u 01,45. Prvi bataljon 2. proleterske brigade, u snažnom jurišu, zauzeo je Oruglo brdo, najjače neprijateljevo uporište na jugozapadnim prilazima gradu. Domobrani su na tom objektu pružili slabiji otpor, koji je trajao manje od pola sata, a zatim se povukli u grad. Dok su na Oruglom brdu vođene borbe, 1. bataljon 1. krajiške brigade sa 1. četom 3. bataljona prodro je u grad i uneo pometnju među neprijateljeve vojnike, koji su bezglavo bežali, samo mestimično i neorganizovano pružajući otpor. Svoj prodor u unutrašnjost varošice borci su označili na uobičajen način: zapalili tri manje drvenjare kao signal dokle su stigli. Požar u Donjoj

²⁰ Bojna relacija Štaba 9. pešadijskog puka za avgust 1942. godine (Arhiv VII, k. 56, br. reg. 9/2—8).

²¹ Izveštaj komandira žandarmerijske stanice iz Mrkonjić-Grada Štabu 3. žandarmerijskog puka u Banjoj Luci od 28. avgusta (Arhiv VII, k. 148, br. reg. 1'5—45).

mahali povećao je pometnju, naročito kod stanovništva, koje je napuštalo domove plašeći se da se požar ne raširi. Borci 1. i 3. bataljona su do 4 časa očistili grad od neprijatelja, zarobivši 116 domobrana i zaplenivši 166 pušaka, 6 puškomitraljeza i znatnu količinu municije i ratne opreme. Drugi bataljon 1. krajiške brigade, koji je napadao sa zapadne strane, preko sela Rogolja, nije naišao na otpor četnika u selu, jer su se oni razbežali, ali je morao da savlada dosta jak otpor domobrana u rovovima kod sela Kotlina. Tek oko 3 časa prestao je otpor na ovom pravcu. Bataljon je zarobio dva oficira, tri podoficira i 36 domobrana i, pored pušaka, zaplenio protivavionski top, dva minobacača, dva mitraljeza, dva puškomitraljeza i veću količinu municije i razne opreme.²²

Ipak je veći deo domobranske posade uspeo da izbegne zarobljavanje. Pošto sa severne strane, preko brda Grabeža, nije vršen napad, to su domobrani, kako se moglo i pretpostaviti, tim pravcem odstupili iz grada. Oko 5 časova na brdu se sakupilo oko 125 domobrana, 4 žandarma i izvestan broj meštana. Ovo ljudstvo odmah se povuklo u pravcu Bočca, a zatim krenulo ka Banjoj Luci, gde je stiglo 27. avgusta. S njim su se povlačili i četnici Drenovićevog odreda, koji su napustili svoje položaje bez borbe. Izvestan broj domobrana, koji se, pojedinačno ili u manjim grupicama, povukao iz grada u raznim pravcima, desetak dana je pristizao u obližnje garnizone.²³

Dok su bataljoni 1. krajiške brigade napadali na Mrkonjić-Grad, 2. proleTERSka brigada i delovi 3. krajiškog odreda izbili su najpre na komunikaciju koja vodi ka Jajcu, a zatim i na onu koja niz dolinu Crne rijeke i Vrbasa vodi ka Banjoj Luci, i na njima porušili mostove. Obe komunikacije su obezbeđivali četnici, ali se oni nisu usudili da pruže otpor, već su se razbežali u pravcu Manjače.²⁴ Iste noći su delovi 3. krajiškog odreda izvršili napad na komunikaciju Jajce — Donji Vakuf. Jedna grupa se spustila niz potok Sedinac i kod Bravnice izbila na prugu. Borci su, uz pomoć seljaka, porušili 1700 metara pruge i jedan betonski most. Druga grupa je porušila oko 1800 metara pruge između železničkih stanica Vinac i Doganovci. Saobraćaj na ovoj važnoj pruzi bio je prekinut četiri dana.²⁵

²² Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade Vrhovnom štabu od 28. avgusta (Arhiv VII, k. 787, br. reg. 13—2); Dnevnic Lj. Đurića, V. Đokića i M. Milovanovića; D. Đukić: Od Sanice do Mrkonjić-Grada (Krajiške brigade, str. 99); D. Marković: U Šolajinom zavičaju, »Druga proleTERSka«, II, str. 15.

²³ Arhiv VII, k. 148, br. reg. 1'5—4, 5, k. 56, br. reg. 9/2—8, k. 95, br. reg. 5/9—1.

²⁴ Dnevnic Lj. Đurića, M. Milovanovića i V. Đokića.

²⁵ Arhiv VII, k. 148, br. reg. 10/5, 9/5; k. 52, br. reg. 6/2—8.

U napadu na Mrkonjić-Grad ni 1. krajiška ni 2. proleTERSka brigada nisu imale žrtava. Neprijatelj je imao sledeće gubitke: tri ranjena i 169 zarobljenih domobrana i četiri oficira; gotovo sve naoružanje i sva oprema domobranskog bataljona pali su u ruke partizana (top, osam mitraljeza, devet puškomitraljeza, tri minobacača sa 274 mine, veći broj pušaka i dr.).²⁶

Ne znajući da je Mrkonjić-Grad oslobođen, 3. sandžačka brigada se kretala drumom od Glamoča preko sela Odžaka, Mliništa i Barača, podešavajući tempo marševanja tako da u određeno vreme, tj. 24. avgusta u zoru, stigne pred Mrkonjić-Grad i da u rejonu sela Rogolja uhvati vezu sa 1. krajiškom i 2. proleTERSkom brigadom. Kako se i očekivalo, njeni bataljoni nisu naišli na otpor četnika, koji su se ili razbežali i sklonili u obližnje šume, ili povukli delom ka Manjači, gde se nalazio četnički puk »Manjača«, kojim je, posle odlaska Vukašina Marčetića za načelnika Glavnog štaba bosanskih četničkih odreda, komandovao Jovan Mišić, a delom, preko Vrbasa, na područje četničkog odreda »Obilić«, čiji je komandant bio Lazar Tešanović. Kada je 3. sandžačka brigada, 24. avgusta, stigla u rejon sela Podrašnice, hitajući da izbije na komunikaciju Mrkonjić-Grad — Čađavica, saznala je da je Mrkonjić-Grad oslobođen.²⁷

Ni Operativni štab za Bosansku krajinu, koji je trebalo da rukovodi ovom akcijom, nije znao da je napad već izvršen i da je grad zauzet. Prema naređenju koje je on dobio od Vrhovnog štaba trebalo je da 1. krajiška i 2. proleTERSka brigada stignu u rejon Mrkonjić-Grada u zoru 24. ili 25. avgusta. Polazeći od te pretpostavke, komandant Operativnog štaba je preduzeo mere da s njihovim nastupanjem s juga, preko Janja, vremenski uskladi dejstva 2. krajiške brigade sa zapada, iz doline Sane, a sam je, 21. avgusta, krenuo u Ribnik, da bi bio bliži Mrkonjić-Gradu i stupio u neposrednu vezu sa štabovima ovih dveju brigada. Uveren da će se napad izvesti tek 25. ili 26. avgusta, što će zavisiti od toga kada će pomenute dve brigade stići u predviđeni rejon i uhvatiti vezu s njime, on je tek 24. avgusta uputio 2. krajišku brigadu iz Ključa ka Sitnici i Čađavici, naseljima na putu Banja Luka — Mrkonjić-Grad, sa zadatkom da zauzme ta sela i prekine komunikaciju, te tako sa severozapada obezbedi napad na Mrkonjić-Grad i istovremeno veže za sebe delove četničkog puka »Manjača«. Komandant Operativnog štaba je nameravao da, čim počne napad na Mrkonjić-Grad, 2. krajišku

²⁶ Arhiv VII, k. 214, br. reg. 43/10—10, k. 125, br. reg. 8/1—1, k. 148, br. reg. 1/5—4, k. 56, br. reg. 9/2—3; Pismo načelnika Štaba 2. proleTERSke brigade članu Vrhovnog štaba S. Zujoviću od 18. septembra (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44); AIRPJ, br. 3261.

²⁷ D. Jauković: Oslobođenje Mrkonjić-Grada avgusta 1942 (VIG, br. 6 za 1952. g.).

brigadu pomeri dalje na istok, ka Manjači, koordinirajući njeno nastupanje sa prodiranjem 1. krajiške i 2. proleterske brigade.²⁸ Ovim manevrom trebalo je, po zamisli Operativnog štaba, odseći Mrkonjić-Grad i sa severa, i tako sprečiti posadu da se povuče ka Banjoj Luci preko četničke teritorije. Plan je bio dobro zamišljen, ali on, usled prevremenog napada 1. krajiške i 2. proleterske brigade na Mrkonjić-Grad, nije mogao biti ostvaren. Domobranska posada i četnici Drenovićevog odreda »Kočić« iskoristili su pogodnu priliku što 2. krajiška brigada nije izbila na Manjaču, te su se tim pravcem nesmetano povukli za Banju Luku. S obzirom na okolnosti u kojima se razvijao napad na Mrkonjić-Grad, 2. krajiška brigada nije mogla da ostvari svoj uticaj na njegov tok. Njeni bataljoni su 24. avgusta uveče, pošto im je objašnjen politički značaj likvidacije četničkih jedinica i vojni značaj prodiranja ka Vrbasu, napali na Sitnicu i Čadavicu. Četnici su, pod utiskom pada Mrkonjić-Grada, odmah pobjegli, tako da su 1. i 3. bataljon tako reći bez borbe ušli u Sitnicu, a 2. bataljon u Čadavicu. U Sitnici je zarobljeno, a zatim pušteno, sedam prisilno mobilisanih četnika, a zaplenjena je izvesna količina opreme, koju četnici, usled brzog povlačenja, nisu uspeli da evakuišu. Brigada se nije zaustavila u zauzetim mestima, već je odmah nastavila gonjenje četnika. Prvi i 3. bataljon su još u toku noći produžili na sever, duž komunikacije, i do zore, 25. septembra, očistili od četnika sela Babiće i Iliće i izbili u selo Bunareve. U međuvremenu je 2. bataljon produžio iz Čadavice drumom ka Mrkonjić-Gradu i stigao do sela Ponora, gde se zadržao i porušio most, ne stupivši u vezu sa brigadama koje su oslobodile Mrkonjić-Grad.²⁹

Po ulasku u Mrkonjić-Grad 1. krajiška i 2. proleterska brigada su se u njemu zadržale puna tri dana, propustivši priliku da gonjenjem neprijatelja spreče njegovo organizovano povlačenje i konsolidovanje. Prilika je bila vrlo povoljna da se napad nastavi i da se u jednom naletu razbiju već znatno demoralisane četničke snage puka »Manjača«. Ali ona, sticajem okolnosti, nije iskorišćena. Štabovi brigada nisu znali pravu situaciju na Manjači, a očekivali su i naređenja pretpostavljenih štabova. A Operativni štab, kao što je već rečeno, nije bio u toku doga-

²⁸ Izveštaj Operativnog štaba za Bosansku krajinu Vrhovnom štabu od 21. avgusta (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 114); Izveštaj Štaba 2. krajiške brigade Operativnom štabu za Bosansku krajinu, verovatno od 5. septembra (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 12); Pismo komandanta Operativnog štaba Štabu 1. krajiške brigade od 21. avgusta (AIRP, br. 483).

²⁹ Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 12; Izveštaji Štaba 2. krajiške brigade i Štaba 2. bataljona 2. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 25. avgusta (AIRP, br. 488 i 489).

đaja, jer je prevremeni napad na Mrkonjić-Grad poremetio njegove planove. Vrhovni štab, bio je isuviše daleko da bi mogao ostvariti svoj uticaj na rad ovih dveju brigada. Pa ipak, uprkos navedenim okolnostima, ostaje činjenica da štabovi 1. krajiške i 2. proleterske brigade nisu pokazali dovoljno samoinicijative da napad dovedu do kraja, odnosno da, po zauzimanju grada, pređu u gonjenje razbijenog neprijatelja.³⁰

Zbog prevremenog napada 1. krajiške i 2. proleterske brigade na Mrkonjić-Grad, dejstva 5. crnogorske brigade prema Travniku nisu, razumljivo, mogla uticati na razvoj događaja kod tih dveju brigada. U uverenju da će Mrkonjić-Grad biti napadnut 25/26. avgusta, delovi 5. crnogorske brigade su tek te noći napali na neprijateljeve posade u selima Petačićima i Pečuju, oko 10 km južno od Travnika, porušili železnički most kod sela Lisca i u zoru izvršili napad na Rastovo, kojom prilikom je ubijen jedan ustaša. Iako je ovo naselje branilo samo 40 žandarma i ustaša, partizani nisu uspjeli da ga zauzmu zbog slabo organizovanog napada i zbog pristizanja pomoći iz Sebešića.³¹

Pad Mrkonjić-Grada je potpuno iznenadio neprijateljeve štabove u Jajcu, Sarajevu, Banjoj Luci i Zagrebu. Veliki župan iz Jajca pisao je 27. avgusta Glavnom stanu poglavnika da je iznenadni i veoma brzi pad Mrkonjić-Grada, koji je branio jedan dobro naoružan bataljon, »pobudio senzaciju«.³²

Za brz pad Mrkonjić-Grada ustaško-domobranski štabovi su najviše okrivili četnike. Stab domobranskog 9. pešadijskog puka je prebacio odgovornost isključivo na četnike Drenovića, koji su prema sporazumu bili obavezni da drže položaje ispred domobrana i da prvi prihvate borbu s partizanima, ali oni to nisu učinili, već su se povukli u pravcu Manjače, dozvolivši partizanima da se nesmetano približe gradu.³³ Međutim, ustaške vlasti su smatrale da za pad Mrkonjić-Grada snosi odgovornost i domobranski bataljon, jer je on vrlo brzo i neopravdano prestao da daje otpor. Činjenica da četnici nisu partizanima pružili otpor nije smela, po mišljenju velikog župana, biti razlog da domobrani budu iznenađeni i da, tako reći bez borbe, predaju varoš partizanima. Posebno su okrivljeni komandant garnizona,

³⁰ Načelnik Štaba 2. proleterske brigade ovako je, u pismu Vrhovnom štabu, ocenio rad svoje i 1. krajiške brigade:

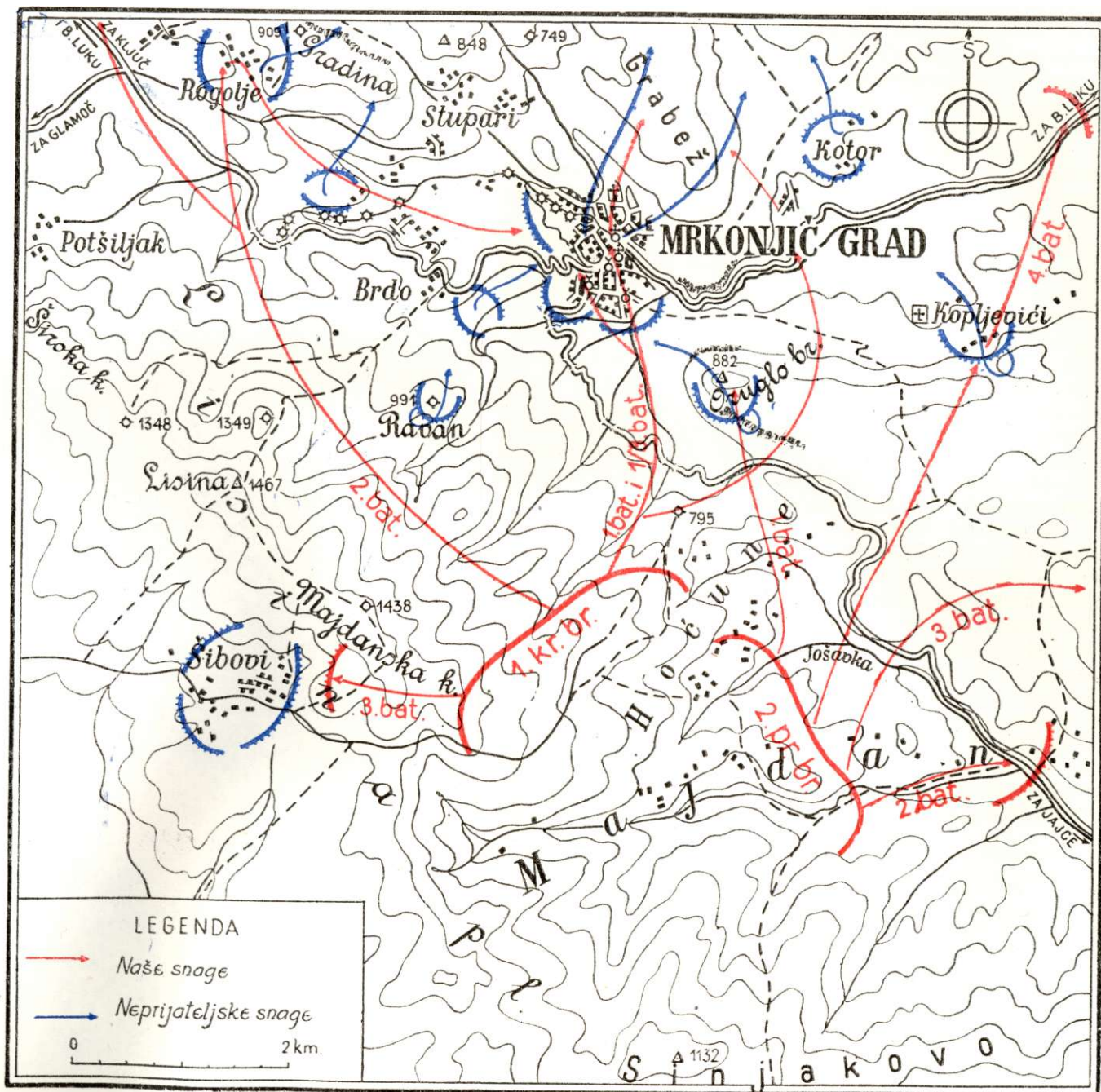
»... Neprijatelj posle poraza nije osetio silinu našeg pritiska i gonjenja do konačnog uništenja. Iako se neprijatelj razbijen povlačio u paničnom strahu, mi smo svi ostali neaktivni. Stvorili smo neprijatelju mogućnost da se pribere, da svoje snage sredi i da nam počne da dosađuje...« (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok br. 44).

³¹ Arhiv VII, k. 13, br. reg. 28/1—3, 29/1—3, k. 52, br. reg. 6/2—8, k. 148, br. reg. 26/5—1, 2, k. 172a, br. reg. 4/7—1, k. 56, br. reg. 9/2—8.

³² Arhiv VII, k. 214, br. reg. 43/10—10.

sa Arhiv VII, k. 56, br. reg. 9/2—8.

OSLOBOĐENJE MRKONJIC-GRADA
(24. VIII 1942)

Skica 20

što je dan-dva pre napada otišao na dopust, i kotarski predstojnik, što se isuviše oslonio na četnike.³⁴

Kada su doznali da su partizani razbili domobranski bataljon i zauzeli Mrkonjić-Grad, susedni garnizoni su se uplašili za svoju sudbinu. Uzbudjenje je naročito zahvatilo posadu i ustaške vlasti u Jajcu. Komandant garnizona je naredio da se zavede najstroža pripravnost i da se pristupi užurbanom utvrđivanju, jer je verovao da će ubrzo uslediti napad i na taj grad.³⁵ Čim je primio prve vesti o padu Mrkonjić-Grada, veliki župan je zatražio od Glavnog stana poglavnika da se, »ukoliko se želi izbjeći sudbinu zauzetih mjesta«, hitno upute najmanje dva bataljona kao pojačanje i da se iz Jajca evakuišu arhiva i novac.³⁶ Uzbudjenje u gradu nije se stišavalo ni narednih dana, i pored nastojanja vojnih i policijskih vlasti da zavedu red i povrate spokojstvo. Živa propagandna aktivnost partizanskih pristalica u gradu pojačavala je to uzbudjenje, koje se sa stanovništva prenosilo i na vojsku. I domobrani koji su pristizali iz Mrkonjić-Grada govorili su o brojnosti i visokoj borbenoj vrednosti partizana. U toku 27. i 28. avgusta stigla su 62 domobrana, uspevši da umaknu iz Mrkonjić-Grada, delom sa oružjem, a 29. i 31. avgusta u Bravnicu, Vinac i Jajce stigla su još 62 domobrana i tri oficira, koje su partizani pustili iz zarobljeništva.³⁷ Postupak partizana prema zarobljenim domobranima — koje su, nakon razoružanja, puštali kućama — imao je vanrednog odjeka kod naroda i, posebno, kod domobrana. »Kad su zarobljeni domobrani došli u mjesto Jajce« — pisao je komandir žandarmerijske čete iz Jajca komandantu žandarmerijskog puka u Banjoj Luci — »izjavili su da im je bilo bolje kod partizana i da su ovi prema njima, tj. domobranima, bolje postupali nego naši časnici. . . Postoji sumnja da partizani puštaju domobrane na slobodu samo radi toga da ovi šire njihovu promidžbu na štetu naše vlasti, a u korist komunista«.³⁸

» U izveštaju Glavnom stanu poglavnika veliki župan je o saradnji sa četnicima pisao sledeće:

»Po mišljenju podpisanog, veća je briga bila posvećena četnicima, nego samoj posadi i odbrani samo da se zadrže dobri odnosi, a to je upravo dovelo i do katastrofe i nevojničkih konzekvencija.

Četnici su uopće, a naročito njihovi vode, izrabljivali susretljivost hrvatskih, kako vojnih tako i građanskih vlasti, obilno se snabdijevajući količinama soli, duhana i streljiva, a pribavljajući i materijalna sredstva pod raznim izgovorima. Tako su do polovine lipnja 1942. dobili pod raznim naslovima 53.000 kuna . . . 3. kolovoza je isplaćeno 100.000 kn u svrhu hitne pomoći četnicima a 6. kolovoza 60.000 kn za nabavku opreme četničkim odredima...« (Arhiv VII, k. 124, br. reg. 43/10—10).

35 Arhiv VII, k. 56, br. reg. 9/2—8.

36 Arhiv VII, k. 13, br. reg. 24/1—5, 3.

37 Arhiv VII, k. 56, br. reg. 9/2—8.

38 Isto, k. 148, br. reg. 1/5—6.

Pad Mrkonjić-Grada je izazvao uzbunu i u četničkim štabovima, i to ne samo na Manjači već i u srednjoj Bosni. Osipanje koje je već bilo zahvatilo Drenovićev odred počelo se prenositi i na susedne jedinice. Tako je tih dana bio formiran 6. krajiški NOP odred, u koji su, pored ostalih, ušli i borci bivšeg Manjačkog bataljona 3. krajiškog NOP odreda, koji su u toku proleća bili prešli u četnike. Četničkim štabovima je postalo jasno da su partizani, posle pristizanja proleterskih brigada, isuviše jaki i da četnici nisu u stanju da im se sami odupru i da zaustave njihovo nastupanje ka Vrbasu i, dalje, u srednju Bosnu. Trebalo je tražiti pomoć od Nemaca, jer se na domobrane, koji su bili vrlo slabi, nije moglo osloniti. Zbog toga je komandant Glavnog štaba uputio načelnika štaba u Banju Luku s nalogom da odmah stupi u vezu s komandantom nemačke 714. divizije radi organizovanja zajedničke akcije protiv partizana koji su nadirali ka Manjači. Kako odnosi sa ustašama i domobranima nisu još bili sasvim usklađeni nakon poslednjih nesuglasica, trebalo je, po uputstvima komandanta Glavnog štaba, staviti do znanja Nemcima da su četnici dosledniji borci u borbi protiv partizana.³⁹

Misija načelnika Glavnog štaba urodila je plodom, jer je, na zahtev Nemaca, Banjalučki zdrug morao, iako nerado, da četnicima isporuči municiju.⁴⁰ Nemci su pravilno zaključili da su im u tom rejonu, kao saveznici u borbi protiv partizana, četnici neophodno potrebni, jer predstavljaju jaču i pouzdaniju snagu od domobranskih jedinica Banjalučkog zdruga. Zbog toga su se na njih potpuno oslonili, a komandi toga zdruga su naredili da ih snabdeva municijom jer će, u protivnom, nemački bataljon majora Putlica napustiti položaj i vratiti se u Banju

³⁹ Arhiv VII, BH-X-533.

⁴⁰ Komandant Banjalučkog zdruga je u svom izveštaju od 9. septembra pisao da je četnicima, pošto su prozrene njihove namere, obustavljeno davanje municije, ali da su oni uspeli da izdejstvuju kod Nemaca — »koji ne poznaju situaciju i njihovu »lojalnost« — da im se municija i dalje daje (Arhiv VII, k. 87, br. reg. 1/45—2). Komandant Glavnog štaba Rade Radić pisao je svom štabu 31. avgusta iz sela Dobrnje, na komunikaciji Banja Luka — Sitnica (gde je stigao da bi se neposredno upoznao sa borbama koje su tih dana vođene):

»General Brozović poslao je, po dva nemačka oficira, pismo nemačkom komandantu, koji je u Kadinoj Vodi, da nam se ne da municija, pošto smo dobili ogromne količine i da mi, traženjem municije, samo stvaramo sebi rezerve za »onaj naš dan« — kako to oni kažu.

Ipak uspeli smo i Hrvati će morati da pošalju municiju za 2000 četnika i sva automatska oruđa i bacače... Razume se da nam sada Nemci momentalno poklanjaju više pažnje nego Hrvatima, kako se to jasno vidi...« (Arhiv VII, BH-X-534, 535).

Luku.⁴¹ Svesni da se samo ujedinjenim snagama mogu suprotstaviti partizanima koji su se nalazili pred Jajcem i Banjom Lukom, Nemci su insistirali kod vlasti NDH i kod četničke komande da potisnu svoje nesuglasice i da usklade međusobne odnose. Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH je 29. avgusta imenovalo poseban odbor od tri člana (podžupan i ustaški stožernik iz Jajca i kotarski predstojnik iz Mrkonjić-Grada) koji je dobio zadatak da obavlja sve poslove koji se odnose na saradnju sa četničkim jedinicama: da ih snabdeva municijom, hranom, odećom i drugim materijalom.⁴²

Tako je opasnost od partizana ponovo zbližila ustaše i četnike koji su ujedinili svoje snage da bi, zajedno s Nemcima i pod njihovim okriljem, mogli zaustaviti nadiranje partizana i ka dolinama Vrbasa i Save.

3. — *Intervencija borbene grupe »Putlic« i pokušaji četnika da odbace partizane sa Manjače*

Glavni stožer domobranstva i štabovi 2. i 3. domobranskog korpusa s velikom zabrinutošću su pratili razvoj događaja u dolinama Vrbasa i Sane, ocenivši da se, posle pada Mrkonjić-Grada, situacija ozbiljno pogoršava, preteći da potpuno sruši sve iluzije da je velikom ofanzivom borbene grupe »Zapadna Bosna« na Kozari i u dolini Sane suzbijena opasnost od tamošnjih partizana i ugušena njihova borba. Izbijanjem partizanskih brigada u rejon Mrkonjić-Grada i Manjače bila je dovedena u pitanje i bezbednost Banje Luke. Sada je bila ozbiljno ugrožena i nemačka okupaciona zona. Sve do pada Mrkonjić-Grada, dok su borbe vođene u italijanskoj zoni, oko Konjica, Prozora, Bugojna, Kupresa i Livna, Nemci nisu smatrali da su njihove pozicije neposredno ugrožene, te nisu ni preduzeli neke posebne mere u smislu utvrđivanja demarkacione linije. Oni su, doduše, budno pratili razvoj događaja i kretanje partizana u italijanskoj zoni, a intervenisali su samo onda kada su partizani prodirali preko demarkacione linije. Takav je slučaj bio krajem juna i prvih dana jula u rejonu Trnova, Pazarića, Hadžića, Kreševa, Kiseljaka i Fojnice. Tada su Nemci energično intervenisali, prinudivši 2. i 4. proleterku brigadu da odustanu od predviđenog pravca kretanja i da se vrate u italijansku zonu. Isti se slučaj

⁴¹ Izveštaj Banjalučkog zdruga opunomoćenom ministru dr Turini od 9. septembra 1942 (Arhiv VII, k. 87, br. reg. 1/45—2).

⁴² Naređenje dr A. Artukovića, ministra unutrašnjih poslova NDH, od 29. avgusta (Arhiv VII, k. 213, br. reg. 29/7—5). Slični odbori su bili imenovani i u drugim krajevima srednje i istočne Bosne.

ponovio i mesec dana kasnije kada su 5. proleeterska brigada i Hercegovački odred izbili u rejon sela Zabrdā, blizu Kreševa, odakle su brзом intervencijom Nemaca bili odbačeni preko demarkacione linije. Posle tih uspeha Nemci su poverovali da se partizani neće usuditi da ponovo krenu na sever, u nemačku okupacionu zonu, pogotovo posle velikih operacija čišćenja koje je u toku juna i jula izvršila borbena grupa »Zapadna Bosna«. Međutim, posle pada Mrkonjić-Grada više nije bilo sumnje: partizani su se usmerili ka Jajcu i Banjoj Luci i već su bili prešli demarkacionu liniju. Trebalo je hitno preduzeti mere da se oni zaustave i ponovo, kao u junu i julu, odbace u italijansku zonu. Kako se Jajce nalazilo na operativnom području 718. divizije, a Banja Luka na području 714. divizije, to su štabovi ovih divizija istovremeno preduzeli mere da spreče pad tih mesta. Međutim, te mere nisu bile usklađene. Štab 718. divizije nije imao pri ruci slobodnih jedinica koje bi uputio ka Jajcu, te je naredio Štabu 3. domobranskog korpusa da po svaku cenu spreči pad tog mesta. Ali ni ovaj štab nije tada imao na raspolaganju potrebnih snaga koje bi mogle izvoditi ofanzivna dejstva od Jajca u pravcu Mrkonjić-Grada, jer su sve snage pukovnika Šimića i Francetića⁴³ bile upotrebljene u borbama oko Kupresa i u dolini Vrbasa, uzvodno od Jajca, a 5. pešadijska divizija je bila angažovana u dolini Drine, gde su nastupile ozbiljne teškoće zbog napada četnika na Foču. Zato je on svoju aktivnost ograničio na učvršćivanje odbrane Jajca, nadajući se da će Mrkonjić-Grad povratiti Banjalučki zdruk, zajedno sa četnicima i delovima nemačke 714. divizije. On je tih dana svoju pretpostavljenu komandu u više navrata izveštavao da se situacija oko Jajca, na koji, očito, predstoji napad, pogoršava, pošto se partizani sve više prikupljaju i dovlače snage iz oblasti Kupresa, Livna, Bugojna i Janja, i ukazivao na potrebu da se preduzme akcija iz Banje Luke u pravcu Jajca.⁴⁴

Dok su tako štabovi 718. divizije i 3. domobranskog korpusa očekivali da se situacija oko Jajca i Mrkonjić-Grada raščisti intervencijom sa pravca Banje Luke, štabovi 714. divizije i Banjalučkog zdruka nisu bili u stanju da ispune ta očekivanja. Pošto je 21. avgusta borbena grupa »Borovski« završila akciju u Slavoniji, na planini Psunju, sledećeg je dana 3. bataljon 721. puka upućen u Banju Luku da bi preuzeo osiguranje duž demarkacione linije od reke Sane do reke Vrbasa. Nikakve druge snage nisu bile predviđene za taj rejon. Trebalo je da

⁴³ Pukovnik Francetić, dotadašnji komandant 1. ustaškog stajaćeg zdruka, 23. avgusta je premešten u Glavni stožer Ustaške vojnice.

Dnevni izveštaji Štaba 3. domobranskog korpusa (Arhiv VII, k. 71, br. reg. 3/4—1, 16/4—1, 2).

1. bataljon 750. puka sa Mrakovice, na Kozari, ide u Doboj radi zaštite tog važnog železničkog čvora, a 2. bataljon 721. puka iz Dvora u Martinac, kod Prnjavora, radi zaštite nekih objekata drvne industrije.⁴⁵ Domobranske snage su takođe bile angažovane u borbi s partizanima. Treća brdska brigada je užurbano radila na utvrđivanju odbrambenih položaja duž demarkacione linije između Bos. Novog i Sanskog Mosta a snage Banjalučkog zdruga držale su položaje kod Sanskog Mosta i obezbeđivale Banju Luku i železničku prugu Banja Luka — Prijedor. Uostalom, ni Mrkonjić-Grad ni Jajce nisu spadali u nadležnost Banjalučkog zdruga, pošto su pripadali operacijskoj zoni pukovnika Šimića, koji je bio potčinjen Štabu 3. domobranskog korpusa. Zbog toga komandant zdruga nije nameravao da se angažuje van svoje teritorije, gde je imao suviše vlastitih teškoća i problema.⁴⁶

Čim su primili obaveštenja da je Mrkonjić-Grad pao i da su partizani zauzeli i Sitnicu i odbacili četnike na sever, prema Banjoj Luci, Nemci su odmah uputili 3. bataljon 721. puka,, ojačan vodom bornih kola oklopne čete 741. puka i podržan jednom eskadrilom aviona, da zaustavi nastupanje partizana i odbaci ih preko demarkacione linije. Pošto je bilo javljeno da se posada Mrkonjić-Grada povukla i da se nalazi negde severno od grada, komandant 714. divizije je naredio majoru Putlicu, komandantu 3. bataljona 721. puka, po kome je borbena grupa dobila naziv, da posadi pođe u susret i pomogne joj da organizuje odbranu i, eventualno, povрати Mrkonjić-Grad. Trebalo je,, u tom cilju, brzim nastupanjem duž komunikacije preći demarkacionu liniju i zauzeti Sitnicu, koja se nalazila u italijanskoj okupacionoj zoni. Time bi bio učinjen jedan presedan na koji Nemci, s formalne strane, nisu imali pravo, jer njihove trupe nisu smele da prelaze u italijansku zonu bez prethodnog odobrenja Italijana. To nije radila ni borbena grupa »Bader« u istočnoj Bosni u toku zime i proleća, ni borbena grupa »Zapadna Bosna« u zapadnoj Bosni u toku juna, jula i avgusta. Međutim, situacija je posle pada Mrkonjić-Grada i Sitnice nalagala da se partizani odbace s Manjače i iz Sitnice, kako bi se domobranima i četnicima stvorili uslovi da povrate Mrkonjić-Grad. Time bi bila otklonjena opasnost koja je pretila Banjoj Luci, za koju su Nemci bili zainteresovani i čiji pad nisu mogli dozvoliti. Zbog svega toga, borbena grupa »Putlic« je dobila zadatak da pređe demarkacionu liniju, povрати Sitnicu i pruži pomoć domobranskom bataljonu koji se povukao iz Mrkonjić-Grada. Neizvesno je

45 Dnevni izveštaji Ministarstva domobranstva (Arhiv VII, k. 13, br. reg. 21/1—3a, 24/1—9).

46 Isto, k. 13, br. reg. 21/1—11.

da li je nemačka borbeni grupa imala zadatak da prodre i u Mrkonjić-Grad ili je trebalo da dejstvuje samo do Sitnice. Domobranski štabovi, međutim, smatrali su da će se Nemci probiti do Mrkonjić-Grada. Glavni stožer domobranstva je 25. avgusta u 12,30 časova obavestio Štab 3. domobranskog korpusa i pukovnika Šimića da je borbeni grupa »Zapadna Bosna« uputila iz Banje Luke u Sitnicu jedan nemački bataljon sa zadatkom da povрати Mrkonjić-Grad i uspostavi vezu s Jajcem.⁴⁷ A domobranski oficir za vezu kod nemačkog štaba u Banjoj Luci poslao je 26. avgusta Glavnom stožeru izveštaj da je grupa »Putlic« vodila jače borbe s partizanima duž komunikacije Banja Luka — Sitnica u rejonu sela Gornjeg Ratkova i da namerava produžiti ka Sitnici i Mrkonjić-Gradu.⁴⁸ Na osnovu obaveštenja, primljenog od Glavnog stožera, da Nemci nastupaju sa pravca Banje Luke ka Mrkonjić-Gradu, pukovnik Šimić, koji se nalazio u Kupresu, odlučio je da i njegove snage sadejstvuju s Nemcima na taj način što će iz rejona Kupresa vršiti pritisak na Janj preko Blagaja. Iste večeri, u 20 časova, on je o tome obavestio Glavni stožer, moleći da se urgira za hitnu intervenciju nemačkih snaga iz Banje Luke u cilju čišćenja rejona oko Mrkonjić-Grada i Ključa i tražeći obaveštenja o delatnosti snaga u susjednim područjima — u dolini Sane, oko Imotskog i sa pravca Mostara i Sarajeva.⁴⁹ Iz Glavnog stožera je sledećeg dana, u 13 časova, stigao odgovor: da rad gorskih zdugova (brdskih brigada) u dolini Sane i na Šamarici nije od interesa za njega, Šimića, a da je u pravcu Mrkonjić-Grada »preduzeto potrebno iz Banje Luke«; o situaciji u 2. zoni (oko Imotskog i Mostara) Glavni stožer nije bio obavešten, te se pukovnik Šimić upućuje da obaveštenja traži neposredno od Štaba 6. divizije u Mostaru.⁵⁰

Borbeni grupa »Putlic« krenula je 25. avgusta iz Banje Luke ka Sitnici, prevozeći se kamionima. Kod sela Bunareva, oko 8 km severno od Sitnice, dočekali su je 1. i 3. bataljon 2. krajiške brigade, koji su upravo tog jutra izbili na brda iznad sela. Došlo je do oštре borbe u kojoj su obe strane imale gubitaka. U prvom okršaju su uništeni dva kamiona i jedan auto. Napad Nemaca su podržavali vod bornih kola i dve eskadrile avijacije, ali su propali svi njihovi pokušaji da slome otpor partizana. Njima je, doduše, pošlo za rukom da zauzmu brdo Batoš (k. 887), važan objekt sa istočne strane drumа, ali nisu mogli da odbace bataljone 2. krajiške brigade sa Gradine (k. 940), Ilića glavice (trig. 943) i Grabeža (k. 919), jakih objekata

« Isto, k. 13, br. reg. 25/1—14, 13.

« Isto, k. 13, br. reg. 26/1—12, 4.

« Isto, k. 13, br. reg. 25/1—17, 7.

so Isto, k. 13, br. reg. 27/1—11.

Iza nemačkih trupa su ostajala spaljena sela.

zapadno od komunikacije. Borci 2. krajiške brigade, iako umorni, gladni, s malo municije, uporno su odolevali jurišima Nemaca, ne ustuknuvši ni pred bornim kolima, ni pred avionima, koji su, u naletima, zasipali položaje bombama i mitraljeskim rafalima. Neprijateljeva pešadija je bila zaustavljena snažnom vatrom. Tada su borna kola pokušala da sama izvrše prodor kroz položaje partizana, ali je njihov juriš bio odbijen vatrom iz dva protivtenkovska topa. Jedna borna kola su bila uništena, a dvojica oštećena sa 16 pogodaka. Neprijatelj je, očigledno, bio iznenađen činjenicom da su partizani raspolagali protivtenkovskim oruđima. Ni njegova avijacija nije prošla bez gubitaka. U 9,30 časova iznad Gradine je jedan lovački avion bio pogođen u rezervoar ulja, ali je pilotu pošlo za rukom da aparat spusti na Močilačko polje, gde je bio rasklopljen i na teretnjacima prevezen u Banju Luku. U 18,30 časova iznad Ilića glavice, oko 2 km jugozapadno od Bunareva, bio je pogođen, u motor, i drugi lovački avion, te je pilot bio prinuđen da se prinudno spusti na Močilačko polje. Avion, koji se tom prilikom prevrnuo bio je uništen, a pilot je ostao nepovređen. I treći lovački avion je toga dana bio pogođen, na deset mesta, ali je uspeo da se vrati i da uspešno aterira na banjalučki aerodrom.⁶¹

Svoju samouverenost Nemci su skupo platili: njihov bataljon, pretrpevši gubitke od 11 ranjenih, bio je zadržan; tri motorna vozila su bila uništena; troja borna kola izbačena iz stroja; jedan avion je uništen, a dva su oštećena. U ovoj oštroj borbi 2. krajiška brigada je imala tri poginula i 11 ranjenih boraca.⁶²

Dok su bataljoni 2. krajiške brigade vodili odbrambene borbe, odolevajući napadima neprijateljeve pešadije i bornih kola, podržavanih artiljerijom i avijacijom, 1. krajiška i 2. proleterska brigada su se nalazile u Mrkonjić-Gradu i oko njega, ne preduzimajući nikakve mere ni prema Manjači, u cilju gonjenja razbijenih domobranskih i četničkih jedinica, niti prema Šitnici, u cilju pružanja pomoći 2. krajiškoj brigadi. »Druga krajiška brigada je vodila sama te borbe« — pisao je kasnije na-

⁶¹ Izveštaj Operativnog štaba za Bosansku krajinu Vrhovnom štabu od 26. avgusta u 13 časova (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 123); Izveštaji Štaba 2. krajiške brigade Štabu 1. krajiške brigade i komandantu Operativnog štaba od 25. i 29. avgusta (AIRP, br. 489, 496, 497 i 539); Izveštaj Štaba 2. krajiške brigade, bez datuma i naslova (AIRP, br. 538); Izveštaj Štaba 2. krajiške brigade Operativnom štabu od 5. septembra (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 12); Naredenje Operativnog štaba Štabu 1. krajiškog odreda od 31. avgusta (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 130); Izveštaj bojnika Bestala, oficira za vezu kod Štaba nemačke 714. divizije, od 26. avgusta u 9,15 časova (Arhiv VII, k. 13, br. reg. 26/1—12, 4); Izveštaj Štaba Banjalučkog združenja opunomoćenom ministru dr Turini od 9. septembra (Arhiv VII, k. 87, br. reg. 1/45—2).

⁶² Isto.

<čelnik štaba 2. proleterske brigade predstavniku Vrhovnog štaba — »a mi smo ostali bili u Mrkonjiću i oko Mrkonjića i učinili smo samo toliko da smo toj brigadi poslali jedan protivkolski top sa 25 granata, 3 sanduka municije i 60 mina za bacače. Raspoložive snage za uništenje tog neprijatelja ostale su i nadalje u Mrkonjić-Gradu i oko njega. Čekalo se je na nešto, ali niko nije mislio da tog neprijatelja treba i tući«. ⁵³ Očigledno je da je tih dana izostala koordinacija dejstava brigada koje su se nalazile u rejonu Mrkonjić-Grada. Jedan od razloga je, svakako, i odsustvo komandanta Operativnog štaba i štabova 1. krajiške, 2. proleterske i 3. sandžačke brigade, koji su 25. avgusta boravili u Glamoču gde su prisustvovali savetovanju u Vrhovnom štabu. ⁶⁴

U borbama u toku 25. avgusta kod Bunareva, između Sitnice i Kadine Vode, 2. krajiška brigada je postigla značajan uspeh zadržavši Nemce. Međutim, ona time nije otklonila opasnost od njihovog prodora u Sitnicu. Toga je bio svestan i komandant Operativnog štaba, koji se vratio u Mrkonjić-Grad 26. avgusta oko podne i tek tada saznao za borbu na Bunarevima, pa je zaključio da će neprijatelj dovući nova pojačanja i obnoviti napad. Da bi ga osujetio u tome on je odlučio da iz Mrkonjić-Grada privuče 1. krajišku brigadu da bi je, u slučaju potrebe, mogao uvesti u borbu i tako olakšati dejstva 2. krajiške brigade. Međutim, on nije procenio da će Nemci odmah, već sledećeg dana, obnoviti napad, te nije požurio sa upućivanjem te brigade na Man-jaču. Sve tri brigade — 1. krajiška, 2. proleterska i 3. sandžačka — zadržane su nepotrebno u Mrkonjić-Gradu i njegovoj okolini, čime je izgubljeno nekoliko dragocenih dana i propuštena je prilika da se grupa »Putlic« tuče pre nego joj pristignu ojačanja i da se spreči konsolidovanje četničkih jedinica koje je, posle pada Mrkonjić-Grada, bilo zahvatilo rasulo. ⁵⁵

I major Putlic, čiji je bataljon, kako stoji u jednom izveštaju, jedva uspeo da se održi u Močilačkom polju, došao je do zaključka da mora ojačati svoju grupu pre nego što produži nastupanje ka Sitnici i Mrkonjić-Gradu. U tom cilju on je od komandanta Banjalučkog zdruza zatražio da mu uputi sve ra-

⁵³ Zbornik, tom IV, knj. 7. dok. br. 44.

⁵⁴ V. Dedijer: Dnevnik, I, str. 259; Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 28. avgusta u 7 časova (AIRPJ, br. 3262); Dnevnik Lj. Durića; Izveštaj Štaba 4. operativne zone političkom komesaru Glavnog štaba Hrvatske od 1. septembra (Zbornik, tom V, knj. 7, dok. br. 2).

⁵⁵ Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 123; Naređenje komandanta Operativnog štaba Štabu 3. sandžačke brigade od 26. avgusta (AIRP, br. 503).

spoložive snage koje nisu bile neposredno angažovane u borbama. Ali nijedna domobranska jedinica nije u tom trenutku bila slobodna. Čak su i iz drugih rejona, gde su vođene teške borbe protiv partizana, upućivani zahtevi za pomoć. Aktivnost krajiških jedinica oko Vrhpolja i njihova dejstva prema Sanskom Mostu skrenuli su pažnju komandantu zdruga i na to područje. Pa ipak, nemačkom zahtevu se moralo udovoljiti, te je naređeno da se u sastav grupe »Putlic« hitno upute dve čete 1. regrutskog bataljona i vod haubica iz 8. artiljerijskog divizionu. To ljudstvo nije bilo obučeno, ali je nužda nalagala da se ono upotrebi. I nemački 721. pešadijski puk je uputio grupi »Putlic«, kao pojačanje, pionirsku četvu i pola 2. baterije 661. artiljerijskog divizionu.⁵⁶ U sastav ove borbene grupe ušle su i snage četničkog puka »Manjača«.⁵⁷ Njegov 1. bataljon nalazio se na levom krilu nemačkog bataljona, dok je jedna četa 2. bataljona bila na njegovom desnom krilu.⁵⁸

Neuspeh Nemaca pri pokušaju da odbace partizane i prodru u Sitnicu uznemirio je njihove i domobransko-ustaške štabove u Banjoj Luci. Neprijatelj je strahovao od mogućeg napada partizana i na taj grad, kome do tada nije tako ozbiljno pretila opasnost. Međutim, ovog puta je ona bila neposredna i dosta ozbiljna. Krajiški partizani su zauzeli Ključ, ozbiljno ugrozili Vrhpolje i Sanski Most i zapretili da sa zapada prodru ka Banjoj Luci. Druge partizanske snage, među kojima i proletherske, zauzele su Mrkonjić-Grad, uspešno vodile borbu sa grupom »Putlic« i zapretili da preko Manjače prodru, takođe, u pravcu Banje Luke. Situacija je, dakle, bila takva da se moralo pomišljati na odbranu grada. Kako su sve jedinice bile već angažovane u borbama na više pravaca, to su preostale dve čete 1. regrutskog bataljona posele položaje za neposrednu odbranu grada, a iz Čelinca je hitno prevezena kamionima 5. četa Domdo-bataljona. Čak je i 11. regrutski bataljon, čiji vojnici nisu bili izvršili još ni bojno gađanje, stavljen u pripravno

⁵⁶ Bojna relacija Banjalučkog zdruga za avgust 1942 (Arhiv VII, k. 54, br. reg. 18/1—14); Arhiv VII, k. 13, br. reg. 26/1—12, 4, k. 87, br. reg. 1/45—2.

⁵⁷ Domobranski oficir za vezu kod nemačkog štaba u Banjoj Luci javio je 27. avgusta u 9,20 časova Glavnom stožeru sledeće:

»Četnici iz područja Sane, Vrbasa i istočno Vrbasa ponudili su se staviti pod njemačko zapovedništvo radi vođenja dalje borbe protiv partizana, koji nastupaju sa jugozapada. Ova ponuda izmeniće u znatnoj meri situaciju u području Sanskog Mosta, Sitnice, Jajca. Četničke skupine su: Marčetić sa oko 1000 ljudi, Rade Radić sa oko 1000 i Tešanović sa oko 400 ljudi... četnička skupina Drenović, koja je do sada vrlo pouzdano vodila borbu sa nama u prostoru Mrkonjića, izgleda da je opkoljena od partizana južno Mrkonjića« (Arhiv VII, k. 13, br. reg. 27/1—9).

⁵⁸ Pismo Štaba Banjalučkog zdruga načelniku Glavnog štaba bosanskih četničkih odreda od 27. avgusta (Arhiv VII, BH-X-700).

stanje. Po mišljenju komandanta Banjalučkog zdruza, Banjoj Luci je zapretila opasnost »da u jednom naletu bude zauzeta jer, u slučaju stvarnog napadaja, ove čete (ukupno oko 400 slabo izvežbanih ljudi) ne bi bile u stanju odbiti napadaj«.⁵⁹

Zbog neuspeha kod Bunareva, nemački komandant je želeo da se što pre rehabilituje. Pošto je primio pojačanja, on je odlučio da odmah, već sledećeg dana, obnovi napad. Poučen iskustvom od prethodnog dana, on je 26. avgusta krenuo opreznije, s jačim delovima na krilima, kako bi izbegao opasnost da njegove jedinice upadaju u zasede i bore se u nepovoljnim uslovima, stešnjene duž komunikacije.

Na položajima ispred neprijatelja i ovoga dana se našla samo 2. krajiška brigada, jer su se ostale tri brigade odmarale. Njen štab, uprkos izveštajima i pismima upućenim komandantu Operativnog štaba, nije dobio nikakva uputstva, pa nije imao jasan pregled situacije.⁶⁰ Pred nastupanjem jakih neprijateljevih snaga, koje su se kretale u više kolona, preteći da zaobiđu njene bataljone, 2. krajiška brigada je bila prinuđena da, uz slab otpor, odstupi na nove položaje južno od Sitnice. Tako su Nemci već oko 10 časova ušli u to naselje. Iako je relativno lako zauzeo Sitnicu, nemački komandant nije bio sasvim zadovoljan razvojem događaja jer je strahovao za bezbednost bokova i pozadine svoje borbene grupe. Naročito je bio uznemiren zbog neizvesnosti situacije u pravcu Manjače. Prema obaveštenjima koja je primio iz Banje Luke, delovi 1. bataljona domobranskog 9. pešadijskog puka iz Mrkonjić-Grada i četnici Drenovićevo odreda povukli su se, navodno, prema Trijebovu. Da bi uhvatio vezu s njima, on je izviđao u tom pravcu, ali bez uspeha. Njegove patrole nisu naišle ni na domobrane, niti na četnike Drenovićeve. To ga je navelo na sumnju da u rejonu Trijebova i, dalje, prema Vrbasu nema četničkih i domobranskih snaga i da kroz taj otvor, između komunikacije Banja Luka — Sitnica i doline Vrbasa, mogu lako da se ubace partizani. Četnička obaveštajna služba je javljala da se, prema pričanju meštana, u rejonu Trijebova nalazi oko dve hiljade dobro naoružanih partizana, većinom Crnogoraca, koji imaju cilj »da obidu tamošnje njemačke trupe i da prekinu njihovo snabdjevanje«. Ocenivši da je u takvoj situaciji položaj njegove borbene grupe u rejonu Sitnice postao krajnje ozbiljan, jer joj

⁵⁹ Arhiv VII, k. 54, br. reg. 18/1—16, 17, k. 13, br. reg. 27/1—9.

⁶⁰ Štab 2. krajiške brigade je 26. avgusta u 11,15 časova pisao komandantu Operativnog štaba (preko Štaba 1. krajiške brigade) da nije primio nikakve konkretne zadatke i da nema veze sa ostalim jedinicama, zbog čega nije u mogućnosti da razvije inicijativu, jer »bez zajedničkog plana se ne može raditi pošto mi ne znamo da li vi usvajate naše predloge« (AIRP, br. 501).

je pretila opasnost da tu bude okružena, komandant grupe je odlučio da se u toku noći povuče do Kadine Vode, a da na liniji Sitnica — Dubrava ostavi, kao zaštitu, četnički bataljon. Njegova bojazan je bila sasvim opravdana, jer je u međuvremenu, dok su se njegove trupe povlačile, komandant Operativnog štaba uputio 1. krajišku brigadu prema selu Stričićima da bi udarom u levi bok i pozadinu neprijatelja, sadejstvovala 2. krajiškoj brigadi. Prva krajiška brigada je krenula, u 23 časa, iz Mrkonjić-Grada u pravcu Manjače i, sledećeg jutra, ne naišavši na otpor četnika, izbila na Trijebovo. Ne zadržavajući se u tom rejonu, ta brigada je produžila na severozapad i izbila u sela Lokvare, Dujakovce, Duliće i Stričiće, približivši se sa istoka komunikaciji Kadina Voda — Sitnica. Manevar 1. krajiške brigade, međutim, nije bio dovoljno brz, a usledio je s malim zakašnjenjem. A tih nekoliko sati Nemcima su bili dovoljni da blagovremeno povuku svoj bataljon iz Sitnice u Kadinu Vodu. Prilikom nastupanja kroz ovaj četnički kraj bataljoni 1. krajiške brigade su se kretali oprezno, jer su očekivali da će naići na četnike. Njihova se predviđanja, međutim, nisu ostvarila, jer su se četnici povukli ispred partizana. Čak se i 1. bataljon puka »Manjača«, koji je bio ostavljen u rejonu Sitnice i Dubrave, po naređenju majora Putlica, bez teškoća, povukao u 16 časova u rejon Lunjevca i Kadine Vode. Tako su neprijateljeve snage, blagovremenim povlačenjem iz Sitnice, izbegle da budu okružene. Toga dana su one imale samo sedam izbačenih iz stroja.⁶¹

Kada je primio vesti da se neprijatelj povukao iz Sitnice i da je odstupio u pravcu Banje Luke, komandant Operativnog štaba je zaključio da se situacija sasvim poboljšala i da, po svoj prilici, s tog pravca više ne pretila ozbiljna opasnost od prodora neprijatelja u Mrkonjić-Grad. Da bi se ipak potpuno obezbedio od svake eventualnosti, on je naredio štabovima 2. i 1. krajiške brigade da nastave gonjenje neprijatelja i da zauzmu Kola, gde su se, navodno, Nemci zadržali, i tu zaustave svoje bataljone kako ne bi, približavanjem Banjoj Luci, »izazvali neprijatelja na jaču reakciju, potpali pod njegovu vatru i privezali se za njega«, što tada, s obzirom na nove zadatke koji su predstojali, nije bilo oportuno. Da bi obezbedio njihovo nastupanje sa pravca Manjače, gde su se, po njegovom mišljenju, nalazile

⁶¹ Arhiv VII, k. 787, br. reg. 13—2, k. 13, br. reg. 26/1—12, 4, 28/1—10, k. 87, br. reg. 1/45—2: BH-X-700; AIRP, br. 501 i 539; Izveštaji štabova 2. i 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 27, 28. i 29. avgusta (AIRP, br. 510, 514, 515, 529, 538, 540); Izveštaj komandanta Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 27. avgusta u 11,30 časova (AIRPJ, br. 2879).

raštrkane četničke grupice, on je naredio Štabu 2. proleterske brigade da izvesne svoje delove uputi u sela Lokvare i Dujakovce.⁶²

Naređenje Operativnog štaba o gonjenju neprijatelja i zazimanju Kola obe krajiške brigade nisu, međutim, mogle da izvrše. Druga krajiška brigada je bila prinuđena da se zadrži u rejonu Sitnice i Ratkova, jer se situacija u njenoj pozadini, u dolini Sane i Sanice, iznenada pogoršala. Jače neprijateljeve snage iz Sanskog Mosta napale su 27. avgusta na delove 6. krajiškog odreda koji su držali položaje iznad Vrhpolja i uspele da ih potisnu prema Ključu. Prodor neprijatelja ugrozio je i radove na sakupljanju žetve koja je bila u jeku. Samo u rejonu sela Krasulja, između Vrhpolja i Ključa, nalazilo se toga dana 1200 radnika sa tri vršalice i 100 kola.⁶³ Omladinske radne brigade su uspele da u poslednjem trenutku evakuišu u Bravsko mašine, kola i sve žito (oko 15.000 kg). Brzom intervencijom Štaba odreda, koji je na taj pravac uputio pojačanja, neprijatelj je još istog dana bio odbačen.⁶⁴

Operativni štab je ovaj napad doveo u vezu s napadom Nemaca duž komunikacije Banja Luka — Sitnica. Stoga je on naredio Štabu 2. krajiške brigade da na taj pravac uputi izvesna pojačanja koja bi, sa snagama 6. odreda, odbacila neprijatelja.⁶⁵ Mada je situacija u dolini Sane bila vrlo brzo raščišćena od strane jedinica 6. odreda, ipak je zbog nje bilo usporeno nastupanje 2. krajiške brigade u pravcu Kadine Vode. To je borbenoj grupi »Putlic« stvorilo mogućnost da se utvrdi u tom uporištu i da dobije u vremenu za dovlačenje pojačanja.

⁶² Pismo pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba komandantu Operativnog štaba od 28. avgusta (AIRP, br. 527); Naređenje komandanta Operativnog štaba Štabu 1. krajiške brigade od 29. avgusta (AIRP, br. 534); Izveštaj komandanta Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 29. avgusta (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 127).

⁶³ Na oslobođenoj teritoriji Bosanske krajine narodnooslobodilački odbori, pozadinske vojne vlasti i političke organizacije su tih dana organizovali ubiranje žetve. Prema izveštaju intendanta Operativnog štaba, samo u dolinama Sane i Sanice bilo je angažovano, u žetvi, vršidbi i prenosu žita, 3230 radnika sa 300 kola i 160 tovarnih konja, koji su sa neprijateljevih imanja podigli oko 260.000 kg žita (Izveštaj intendanta Operativnog štaba od 29. avgusta, AIRP, br. 543).

⁶⁴ Izveštaji Štaba 6. krajiškog odreda Operativnom štabu od 27. i 29. avgusta; Izveštaj Štaba 2. krajiške brigade Operativnom štabu od 29. avgusta; Naređenje komandanta Operativnog štaba Štabu 2. krajiške brigade od 28. avgusta; Izveštaj komandanta Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 29. avgusta (AIRP, br. 511, 514, 520, 524, 538; Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 127 i 128).

⁶⁵ AIRP, br. 524.

I nastupanje 1. krajiške brigade kroz manjačka sela znatno je bilo usporeno zbog teškoća oko snabdevanja⁶⁶ i zbog obezbeđenja pozadine onih jedinica koje su prodrle duboko u četničko područje, ostavivši iza sebe teren na kome su četničke grupe oživele svoju aktivnost napadajući kurire i pozadinske delove.⁶⁷

Tako je, stičajem nepredviđenih okolnosti, izostalo brzo gonjenje neprijatelja. Komandant Operativnog štaba, do koga su izveštaji stizali sa dosta zakašnjenja, zbog čega nije mogao biti u toku svih zbivanja, bio je uveren da će 1. i 2. krajiška brigada bez teškoća izbiti na liniju Slivno — Dobrnja — Krupa na Vrbasu i zatim zauzeti Kola. Obaveštavajući, 29. avgusta, Vrhovni štab o poslednjim događajima u rejonu Sitnice i u dolini Sane, kao i o merama koje je preduzeo, on je prikazao situaciju dosta povoljnom: »Poslije poraza neprijatelja kod Sitnice« — pisao je on — »nema nekog jačeg otpora i, prema izveštajima koje smo dobili, povukao se je neprijatelj u Banju Luku, a sa nekim manjim snagama učvrstio se u Kolima. Danas vršimo napad na Kola«.⁶⁸ Podaci kojima je Operativni štab raspolagao nisu bili tačni: neprijatelj nije odstupio u Banju Luku, već se zadržao u Kadinoj Vodi, a na Manjači se nisu nalazile četničke grupe, već jake snage četničkog puka »Manjača« i odreda »Borje«, kao i ostaci Drenovićevog odreda »Kočić«. Sem toga, neprijatelj je dovlačio nova pojačanja, tako da je pred 1. i 2. krajiškom brigadom stajao zadatak znatno teži nego što je to smatrao Operativni štab.

Komandant Operativnog štaba je, dakle, bio ubeđen da će ubrzo, za koji dan, moći da pristupi izvršenju zadatka koji mu je postavio vrhovni komandant: da oslobodi Jajce. U tom cilju on je već preduzeo i neke mere: naredio Štabu 6. krajiškog, odreda da ojača snage koje se nalaze kod Vrhpolja, kako bi obezbedile pravac koji iz doline Sane izvodi ka Ključu i Mrkonjić-Gradu, a da Manjačku četu svog 3. bataljona uputi na komunikaciju Banja Luka — Krupa — Jajce, gde će vršiti rušenja i zaprečavanja.⁶⁹ A štabu 1. krajiškog odreda je skrenuo pažnju na potrebu da pojača dejstva u dolini Sane, kako bi time omeo

os Štab 1. krajiške brigade je 28. avgusta u 13,30 časova pisao komandantu Operativnog štaba da su se na Manjači dve krajiške brigade, sa oko 2000 boraca, ozbiljno suočile sa problemima ishrane, jer ne žele da ista uzimaju od naroda, četnički nastrojenog, da to četnici ne bi iskoristili u svoje propagandne svrhe. Hrana za jedinice se zbog toga morala dovlačiti iz udaljenih magazina u Podgrmeču (AIRP, br. 522 i 522a).

⁶⁷ Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 29. avgusta u 19,30 časova (AIRP, br. 541).

os Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 127.

⁶⁹ Izveštaj Štaba 6. krajiškog odreda Operativnom štabu od 29. avgusta (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 128).

neprijatelja »da se pribere i da započne sa napadima u cilju pomaganja svojim snagama od Banje Luke«. ⁷⁰ Da bi razvukao neprijateljeve snage i skrenuo pažnju njihovih štabova na druga područja, on je predvideo da obrazuje jednu jaču udarnu grupu, sastava: tek formirana 3. krajiška brigada i po jedan bataljon iz 1. i 5. krajiškog odreda, koju će, preko Une, uputiti u rejon Cazina. ⁷¹

I neprijateljevi štabovi su užurbano radili: dovlačili u rejon Kadine Vode nove jedinice da bi ojačali borbenu grupu »Putlic«. Stab nemačke 714. divizije planirao je da do 29. avgusta u rejonu Kadine Vode, Manjače i Računa prikupi što više snaga, koje bi zatvorile demarkacionu liniju i sprečile napad partizana s juga i jugozapada na Banju Luku, a potom nastupile ka Sitnici i Mrkonjić-Gradu. Nemci su u sastav borbene grupe »Putlic« uputili samo jednu četu tenkova 202. oklopnog puka i ostatak 2. baterije 661. artiljerijskog divizionu, jer drugih raspoloživih snaga nisu imali, pošto je 741. puk bio angažovan u Slavoniji a ostali bataljoni 721. puka u Fruškoj gori. Delovi 718. divizije su 26. avgusta izašli iz sastava borbene grupe »Zapadna Bosna« i vratili se na svoje operacijsko područje — u istočnu Bosnu. Četa bornih kola 741. puka povučena je u Bosansku Gradišku, pošto je pretrpela gubitke kod Bunareva, a umesto nje, u sastav grupe »Putlic« upućeni su tenkovi čiji je oklop mogao da odoli vatri protivtenkovskih topova manjeg kalibra kojima su raspolagali partizani. Kako u tom trenutku u rejonu Banje Luke nije bilo ni ustaško-domobranskih snaga, jer su sve jedinice 2. domobranskog korpusa, 1. brdske divizije i 3. brdske brigade bile angažovane u mnogobrojnim akcijama (na Šamarici, u dolini Sane, na Fruškoj gori, u Slavoniji), to su Nemci najveće nade polagali u četnike, od čijih su štabova tražili da što više svojih jedinica prikupe u rejonu Kadine Vode. ⁷² Međutim, insistiranje nije bilo potrebno, jer su i sami četnički štabovi bili naročito zainteresovani da odbiju partizane s Manjače i iz rejona Mrkonjić-Grada i da povrate svoje pozicije na tom području koje su poslednjih dana izgubili. Glavni štab bosanskih četničkih odreda je čak predvideo da četničke snage, posle proterivanja partizana iz rejona Mrko-

⁷⁰ Naređenje Operativnog štaba Štabu 1. krajiškog odreda od 31. avgusta (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 130).

⁷¹ Pismo Operativnog štaba Štabu Operativne zone NOPO Hrvatske od 29. avgusta (Zbornik, tom IV, knj. 6, dok. br. 126); tom IV, knj. 6, dok. br. 130, 131.

⁷² Arhiv VII, k. 13, br. reg. 27/1—9, 28/1—10, 29/1—14; Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 28. avgusta (AIRP, br. 530).

(3—8. IX 1942)

njić-Grada, napadnu i na Grmeč, glavno partizansko uporište u Bosanskoj krajini.⁷³

Da bi mogao pristupiti izvođenju tako zamašnih, a u suštini megalomanskih planova, Glavni štab je najpre preduzeo mere da zaustavi osipanje četničkih jedinica na levoj obali Vrbasa (odreda »Kočić« i puka »Manjača«) i da ih angažuje da se protiv partizana bore zajedno s nemačkim i domobranskim trupama. On je naredio komandantu odreda »Kočić« da odmah vrati na Manjaču svoje delove koji su pobjegli na desnu obalu Vrbasa, kako bi i oni uzeli učešća u predviđenom napadu na partizane. Uporedo s tim, on je nastojao da prikupi i snage iz četničkih odreda u srednjoj i istočnoj Bosni i uputi ih na Manjaču. Još 14. avgusta on je naredio štabovima Ozrenskog i Trebavskog četničkog odreda da formiraju jedan bataljon, jačine 250 ljudi, i upute ga u pomoć Manjačkom četničkom puku.⁷⁴ Međutim, to naređenje nije bilo sprovedeno, jer je sa formiranjem bataljona išlo vrlo teško. Četnici sa Ozrena i Trebave nerado su stupali u tu jedinicu, jer nisu bili voljni da se odvoje od svojih kuća i krenu u druge krajeve da se bore protiv partizana. Trebavski odred nije uspeo da prikupi traženi broj četnika, već znatno manji. To ljudstvo, koje je, posle ustezanja, krenulo ka Manjači, samovoljno se zadržalo u selu Lipiju, u srednjoj Bosni, sa opravdanjem da im je saopšteno da idu samo do Liplja »na paradu«.⁷⁵ Ozrenski odred je uputio traženih

⁷³ O planu Glavnog štaba njegov komandant je 31. avgusta pisao sledeće:

»Mi smo predvideli čisto četnički napad za čišćenje prostorije između Vrbasa i puta Banja Luka — Sitnica u pravcu Mrkonjić-Grada, a zatim, kao drugu fazu borbe, napad od puta Banja Luka — Jajce do Sane... Za komandanta operacije u prvoj fazi borbe predviđen je poručnik brat Marčetić, za komandanta leve kolone poručnik Drenović, koji je ovde bez vojske, a za komandanta desne kolone brat Azarić. U predstojećim operacijama, ako bude čišćen teren pored Vrbasa, Tešanović će imati da prelazi Vrbas i da se priključuje levoj koloni... Komandant sa kapetanom bratom Pejićem ostaje ovde sve dok operacije ne uđu u odlučnu fazu, pa kad sve sigurno krene na bolje onda ćemo nazad radi svršavanja drugih poslova i pripreme za opšte čišćenje od komunistu u Grmeču« (Arhiv VII, BH-X-535).

⁷⁴ Naređenje komandanta bosanskih četničkih odreda od 14. avgusta (Arhiv VII, BH-V-9531); Naređenje Štaba Trebavskog četničkog odreda štabovima bataljona od 15. avgusta (Arhiv VII, BH-V-12880).

⁷⁵ Pismo načelnika Glavnog štaba komandantu Trebavskog četničkog odreda od 24. avgusta (Arhiv VII, k. 78, br. reg. 17/4—2).

Komandant Trebavskog četničkog odreda pop Sava Božić, naredio je sudiji-isledniku da ode u 7. bataljon u selo Osječane i ispita njegovog komandanta zašto je pisao komandantu 2. bataljona da ne šalje borce na Manjaču, a zatim da sasluša komandanta 2. bataljona zašto nije poslao borce na Manjaču (Arhiv VII, k. 78, br. reg. 17/4—3).

150 četnika, ali ni oni, i pored ponovljenog naređenja, nisu u određeno vreme stigli na Manjaču, već su se zadržali na desnoj obali Vrbasa.⁷⁶ Ni teritorijalno najbliži četnički odred »Obilić« nije poslao na Manjaču svoje delove: komandant odreda je svoje jedinice zadržao na desnoj obali Vrbasa smatrajući da njegovoj teritoriji pretila opasnost od partizana i da stoga mora organizovati odbranu duž obale kako bi sprečio prelazak partizana preko reke. Jedino su iz odreda »Borje« pristigla izvesna pojačanja, koja su odmah upućena na položaje. Komandant Glavnog štaba, pridajući događajima na Manjači poseban značaj, i sam je stigao tamo da neposredno rukovodi borbama.

Tako su se krajem avgusta na pravcu Mrkonjić-Grad — Banja Luka i jedna i druga strana intenzivno pripremale za predstojeća dejstva. Pošto su, zbog navedenih razloga, propustile priliku da, gonjenjem grupe »Putlic«, spreče zadržavanje neprijatelja u Kadinoj Vodi i na visu Lunjevca i da, eventualno, u brzom naletu i zauzmu te položaje, 1. i 2. brigada su narednih dana »tapkale« pred tim položajima. U toku 28. avgusta 1. krajiška brigada i jedan bataljon 2. krajiške brigade su se odmarali u selima Lokvarima, Dujakovcima i Stričićima, pripremajući se da u toku noći napadnu na Kadinu Vodu. Napad, međutim, nije izveden, već je bio odložen za narednu noć, pošto 2. krajiška brigada nije mogla da stigne na vreme. Sledećeg dana je artiljerija iz Kadine Vode neprekidno tukla položaje 1. krajiške brigade, dok su u pozadini četničke grupe pojačale dejstva. To je uznemirilo Stab brigade, jer je strahovao za bezbednost pozadine i desnog boka svojih jedinica.⁷⁷ On je stoga, 29. avgusta u 19,30 časova, zatražio od komandanta Operativnog štaba da još u toku noći u Lokvare i Trijebovo uputi dva bataljona 2. proleterske brigade, koji bi u slučaju neuspeha u akciji poslužili kao prihvatnica, a u slučaju uspeha »da drže leđa i da taj prostor ne ostane prazan i da se u njega opet ne usele četnici«, pošto su se, prema nekim obaveštenjima, četnici iz srednje Bosne prebacivali preko Vrbasa.⁷⁸ Komandant Operativnog štaba, koji se nalazio u Mrkonjić-Gradu,⁷⁹ tek je sledećeg dana primio to pismo, tako da je i dalje bio u zabludi da se obe brigade nalaze pred Kolima, ne sluteći da je neprijatelj u Kadinoj

⁷⁶ Naređenje načelnika Glavnog štaba komandantu grupe ozrenskih četnika od 20. avgusta (Arhiv VII, BH-V-9533).

⁷⁷ Navedeni izveštaji (AIRP, br. 522, 522a, 529, 530, 534, 538).

⁷⁸ AIRP, br. 541.

⁷⁹ U Mrkonjić-Gradu je 30. avgusta održan politički zbor, kome je prisustvovalo oko 600 građana (Pismo V. Zečevića Vrhovnom štabu od 2. septembra, Arhiv VII, k. 6, br. reg. 35/1).

Vodi i na Lunjevcu.⁸⁰ U takvim okolnostima, kada su veze između jedinica bile slabe, nije se moglo ni očekivati da njihova dejstva budu usklađena. Tako se, upravo, i dogodilo da napad na Kadinu Vodu, izveden u toku noći 29/30. avgusta, nije dao nikakve rezultate, jer je izostalo sadejstvo među jedinicama. »Neki bataljoni su zadocnili« — stajalo je u izveštaju štaba 2. krajiške brigade — »a drugi koji su se privukli neprijatelju nisu smeli primiti borbu jer je neprijatelj imao mogućnosti da svu vatru skoncentriše na te bataljone«.⁸¹ Štab 1. krajiške brigade je procenio da će se i ponovni napad na Kadinu Vodu, koji je trebalo izvesti u toku naredne noći, završiti neuspešno, jer je došao do zaključka da je to uporište veoma dobro utvrđeno. On je smatrao da je celishodnije ne upustiti se u dalje borbe za to mesto, već da treba orijentisati snage u pozadinu neprijatelja, na komunikaciju Kadina Voda — Han-Kola, kako bi posada u Kadinoj Vodi bila izolovana. Takav predlog je on uputio Štabu 2. krajiške brigade, ali se ovaj nije saglasio s njime, smatrajući da je neophodno zauzeti Kadinu Vodu.⁸²

Dok su se štabovi 1. i 2. krajiške brigade nagađali šta da rade, ispuštajući inicijativu iz ruku, neprijatelj nije gubio vreme. On se užurbano pripremao da i treći put krene ka Sitnici i, dalje, ka Mrkonjić-Gradu. No, ovoga puta njegov plan je bio mnogo bolji: trebalo je da najpre četničke snage ovladaju Marijačom i zbacе partizane s jakih položaja s obe strane drumova i da tek onda grupa »Putlic« krene komunikacijom.

4. — *Prodor Nemaca u Sitnica*

Zatišje koje je krajem avgusta nastupilo duž komunikacije Mrkonjić-Grad — Banja Luka neprijatelj je iskoristio za dovlačenje novih snaga i za pojačano izviđanje. Četničkom puku »Manjača«, koji je, zajedno sa ostacima četničkog odreda »Kočić«, držao položaje na Manjači, došao je u pomoć jedan kombinovani bataljon iz odreda »Borje«.⁸³ Očekujući da pristignu

80 U pismu političkom komesaru Operativnog štaba i sekretaru Oblasnog komiteta, komandant Operativnog štaba je 19. avgusta pisao da se 1. i 2. krajiška brigada nalaze na liniji Slivno — Dobrnja — Krupa i da se priprema napad na Han-Kola (AIRP, br. 544).

81 Izveštaj Štaba 2. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 30. avgusta (AIRP, br. 545).

82 Prepiska između štabova 1. i 2. krajiške brigade od 30. avgusta (AIRP, br. 549a, 546).

83 Nemačko poslanstvo u Zagrebu obavestilo je 5. septembra (telegramom br. 2401) Ministarstvo spoljnih poslova u Berlinu da su se »u rejonu Banje Luke, u borbi protiv partizana, pod nemačku komandu stavile još neke četničke grupe« (mikroteka VII, film London 19, snimci 311333—4).

i neke domobranske jedinice, neprijatelj je nastojao da prikupi što više podataka o partizanima: o numeraciji, jačini i namjerama njihovih brigada koje su izbile u rejon Sitnice i Manjače. Njegovi avioni su neprekidno leteli nad prostorijom između Banje Luke i Mrkonjić-Grada i bombardovali mesta gde se, po mišljenju neprijatelja, nalaze partizani. Jedan izviđački avion, koji je 29. avgusta leteo iznad Manjače i duž komunikacije Kadina Voda — Sitnica — Mrkonjić-Grad, bio je iznad sela Trijebova pogođen u krilo, ali je on, pošto oštećenja nisu bila velika, nastavio let. Avio-izviđanje nije mnogo koristilo neprijateljevim štabovima, jer posade aviona nisu mogle otkriti kretanje partizanskih jedinica, koje su, dobro maskirane, pokrete izvodile u toku noći. Međutim, dosta precizne podatke nemački i ustaško-domobranski štabovi su dobili od četnika i njihovih ljudi iz sela u kojima su boravili partizani. Dolazak 1. i 2. krajiške i delova 2. proleTERSke brigade na Manjaču bio je odmah zapažen, ali je objavljeno da se radi o crnogorskim brigadama.⁸⁴ Četnici, koji su bežali pred nastupanjem proleTERSkih brigada, širili su glasine da dolaze Crnogorci, o čijoj su hrabrosti imali laskavo mišljenje. Komandant četničkog odreda »Kočić« Uroš Drenović je još 30. jula izvestio Glavni štab »da je njegov sektor sa tri strane ugrožen vrlo jakim partizanskim snagama, sastavljenim od partizanskih odreda iz Crne Gore, od Drvara i Glamoča i najzad od Grmeča«.⁸⁵ A četnički komandant Mitrović je 27. avgusta, s položaja kod Kadine Vode, javio Glavnom štabu da na tom pravcu napadaju 1. i 2. crnogorska brigada.⁸⁶ Na osnovu tih vesti, nemački i domobranski štabovi u Banjoj Luci su zaključili da se prema grupi »Putlic« nalaze dve crnogorske brigade. Štab 714. divizije je u svom biltenu (br. 1) o situaciji kod neprijatelja naveo da su u zauzimanju Mrkonjić-Grada učestvovala i dve crnogorske brigade i da su čak i u rejonu zapadno od Sanskog Mosta pristigle crnogorske partizanske brigade.⁸⁷ Međutim, već početkom septembra neprijatelj je dobio tačnije podatke o partizanskim brigadama angažovanim na tom pravcu. Od četničke obaveštajne službe (a, verovatno, i od partizana zarobljenog 30. avgusta) Nemci su dobili obaveštenja da se protiv njih nalaze dve krajiške i 2. proleTERSka brigada i da se partizani grupišu u rejonu sela Lokvara i Dujakovaca, oko 10 km južno od Kadine Vode.⁸⁸

⁸⁴ Dnevni izveštaji Ministarstva domobranstva (Arhiv VII, k. 13, ibr. reg. 29/1—14, 31/1—17, k. 13a, br. reg. 1/1—7).

⁸⁵ Arhiv VII, BH-V-9530.

⁸⁶ Isto, BH-X-700.

⁸⁷ Isto, k. 172a, br. reg. 60/6—1, k. 9, br. reg. 6/8-a.

⁸⁸ Isto, k. 13, br. reg. 31/1—17, k. 13a, br. reg. 1/1—3.

599:

Rano izjutra 31. avgusta jače četničke snage iz sastava puka »Manjača« i odreda »Borje« prešle su u napad na položaje 2. i 1. krajiške brigade na Grčkoj gradini (trig. 999), na Previži (trig. 1037) i u rejonu sela Lusića i na Manjačku četu u Surjanu, na levoj obali Vrbasa. Četnici su uspjeli da potisnu isturene delove ovih brigada i da ovladaju Grčkom gradihom i Previžom. Njihove glavne snage, koje su nastupale preko Manjače, zauzele su Lokvare. U međuvremenu je 1. bataljon 2. proleterske brigade, koji je toga dana bio upućen iz Trijebova u Marčete i Lazičice radi političkog rada među stanovništvom, naišao pred tim selima na četničku kolonu koja je nastupala u pravcu Trijebova. Bataljon, iznenađen njenom pojavom, jer je bio uveren da u tom rejonu nema neprijatelja, morao se, uz gubitke od dva poginula i dva ranjena, povući u Trijebovo. Četnička kolona koja je nastupala uz Vrbas napala je Manjačku četu i potisnula je iz Surjana. Stab 2. proleterske brigade, koji se još uvek nalazio u Mrkonjić-Gradu, uputio je odmah 3. bataljon sa zadatkom da, zajedno sa 1. bataljonom i Manjačkom četom, zaustavi neprijatelja na liniji s. Sehovci — s. Sladovići. Ocenivši da je nastupanje četnika preko Manjače i zauzimanje sela Lokvara, Lazičica i Marčeta ozbiljno ugrozilo odbranu Mrkonjić-Grada, jer su se neprijatelju nudili povoljni uslovi da preko Trijebova proдре u to mesto, Stab 1. krajiške brigade je hitno uputio u Trijebovo dva bataljona sa zadatkom da, sa delovima 2. proleterske brigade, spreče dalji prodor četnika. Intervencija štabova 2. proleterske i 1. krajiške brigade je urodila plodom: nastupanje četnika je bilo zaustavljeno.⁸⁹

Tako je napad četničkih jedinica, od kojeg je njihov Glavni štab mnogo očekivao, bio već prvog dana zaustavljen. Četnici su, doduše, zbacili partizane s jakih položaja duž komunikacije između Stričićkog i Močilačkog polja i prodrli duboko kroz Manjaču izbjivši nadomak Trijebova i Sehovaca. Njihovo dalje nastupanje, međutim, bilo je zadržano uspešnim odbrambenim borbama 1. i 2. krajiške i 2. proleterske brigade i brzom i celishodnom pregrupacijom njihovih bataljona koji su zatvorili sve ugrožene pravce. Ispred Sitnice, na položajima Grabež — Dobro polje — Dubica, nalazili su se 1. i 3. bataljon 2. krajiške bri-

⁸⁹ Izveštaj zamenika komandanta 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 1. septembra u 2,50 časa (AIRP, br. 564); Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 1. septembra (AIRPJ, br. 3265); Pismo komandanta 2. proleterske brigade Štabu 1. krajiške brigade od 1. septembra u 7,15 časova (AIRP, br. 567); Izveštaj zamenika komandanta 1. krajiške i 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 1. septembra (AIRP, br. 568); Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44; Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 1/1—7; Dnevnic Lj. Burica i V. Bokića; Naredba komandanta bosanskih četničkih odreda od 12. septembra (Arhiv VII, BH-V-9545); M. Jakanović: Manjača, »Druga proleterska«, II, str. 37.

gade,⁹⁰ a istočnije, od sela Sladojevića do Trijebova, bila je 1. krajiška brigada, dok su dva bataljona 2. proleterske brigade i Manjačka četa držali položaje od Trijebova do Vrbasa.⁹¹ Ocenivši da dalji napadi nemaju izgleda na uspeh, Glavni štab bosanskih četničkih odreda je odlučio da obustavi napad dok ne pristignu pojačanja iz istočne Bosne. Komandant Glavnog štaba je naredio komandantu odreda »Obilić« da prebaci svoje ljudstvo sa desne na levu obalu Vrbasa da bi učestvovalo u napadu zajedno s manjačkim četnicima, a istovremeno je nestrpljivo požurivao štabove Ozrenskog i Trebavskog odreda da pošalju predviđene jedinice.⁹²

Operativni štab za Bosansku krajinu, koji je bio uveren da je opasnost od napada neprijatelja iz Banje Luke otklonjena, primio je vesti o napadu četnika sa iznenađenjem i izvesnom zabrinutošću, jer su mu one stavile do znanja da opasnost s tog pravca još uvek postoji. Žestina napada četničkih snaga mogla je biti i nagovestaj da će ubrzo uslediti i napadi nemačkih i domobranskih jedinica, što bi ponovo moglo otežati situaciju. Operativni štab nije u tom trenutku želeo takav razvoj situacije jer bi to značilo da mora odložiti napad na Jajce, na koji ga je Vrhovni štab požurivao. Upravo tog dana u Operativni štab je stiglo naređenje vrhovnog komandanta da se Jajce oslobodi što pre, najdalje do 10. septembra. Tito je upozoravao da se ne mogu držati kruti frontovi prema Banjoj Luci i Sanskom Mostu, već da prema neprijatelju treba ostaviti meštanske jedinice koje će držati zastor i obezbeđivati prikupljanje žetve, a jačim snagama (oko četiri brigade s mestanskim jedinicama), u brzom prepadu, likvidirati Jajce. Po mišljenju vrhovnog komandanta zauzimanje Jajca je bilo najvažniji zadatak iz sledećih razloga: bili bi zaplenjeni oružje i fabrika za izradu municije; dobila bi se sloboda manevra preko reke Vrbasa, gde ima dosta žita, i proširila bi se teritorija, te bi operacije dobile veću sigurnost; Donji Vakuf, Bugojno i Kupres bili bi odsečeni, te bi sva ta tri ustaška centra pala relativno lako;⁹³ najzad, akcijom

⁹⁰ U 2. bataljonu 2. krajiške brigade nastupila je tih dana privremena kriza. Devet boraca iz 1. i 3. čete, s komandirima 3. čete na čelu, usled malodušnosti, dezertiralo je noću 1/2. septembra. Bataljon je zbog toga bio povučen s položaja da bi se stanje u njemu poboljšalo (Izveštaj partijske grupe Štaba 2. krajiške brigade Operativnom štabu od 4. septembra, AIRP, br. 601; Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 12).

⁹¹ Naređenje Štaba 2. krajiške brigade od 2. septembra (AIRP, br. 573).

Arhiv VII, BH-X-535, BH-V-9545.

⁹³ Vrhovni štab je još uvek smatrao da je za ods canje Donjeg Vakufa, Bugojna i Kupresa bilo najvažnije prekinuti komunikaciju prema Jajcu. Pomoć tim ugroženim garnizonima upućivana je, međutim, preko Travnika, a ne preko Jajca.

ka Travniku bila bi sačuvana slobodna teritorija ka Livnu, koja predstavlja uporište za dalmatinske partizane. U pismu vrhovnog komandanta data su i detaljna uputstva kako da se izvrši raspored jedinica za napad i za obezbeđenje prema susednim garnizonima, a Operativnom štabu je predloženo da će se, kad budu počele operacije oko Jajca, preduzeti i dejstva drugih snaga na komunikaciju Travnik — Donji Vakuf i jači demonstrativni napadi na Bugojno i Kupres.⁹⁴

Naređenje vrhovnog komandanta obavezivalo je komandanta Operativnog štaba da težište dejstava prebaci sa banja-lučkog na jajački pravac. Ali je situacija na Manjači, gde je došlo do napada četnika, nalogala da se prethodno suzbije opasnost od nastupanja neprijatelja preko Manjače. Stoga je komandant Operativnog štaba odlučio da 3. septembra sa svim jedinicama pređe u protivnapad i odbaci četnike iz Surjana, Marčeta, Lazičića, Lokvara i Gornjeg Ratkova. Ovu akciju, koja je imala ograničeni cilj, trebalo je izvesti brzo, kako bi se snage s manjačkog fronta što pre izvukle i prebacile ka Jajcu. Položaje prema neprijatelju i obezbeđenje Mrkonjić-Grada preuzeli bi 3. sandžačka brigada i delovi 3. krajiškog odreda, dok bi položaje u dolini Sane, oko Vrhpolja, držali 1. i 2. bataljon 6. odreda i neki delovi 1. krajiškog odreda, kako bi se — kako je pisao komandant 6. odreda — »osiguralo naše lijevo krilo radi skorih akcija, prema naređenju Vrhovnog štaba, u pravcu Jajca i centralne Bosne«.⁹⁵

Sa donetom odlukom komandant Operativnog štaba je upoznao štabove brigada i odreda na sastanku održanom 1. septembra u Mrkonjić-Gradu. Tom prilikom su precizirani zadaci svih jedinica u predstojećem napadu na četničke snage na Manjači⁹⁶ i odlučeno je da se napad na Jajce izvede za 3—4 dana.⁹⁷

⁹⁴ Naređenje vrhovnog komandanta Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 30. avgusta u 12 časova (Zbornik, tom II, knj. 5, dok., br. 145).

⁹⁵ Izveštaj Štaba 6. krajiškog odreda Operativnom štabu od 3. septembra (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 6); Dnevnik Lj. Durića.

⁹⁶ Naređenje komandanta Operativnog štaba štabovima 1. i 2. krajiške, 2. proleTERSKE i 3. sandžačke brigade od 2. septembra (AIRP, br. 578); Izveštaj zamenika komandanta 2. proleTERSKE brigade Štabu brigade od 3. septembra u 4,45 časa (AIRP, br. 585).

⁹⁷ O tom sastanku i o odlukama ima vrlo malo pisanih tragova. Komandant Operativnog štaba spominje taj sastanak u sećanjima objavljenim u armijskom listu »Za domovinu« od 24. jula 1954. godine. Komandant 2. proleTERSKE brigade je u svom dnevniku 1. septembra zapisao da je u Operativnom štabu održan sastanak komandanata i političkih komesara brigada, a Stab 6. krajiškog odreda je 3. septembra pisao da su se »drugovi iz štaba vratili od druga komandanta Koste iz Mrkonjića«. Neizvesno je samo da li je na tom sastanku prisustvovao i Stab 1. krajiške brigade jer se on toga dana u 19 časova nalazio na položaju u rejonu

Do sprovođenja u život navedene odluke, međutim, neće doći. Novi događaji će poremetiti planove Operativnog štaba i izazvati odlaganje napada na Jajce.

U međuvremenu, dok su četnički štabovi bili prinuđeni da obustave tek započeti napad, komandant nemačke 714. divizije dobio je od komandujućeg generala i komandanta Srbije generala Badera, kome je bio potčinjen, naređenje da se jedinice njegove divizije angažuju samo do demarkacione linije i da ovu osiguraju. Tih dana je, naime, došlo do izvesne reorganizacije komandovanja i nove podele operacijskih zona nemačkih divizija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Pošto se uverio da vojne vlasti NDH nisu u stanju da obezbede teritoriju koja je ulazila u nemačku okupacionu zonu, komandant oružanih snaga Jugoslavije, uz odobrenje Vrhovne komande, odgovornost za osiguranje celokupne teritorije NDH severno od demarkacione linije preneo na komandujućeg generala i komandanta Srbije, kome su bile potčinjene sve tri divizije — 714, 718. i 717. pešadijska divizija. Prema naređenju generala Badera, najvažniji zadatak nemačkih trupa u NDH bio je da osiguraju železničke pruge Beograd — Zagreb i Beograd — Vinkovci — Osijek. Pored tog osnovnog, divizije su dobile i druge zadatke. Oni su, pomenutim naređenjem, bili ovako formulisani: »714. pešadijska divizija (borbena grupa zapadne Hrvatske):⁹⁸ osiguranje svoje jugozapadne granice od partizanskih odreda koji dolaze iz III zone; *ove odrede napasti i odbaciti preko demarkacione linije.* . . (kurziv M. L.); 718. pešadijska divizija (borbena grupa istočne Hrvatske): osiguranje planinskog venca oko Sarajeva i komunikacija koje vode od Travnika za Jajce i preko Višegrada

sela Delijača, oko 5 km severoistočno od Sitnice (AIRPJ, br. 3317). Da je na tom sastanku bila doneta odluka o napadu na Jajce, koji je trebalo izvesti oko 4. septembra, može se zaključiti na osnovu pisma komandanta Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 4. septembra. U njemu se govori o odluci da sve četiri brigade toga dana pređu u opšti napad na četnike na Manjači. »Ta akcija (na Manjači — prim. M. L.) mora biti tako brza« — pisao je komandant Operativnog štaba — »da možemo uskoro preduzeti predviđenu akciju (misli se na napad na Jajce — prim. M. L.). Iz svih gore navedenih razloga predviđena akcija biće odložena za dva-tri dana. Stoga je potrebno da se izvijeste jedinice, koje su predviđene da napadaju komunikaciju Travnik — G. Vakuf, da započnu svojim akcijama 6. na 7. ov. mj.« (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 7). I V. Dedić, koji je 31. avgusta stigao iz Glamoča u Mrkonjić-Grad, napisao je 1. septembra u svom dnevniku da su u Operativni štab toga jutra došli svi komandanti i politički komesari brigada sa tog sektora i da se priprema napad na Jajce (Dnevnik, I, str. 263).

⁹⁸ Stab 714. divizije je 5. septembra preuzeo komandu nad delovima rasformirane borbene grupe »Zapadna Bosna« (mikroteka VII, film London 6, snimci 300812—3).

u pravcu Užica; osiguranje granice na Drini od prelaska bandi iz Srbije...; 717. pešadijska divizija (borbena grupa Srem): ima da se stara da više ne oživi aktivnost bandi koje su potučene akcijom grupe Borovski. . .«" Tako je, ovim naređenjem, aktivnost nemačkih jedinica između Banje Luke i Jajca bila ograničena samo do demarkacione linije, a to znači do sela Stričića i do južnih padina planine Manjače. Razumljivo je da se, u takvoj situaciji, ni domobranske jedinice nisu smele usuditi da se same, bez Nemaca, upute preko demarkacione linije na jug, prema Sitnici i Mrkonjić-Gradu, mada su od strane Štaba 3. domobranskog korpusa stalno stizale molbe da se požuri s napadom iz Banje Luke u pravcu Mrkonjić-Grada i Jajca.¹⁰⁰ Jedino su četnički štabovi gajili neke iluzije da bi mogli sami, bez Nemaca, domobrana i ustaša, da izvedu napad i da dejstvuju u italijanskoj okupacionoj zoni. Međutim, i pored hvalisanja, oni za to, očigledno, nisu bili sposobni.

Tako su, sticajem okolnosti, uslovi za zauzimanje Jajca bili vrlo povoljni, jer je njegova posada bila dosta slaba, a opasnost od prodora neprijatelja sa pravca Banje Luke, od čega su partizanski štabovi strahovali, u stvari nije postojala. Bilo je dovoljno prema borbenoj grupi »Putlic« isturiti nešto jače obezbeđenje a sa brigadama krenuti na Jajce i napasti njegovu posadu dok joj ne pristignu pojačanja iz Travnika. Trebalo je, dakle, žuriti i težište dejstava preneti odmah prema Jajcu. Operativni štab za Bosansku krajinu, međutim, to nije učinio, niti je, objektivno uzevši, to mogao učiniti. On nije znao, niti je mogao znati, da će se nemačke i domobranske snage, zaustaviti na demarkacionoj liniji, te da se ne mora brinuti za sudbinu Mrkonjić-Grada i za bezbednost levog boka i pozadine jedinica koje budu napadale na Jajce. Operativni štab je morao računati sa svim eventualnostima, pa prema tome i sa opasnošću koja je pretila sa pravca Banje Luke, te je potpuno opravdana bila njegova odluka da tu opasnost otkloni pre nego što pristupi napadu na Jajce — svom glavnom zadatku koji je dobio od Vrhovnog štaba.

Komandant nemačke 714. pešadijske divizije preduzeo je mere da, u duhu dobijenog zadatka, osigura svoje područje duž demarkacione linije i spreči prodore partizana s juga u pravcu Banje Luke, Prijedora i Bos. Novog. Da bi se moglo pristupiti

⁸⁹ Naređenje komandujućeg generala i komandanta Srbije od 4. septembra 1942 (mikroteka VII. film Minhen 5, snimci 216—217).

¹⁰⁰ General Lukić, komandant 3. domobranskog korpusa, uputio je 2. septembra u 21,40 čas Glavnom stožeru sledeći telegram: »Jajce u opasnosti. Partizani vrše pritisak sa zapadne i jugozapadne strane. Poželjna je brza akcija Nemaca i četnika sa pravca Sitnice« (Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 3/1—8).

posedanju odbrambenih položaja i utvrđivanju zaprečne linije, trebalo je, po njegovoj oceni, prethodno odbaciti partizane što dalje, prema Mrkonjić-Gradu i Ključu, i isturiti ispred svojih snaga četničke i domobranske jedinice koje bi činile branu pred partizanskim brigadama. U tom cilju on je odlučio da grupa »Putlic« brzim prodorom zauzme Sitnicu i visove južno od nje, te domobranskim i četničkim snagama stvori uslove da se na toj liniji utvrde i da kasnije, eventualno, pređu u nastupanje ka Mrkonjić-Gradu i Ključu. Poučen iskustvom od pre nekoliko dana, kada je ista borbena grupa bila prinuđena da se povuče iz Sitnice jer su joj bokovi ostali nezaštićeni, komandant divizije je naredio da se na krilima nemačkog bataljona isture četničke snage koje će prodirati levo i desno od komunikacije i obezbeđivati prodor Nemaca u Sitnicu. Za početak napada određen je 3. septembar.¹⁰¹

Komandant domobranskog Banjalučkog zdruza general Brozović nije bio uveren da će predviđene nemačke snage, pojačane domobranima i četnicima, moći nešto ozbiljnije učiniti u pogledu radikalnijeg rešenja situacije na Manjači i povraćaja Mrkonjić-Grada. Po njegovom mišljenju borbena grupa »Putlic« je bila isuviše slaba za tako ozbiljan i zamašan zadatak. Zbog toga je on predložio komandantu 714. divizije generalu Štalu da u rejonu manastira Gomjenice, oko 8 km jugozapadno od Bronzanog Majdana, prikupi jednu jaku borbenu grupu, sastavljenu od tri bataljona, i da s njom izvrši snažan napad na levi bok partizanskih snaga koje su se nalazile duž komunikacije Kadina Voda — Sitnica i na Manjači, uništi ih, i tako, sasvim otkloni opasnost od Banje Luke. Tek po izvršenju tog zadatka borbena grupa »Putlic« bi mogla da sa domobranskim i četničkim jedinicama produži nastupanje ka Mrkonjić-Gradu. Za ovu akciju trebalo je, po mišljenju generala Brozovića, povući po jedan nemački bataljon iz Sanskog Mosta i Prijedora i s Kozare, s tim što bi oni, po završetku napada, bili vraćeni u svoje garnizone. Namera domobranskog generala da se na manjački front bace jače snage i da se s njima izvrši napad na nezaštićeni bok partizana nije se, u tadašnjoj situaciji, mogla realizovati. Nemci se nisu smeli usuditi da iz doline Sane i s Kozare povlače svoje bataljone jer je situacija i u tim rejonima bila vrlo ozbiljna i zahtevala je stalno prisustvo jačih snaga, koje bi mogle odolovati pojačanoj aktivnosti delova 1, 2. i 6. krajiškog NOP od-

¹⁰¹ Izgleda da su plan za napad Nemci izradili 30. ili 31. avgusta, jer je komandant Glavnog štaba bosanskih četničkih odreda Rade Radić, koji se nalazio na Manjači, verovatno s majorom Putlicom, pisao 31. avgusta svom štabu da mu je toga dana saopšten dan početka napada i da Nemci sada poklanjaju više pažnje četnicima nego domobranima (Arhiv VII, BH-X-535).

reda. Zbog toga je general Štal pomenuti predlog i odbio s motivacijom »da nije zgodno dirati u sadanje posade«.¹⁰²

Komandant zdruga je, mada nerado, morao da prihvati odluku Nemaca. On je, u jednom izveštaju, nedelju dana kasnije, dao sledeću ocenu rada štaba nemačke 714. divizije:

»Izgleda da nemačko zapovjedništvo nije u tempu događaja, jer suviše sporo reagira i donosi odluke. Dok se u metodičkim akcijama pokazalo vrlo dobro, dotle u gerilskom ratovanju često zaostaje za događajima... Trebalo je proći 14 dana pa da se shvati potreba upućivanja jačih snaga za savlađivanje partizana u rejonu Kadine Vode. Ovo pak u gerilskom ratovanju može imati kobnih posledica, jer od brzine akcije (i reakcije) i zavisi uspeh. Osim toga, udari u bok donose najveće koristi, dok se ovdje želi održati samo neprekidni front koji u navali može dati većih koristi samo ako se raspolaže mnogo nadmoćnijim snagama, što ovdje nije slučaj«.¹⁰³

Tako je neprijatelj, sticajem prilika, morao da rešenje situacije traži samo sa snagama borbene grupe »Putlic«. I dok je Operativni štab preduzimao mere da bi konsolidovao situaciju prema Banjoj Luci i pripremio napad na Jajce, Stab 714. divizije je pristupio izvođenju svog plana. On je računao da će uspeti da odbaci partizane preko demarkacione linije i zauzme Sitnicu, zahvaljujući tome što su četnici, još u toku 31. avgusta i 1. septembra, ovladali Grčkom gradinom i Previjom, vrlo povoljnim položajima s jedne i druge strane drumu, i sa selima Vulinjem i Lokvarima, čime su grupi »Putlic«, u čiji su sastav 2. septembra stigla nova pojačanja (714. inžinjerijska četa, pola 2. baterije 661. artiljerijskog divizionu, vod 1. čete 202. oklopnog puka i delovi za vezu 714. divizije), bili stvoreni uslovi da se sledećeg dana smelije upusti u napad duž komunikacije ka Sitnici. Pripremajući se za napad, Nemci su vršili intenzivna izviđanja sa zemlje i iz vazduha. Avioni sa banjalučkog aerodroma celog su dana nadletali rejon na kome je trebalo izvoditi operacije i bombardovali partizanske položaje.¹⁰⁴ Jedan avion je 2. septembra, u 5 časova izjutra, doleteo nad selo Delijiće, oko 4,5 km severoistočno od Sitnice, i bacio nekoliko bombi na lako uočljivu zgradu u koju je bio smešten Stab 1. krajiške brigade. Posada aviona je imala tačne podatke gde se nalazi štab, jer su to četnici mogli da utvrde preko svoje obaveštajne službe.¹⁰⁵

¹⁰² Arhiv VII, k. 87, br. reg. 1/45—2.

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Dnevni izveštaj bojnika Bestala, domobranskog oficira za vezu kod Štaba 714. divizije (Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 3/1—12); Dnevnik Lj. Đurića.

¹⁰⁵ Komandant Operativnog štaba je zbog tog slučaja bio jako ozlojeđen na stanovnike manjačkih sela, koji su bili privrženi četnicima. On je pisao Vrhovnom štabu da se protiv njih moraju preduzeti represalije,

Tom prilikom su poginula tri, a ranjeno je 18 partizana, među kojima gotovo svi članovi štaba (komandant, politički komesar i zamenik političkog komesara). Nekoliko dana kasnije, od zado-bijenih rana, umrli su komandant brigade Ivica Marušić Ratko (kasnije proglašen za narodnog heroja) i jedan borac. Tako je Štab 1. krajiške brigade vrlo skupo platio svoju neopreznost.¹⁰⁶

Odmah nakon tog bombardovanja četnici su izvršili napad na 1. bataljon, koji se nalazio na položajima prema Lokvarima. Štab bataljona nije izgubio prisebnost, već je sa dve čete odbio napad, a treću je sa ranjenicima uputio u pozadinu. Saznavši za stradanje Štaba brigade i za tešku situaciju u kojoj se našao 1. bataljon, ostala dva bataljona su hitno krenula u pomoć, napustivši položaje kod Trijebova.¹⁰⁷

Ovoga dana su avijacija i artiljerija vrlo intenzivno tukle i položaje 2. krajiške brigade duž komunikacije. Da bi sačuvao ljudstvo od ubitačne vatre, Štab brigade je povukao bataljone na položaje neposredno ispred Sitnice.¹⁰⁸

Vest o bombardovanju Štaba 1. krajiške brigade i o povlačenju bataljona 1. i 2. krajiške brigade stigla je istog dana u Operativni štab. On je zaključio da se situacija pogoršala i da se stoga napad na Jajce mora odložiti. Trebalo je prethodno suz-

a politički komesar Operativnog štaba, u pismu štabu 2. krajičkog odreda, ovako je izrazio svoje ogorčenje: »Djelo četničke špijunaže i njihove-vezanosti za četničke vođe bilo je bombardovanje štaba naše 1. krajiške-brigade... U prvi mah mislili smo da postupimo što opreznije sa četni-cima i selima zaraženim četničkom propagandom, kako bi ih politički neutralisali, a to sve u cilju našeg prodiranja prema Banjoj Luci. Me-đutim neće moći ići tako. Četnici imaju utjecaja na mase tog kraja ko-jima godi oportunistička politika četnika, politika mirovanja, politika trgovanja sa gradom... Mi smo se pokazali kao ljudi, mi smo nastupali mirno i pošteno, naši vojnici nisu htjeli ni šljive uzabrati bez pitanja, a ako neće te hulje i ta zatucana masa tako, mi ćemo po njima muški udariti...« (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 21).

Komandant Glavnog štaba bosanskih četničkih odreda, u pismu svom štabu od 31. avgusta, pohvalno govori o postupcima partizana na Manjači: »Sa stanovništvom postupaju najbolje, tako da plaćaju sve, govoreći da oni nisu četnički banditi koji pljačkaju i mobilišu usput sve-što je sposobno...« (Arhiv VII, BH-X-535).

¹⁰⁶ Izveštaj Štaba 1. bataljona 1. krajiške brigade od 2. septembra u 10,30 časova (AIRP, br. 576); Izveštaj štabova 1. i 2. krajiške brigade-komandantu Operativnog štaba od 2. septembra (AIRP, br. 574, 575, 577); Izveštaj komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu Vrhovnom štabu od 4. septembra (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 7); Izveštaji Štaba 6. krajiškog odreda Operativnom štabu od 2. i 3. septembra (isto, dok. br. 6; AIRP, br. 579); Pismo Operativnog štaba Štabu 2. krajiškoga odreda od 9. septembra (isto, dok. br. 21); Pismo sekretara Operativnog štaba komandantu Operativnog štaba od 2. septembra u 12,10 časova (Arhiv VII, k. 3a, br. reg. 21—1).

¹⁰⁷ i» AIRP, br. 576 i 574.

¹⁰⁸ Izveštaj Štaba 2. krajiške brigade komandantu Operativnog: štaba od 2. septembra u 22,30 časa (AIRP, br. 575).

Narod Bosanske krajine je toplo dočekaio ranjenike iz proleterskih brigada.

biti nastupanje četnika, a to se, po mišljenju komandanta Operativnog štaba, moglo postići ne samo potiskivanjem četnika iz nekoliko sela, kako je bilo odlučeno na sastanku u Mrkonjić-Gradu 1. septembra, već jednim odlučnim protivnapadom kojim bi četničke jedinice bile tako razbijene da se više ne bi usudile da prelaze u napade. U duhu te odluke, on je istog dana, 2. septembra, postavio nov, privremen, Štab 1. krajiške brigade, i ponovo sazvao sastanak štabova brigada, na kome je donet plan kojim je bilo predviđeno da 4. septembra, u 4 časa izjutra, sve tri brigade pređu u snažan protivnapad.¹⁰⁰ Dok bi dva bataljona 2. krajiške brigade dejstvovala s fronta, duž komunikacije, 1. krajiška brigada, s jednim bataljonom 2. krajiške brigade, i 2. proleterska brigada, s Manjačkom četom, izvršile bi dublji obuhvat prodirući levom obalom Vrbasa i grebenom Manjače, kako bi, izbijanjem u rejon sela Računa, Krupe i Kola, ugrozile levi bok i pozadinu neprijateljevih snaga na Manjači, u rejonu sela Kadine Vode, Stričića i Lokvara.¹⁰¹ O ovoj odluci komandant Operativnog štaba je obavestio Vrhovni štab tek 4. septembra u 8,30 časova.¹¹¹

Pošto nije bio blagovremeno obavešten da je na manjačkom frontu došlo do značajnih promena koje su izazvale novo odlaganje napada na Jajce, Vrhovni štab je, ubeden da će se napad izvršiti 5. septembra, naredio ostalim brigadama da toga dana pojačaju dejstva duž komunikacija i na susedne garnizone, kako bi vezale za sebe tamošnje snage neprijatelja i time ih sprečile da priteknu u pomoć posadi u Jajcu. Tako je Štab 1. proleterske brigade dobio zadatak da u toku noći 4/5. septembra izvrši demonstrativan napad na Kupres, a štabovima 4. crnogorske brigade i 3. krajiškog NOP odreda je naredeno da u vremenu između 3. i 6. septembra pojačaju dejstva na komunikaciji Bugojno — Kupres i vrše prepade na Kupres. Da bi onemogućio neprijatelja da iz Travnika, preko Donjeg Vakufa, uputi pomoć Jajcu, Vrhovni štab je naredio Štabu 5. crnogorske brigade da dva bataljona u toku noći 5/6. septembra napadnu i zauzmu Komar, poruše prugu i postave zasede prema Turbetu, a ostala dva bataljona vrše jači pritisak na Bugojno.¹¹²

¹⁰⁰ O tome sastanku se govori u dnevniku komandanta 2. proleterske brigade (Arhiv VII, k. 2015, br. reg. 3/1).

¹⁰¹ Naređenje komandanta Operativnog štaba Štabu 2. proleterske brigade od 3. septembra (AIRP, br. 588); Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 3. septembra u 17,20 časova (AIRP, br. 578); Izveštaj Štaba 2. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 5. septembra u 19 časova (AIRP, br. 603).

¹⁰² Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 7.

¹¹² Naređenja načelnika Vrhovnog štaba štabovima 1. proleterske i 4. i 5. crnogorske brigade od 2. i 3. septembra (Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 4, 5, 6 i 12).

Međutim, čim je iz izveštaja Operativnog štaba saznao da se planira napad na četničke snage na Manjači i da se, u vezi s tim, napad na Jajce odlaže za dva-tri dana, Vrhovni štab se saglasio sa predviđenim merama Operativnog štaba, naglasivši da je potrebno da se prema četnicima preduzmu »jače represalije« i njihovo uporište na Manjači »potpuno onemogućiti i uništiti«. On je smatrao da ne treba ništa menjati u pogledu planiranih dejstava ostalih brigada u rejonu Kupresa, Bugojna, Donjeg Vakufa i Travnika, jer će ta dejstva, iako se vremenski neće uskladiti s napadom na Jajce, biti korisna: ona će pažnju neprijatelja, privlačeći je na više strana, odvratiti od Jajca.¹¹³

Tako su oba protivnička štaba, i Operativni štab za Bosansku krajinu i Stab nemačke 714. pešadijske divizije, ne znajući za međusobne namere, doneli odluku da gotovo istovremeno predu u napad. Nemci su, doduše, preduhitrili Operativni štab jer su planirali da napad borbene grupe »Putlic« počne 3. septembra, dan pre napada partizana. Ali su partizani ipak bili u pogodnijem položaju jer je njihov plan davao veće izgleda na uspeh. Manevar 2. proleterske i 1. krajiške brigade mogao bi početnu prednost neprijatelja, zadobijenu ranijim prelaskom u napad, potpuno eliminisati. Čak i više od toga: uspešno izvođenje obuhvatnog manevra moglo bi prednost neprijatelja preobratiti u njenu negaciju — da se Nemci nađu u krajnje nepovoljnom položaju: ukoliko bi dublje prodrli duž komunikacije ka Sitnici i time izdužili svoju kolonu, utoliko bi i taj manevar dveju brigada u njihov otkriveni bok i pozadinu bio efikasniji.

I zaista, događaji su ubrzo potvrdili opravdanost takve pretpostavke. Bobrena grupa »Putlic« je 3. septembra, u 7,20 časova, posle artiljerijske pripreme, prešla u napad i do kraja dana izbila na liniju Ilića glavica (trig. 943) — Kremenjača (k. 764), uklonivši sa drumu mine i druge prepreke. Četničke snage (1. bataljon puka »Manjača« i delovi odreda »Borje«), koje su se nalazile na krilima nemačkog bataljona, takođe su napredovale do približno iste visine i zauzele sela Bosančice, zapadno, i Dujakovce, istočno od komunikacije. Neprijatelj je avijacija je celog dana izviđala ispred fronta i nastupanje svojih trupa na zemlji potpomagala, bombardovanjem sela i položaja ispred Sitnice. Delovi 2. krajiške brigade su se povukli pred neprijateljem, tako da do ozbiljnijih borbi duž komunikacije nije ni došlo, o čemu govori i podatak da ni jedna ni druga strana nisu imale gubitaka. Prva krajiška brigada je ostala pasivna, iščekujući razvoj događaja i pripremajući se za sutrašnji

¹¹³ Naređenje načelnika Vrhovnog štaba Operativnom štabu za Bosansku krajinu od 4. septembra u 19,30 časova (Zbornik, tom II, knj. 6, dok br. 14).

napad. Do oštarih borbi došlo je, međutim, u rejonu sela Surjana, na neprijateljevom krajnjem levom krilu, gde su četnici, kojima je pristigla pomoć sa desne obale Vrbasa, iz odreda »Obilić«, potisnuli Manjačku četv. Upravo u tom kritičnom trenutku stigao je Stab 2. proleTERSke brigade sa 4. bataljonom. Uvidevši ozbiljnost situacije, on je 3. bataljon uputio u protivnapad na neprijatelj desni bok. Ovom brzom akcijom četnici su bili zadržani a Manjačkoj četv su stvoreni uslovi da se odvoji od neprijatelja i sredi.¹¹⁴

Sledećeg dana, 4. septembra, u 7,25 časova, neprijatelj je produžio napad. Njegovi su avioni, u naletima, bombardovali položaje 2. i 3. bataljona 2. krajiške brigade, bacivši 600 malih bombi od po 2 kg. I artiljerija je vrlo intenzivno dejstvovala. Iako tučeni sa zemlje i iz vazduha, bataljoni 2. krajiške brigade su, pružajući otpor sa uzastopnih položaja, usporavali nastupanje neprijatelja čime su osujetili njegove planove da u brzom naletu zauzme Sitnicu. Nemački bataljon, ojačan tenkovima i dvema četama domobranskog 1. regrutskog bataljona, tek oko podne je zauzeo Sitnicu, koja je, prema izveštaju Operativnog štaba, četiri puta prelazila iz ruku u ruke. Drugi i 3. bataljon 2. krajiške brigade su ispoljili zadivljujuću upornost prilikom napada neprijateljeve pešadije, artiljerije, tenkova i avijacije, povlačeći se organizovano na uzastopne položaje. Neprijateljevi delovi koje su nastupali zapadno od komunikacije imali su više uspeha: izvršivši dublji prodor, oni su ovladali selom Donjim Ratkovom i izbili pred Ljubinski vrh, Čungar i Blatinu glavicu, zapadno od Sitnice. Naročito su jake borbe vodili kod sela Mačkića. Pošto je ovim prodorom bio ozbiljno ugrožen Ključ, Štab 2. krajiške brigade je povukao svoje bataljone s komunikacije Sitnica — Mrkonjić-Grad i postavio ih ispred Ključa da bi zadržali neprijatelja i sprečili pad tog mesta. U borbama u toku ovog dana neprijatelj je, prema sopstvenim izveštajima, imao deset izbačenih iz stroja, dok je 2. krajiška brigada imala veće gubitke. U jednom izveštaju njenog štaba govori se o kontuzovanim borcima (»ima i partizana koji su ogluveli i pomalo sišli s pameti«) i o pogibiji komandira čete iz 2. bataljona.¹¹⁵ Koman-

¹¹⁴ Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade od 3. septembra u 17,20 časova (AIRP, br. 587); Naređenje komandanta Operativnog štaba Štabu 3. proleTERSke brigade od 4. septembra u 1,25 čas (AIRP, br. 593); Izveštaj načelnika Štaba 2. proleTERSke brigade od 18. septembra (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44); Dnevni izveštaji bojnika Bestala (Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 3/1—4, 3, 12, 4/1—11, k. 71, br. reg. 53/7—1 i 32/4—2); Bojna relacija Banjalučkog zdruga za septembar 1942 (Arhiv VII, k. 54, br. reg. 19/1—6); Naredba komandanta Bosanskih četničkih odreda od 12. septembra (Arhiv VII, BH-X-9545).

¹¹⁵ Izveštaji Štaba 2. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 4. septembra u 12,15 časova, od 5. septembra u 6,30 i 19 časova,

dant oružanih snaga Jugoistoka, general-pukovnik Ler, odmah je o ovoj borbi izvestio Komandu kopnene vojske, pohvalivši se da su partizani pretrpeli gubitke od preko sto poginulih.¹¹⁶

Dok je grupa »Putlic« nastupala u zahvatu komunikacije prema Sitnici, potiskujući 2. krajišku brigadu, 1. krajiška i 2. proleterska brigada su, prema planu, prešle 4. septembra u napad da bi izbile u pozadinu nemačkih snaga i stvorile uslove za njihovo razbijanje. Još 3. septembra je Stab 2. proleterske brigade sa 4. bataljonom stigao iz Mrkonjić-Grada u Trijebovo gde su se već nalazili 1. i 3. bataljon (2. bataljon je ostao u rejonu sela Magaljdola, kao obezbeđenje Mrkonjić-Grada sa pravca Jajca). Sutradan, tek u 11,15 časova, sa znatnim zakašnjenjem, on je sa sva tri bataljona i Manjačkom četom krenuo u pravcu Surjana. Na tom pravcu su se nalazile samo četničke jedinice. Potpuno iznenađene, one nisu uspele da pruže otpor. Stab četničkog komandanta Drenovića u poslednjem se trenutku evakuisao iz zaseoka Podrašćana: Drenović je jedva umakao na konju. Plen u Surjanu — 47 mina i nišanske sprave minobacača — dokazuje koliko su se četnici žurili da napuste svoje položaje. Stab brigade, zadovoljan razvojem događaja, odlučio je da nastavi gonjenje neprijatelja, ne dajući mu da predahne i organizuje odbranu. Progoneći četnike, 3. i 4. bataljon i Manjačka četa su do kraja dana zauzeli selo Račune i izbili na Vranovinu i Peratovac, visove iznad rečice Krupe, dok je 1. bataljon, koji je nastupao na levom krilu, kroz šume planine Manjače, izbio na Pavlovu ravan (k. 932). U borbi sa četnicima 1. bataljon je imao jednog poginulog a 4. bataljon jednog ranjenog borca; gubici četnika nisu poznati.¹¹⁷

I 1. krajiška brigada je ovoga dana prešla u napad sa zadocnjenjem, tek u 7 časova, jer se prethodnog dana morala duže zadržati oko Sitnice zbog neprijateljevog napada, tako da je na polazne položaje izbila tek u 6 časova. Njeni bataljoni, zajedno sa 1. bataljonom 2. krajiške brigade, uspeali su da potisnu četnike i zauzmu sela Lokvare, Lazičice i Marčete, pripre-

od 6. septembra u 9,30 časova i od 9. septembra (AIRP, br. 596, 603, 608, 614, 619 i 644); Naređenje komandanta Operativnog štaba Štabu 2. krajiške brigade od 4. septembra u 18 časova (AIRP, br. 597); Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 4/1—11, 5/1—11, 4; AIRP, br. 592; Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 12 i 14; Izveštaj Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 6. septembra u 20 časova (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 14).

¹¹⁶ Vojni radiogram komandanta oružanih snaga Jugoistoka upućen komandantu kopnene vojske 5. septembra (mikroteka VII, film Minhen 9, snimci 1126—7).

¹¹⁷ Izveštaji Štaba 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 4. septembra u 11,15 i 19,30 časova (AIRP, br. 600 i 599); Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44; Dnevnici Lj. Durića, V. Dokića i B. Čukića.

majući se da sledećeg dana produže napad i izbiju na liniju Lunjevac — Dobrnja. Ni na ovom pravcu nije došlo do jačih borbi. Četnici su imali nekoliko poginulih i zarobljenih, dok je iz 2. krajiške brigade poginuo samo jedan borac.¹¹⁸

Tako je na manjačkom frontu 4. septembra nastala neuobičajena situacija: u zahvatu komunikacije Nemci, domobrani i četnici su prodrli dosta duboko na jug, zauzeli Sitnicu i približili se Čađavici, raskrsnici puteva za Ključ i Mrkonjić-Grad, koja je, s obzirom na nadmoćnost neprijateljevih snaga, podržanih tenkovima, artiljerijom i avijacijom, bila pred padom, dok su istočnije, preko grebena planine i niz obalu Vrbasa, partizanske snage prodrle na sever, do u visinu sela Računa, preteći da izbiju na komunikaciju između Kadine Vode i Kola i odseku borbenu grupu »Putlic«. Obe protivničke strane su prodirale paralelno, jedna pored druge, ali u suprotnim pravcima. Situacija se, dakle, u toku jednog dana tako brzo izmenila da protivnički štabovi nisu bili u mogućnosti da procene koje je pogodnosti ili teškoće ona izazvala. Nemački štab nije dobio podatke o slomu četnika na krajnjem levom krilu, pored Vrbasa, a ni Operativni štab nije u toku dana bio obavešten o tome. Zbog toga su i jedan i drugi štab odlučili da sledećeg dana produže planirane akcije.

Borbena grupa »Putlic« je 5. septembra izjutra produžila napad s ciljem da zauzme raskrsnicu Čađavicu i ovlada visovima oko nje. Pošto se 2. krajiška brigada još prethodnog dana povukla prema Ključu, to je Čađavica ostala nebranjena. Komandant Operativnog štaba, koji je s velikom pažnjom pratio razvoj događaja kod Sitnice, naredio je Štabu 3. sandžačke brigade da svoje snage uputi u Čađavicu i spreči dalje nastupanje neprijatelja duž komunikacije; a štabovima 1. krajiške i 2. proleTERSKE brigade stavio je u zadatak da, prodiranjem kroz Manjaču, ugroze pozadinu grupe »Putlic« i prinude je da obustavi napad i povuče se ka Banjoj Luci. Iskoristivši okolnost da se 2. krajiška brigada povukla na zapad, prema Ključu, i da 3. sandžačka brigada nije stigla da organizuje odbranu pred Čađavicom (njen 5. bataljon će stići u rejon Čađavice tek 5. septembra uveče), neprijatelj je, bez teškoća, u toku prepodneva zauzeo Blatinu glavicu i Kuk i izbio na raskrsnicu puteva. Ali mu je tada stigla vest da su partizani razbili četnike na Manjači i da se približavaju Kadinoj Vodi. Ova vest je toliko uzbudila nemačkog komandanta da je on odmah, bez dužeg razmišljanja, odlučio da se hitno povuče prema Banjoj Luci, kako bi izbegao

us Izveštaji Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 4. septembra u 6,45 i 19,30 časova i od 6. septembra u 7 časova (AIRP, br. 592 i 616); Dnevnik R. Vukmirovića, borca 1. bataljona 1. krajiške brigade (Arhiv VII, k. 2015, br. reg. 4/3).

da bude odsečen. On je o tome obavestio komandanta divizije i zatražio odobrenje. Iz Banje Luke mu je, međutim, javljeno da se sme povući samo do Kadine Vode, gde će preći u odbranu. Odluka o povlačenju je bila umesna, pa i pravovremena, jer je za nju bilo, zaista, krajnje vreme, pošto je 2. proleterska brigada brzo nadirala prema komunikaciji na odseku između Kadine Vode i Kola. Ne obzirući se na dejstva avijacije, koja je bombardovala položaje u rejonu Računa da bi zadržala partizane a grupi »Putlic« stvorila vreme da se povuče, bataljoni 2. proleterske brigade su smelo nastupali, raspršujući četničke jedinice koje su pokušavale da organizuju odbranu. Četvrti bataljon, četa 3. bataljona i Manjačka četa ovladali su Bojanića visom, oko 6 km severno od Računa. Dok je Manjačka četa ostala na tom važnom objektu koji je dominirao selima između Vrbasa i severoistočnih padina Manjače, 4. bataljon je produžio napad prema severozapadu da bi izbio na komunikaciju između Kadine Vode i Kola. Uprkos otporu četnika, njegove čete su uspele da zauzmu Krnin (k. 661) i da se približe komunikaciji na odstojanju od svega 2 km. Pošto je, oko 16 časova, uhvatio vezu sa Štabom 1. krajiške brigade i od njega saznao da, zbog vrlo teške situacije kod 2. krajiške brigade u rejonu Sitnice i Čađavice, njegovi bataljoni neće nastupati ka Lunjevcu i Kadinoj Vodi, Stab 2. proleterske brigade je uputio na Lunjevac svoj 1. bataljon. Nastupajući kroz šumu, grebenom planine, ovaj bataljon je do kraja dana izbio na taj vis i odmah pristupio pripremama da u toku noći napadne Kadinu Vodu.¹¹⁹

Dok je 2. proleterska brigada prodirala na sever, u pravcu Kadine Vode i Kola, goneći razbijene četničke snage, 1. krajiška brigada je obustavila nastupanje ka Lunjevcu, jer je od Štaba 2. krajiške brigade dobila obaveštenje da su padom Sitnice i Čađavice ugroženi Mrkonjić-Grad i Ključ. U takvoj situaciji Stab 1. krajiške brigade hitno je svoja dva bataljona i 1. bataljon 2. krajiške brigade uputio ka Sitnici da bi s boka i iz pozadine napali neprijateljevu kolonu koja je nastupala u zahvatu komunikacije, dok je 3. bataljon zadržao u rejonu Lokvara radi održavanja veze sa 2. proleterskom brigadom. Ovaj manevar 1. krajiške brigade nije, međutim, mogao doći do izražaja, jer je borbeni grupa »Putlic« u sumrak napustila Sitnicu i povukla

¹¹⁸ Naređenje komandanta Operativnog štaba štabovima 3. sandžačke, 1. krajiške i 2. proleterske brigade od 5. septembra u 8,45 i 20 časova (AIRP, br. 604, 611 i 610); Izveštaji štabova 2. krajiške, 3. sandžačke i 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 5. septembra u 11,30 i 19 časova i od 6. septembra u 8,15 časova (AIRP, br. 607, 603, 617 i 618); Arhiv, VII, k. 13a, br. reg. 5/1—11, 4, 6/1—9, k. 87, br. reg. 1/45—2; Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 12, 14, 44 i 201; Dnevni Lj. Đurića i B. Čukića.

se u rejon Stričića i Kadine Vode. U toku noći 1. krajiška brigada je ušla u- Sitnicu, a sledećeg jutra je stupila u dodir sa 2. krajiškom brigadom.¹²⁰

Nemački bataljon se, kako stoji u jednom neprijateljevom izveštaju, »povukao na demarkacionu liniju i sa četnicima zaposleo stare položaje sa zadatkom da zadrži te položaje, izviđa prema jugu do dodira sa neprijateljem i uspostavi položaje četnika«. ¹²¹ Nemci su, dakle, uvideli da im je napad propao i da moraju preći u odbranu. Da bi mogli nesmetano organizovati odbrambenu liniju, oni su ispred svojih položaja isturili četnike. Pošto nisu blagovremeno uočili povlačenje Nemaca iz Sitnice, štabovi 1. i 2. krajiške brigade nisu iskoristili povoljnu priliku da pređu u gonjenje i neprijatelja odbace do Banje Luke,, ne dozvoljavajući mu da se zadrži i organizuje odbranu u rejonu Kadine Vode.¹²² Komandant Operativnog štaba je i sam uvideo da je izostalo sadejstvo među brigadama, zbog čega nije bio postignut veći uspeh. On je o tome pisao štabovima brigada sledeće:

»Nastupanjem 2. proleterske brigade, koja je doprla duboko* u neprijateljsku pozadinu, i to: dalje od Bojanića visa u pravcu Viševca i Cvijetića, neprijatelj se je našao ugrožen. Ovo nadiranje 2. proleterske brigade nije iskorišćeno od strane 1. a naročito 2. krajiške brigade..«¹²³

Nemci su bili prinuđeni da u toku dvanaest dana i drugi put napuste Sitnicu i povuku se u rejon Kadine Vode. Stab Banjalučkog zdruga je sa dosta uzbuđenja primio vesti o neuspehoj intervenciji Nemaca, o njihovoj nemoći da odbace partizane- s Manjače. On je taj neuspeh prokomentarisao sa primesom zajedljivosti: »Bojna Putlic pod pritiskom partizana, opet naglo odstupila (i to teretnim samovozima!) pa se zadržala kod Kadine Vode. Dakle, poslije 13 dana akcije — dostignut je opet polazni položaj!«¹²⁴

Pošto je uspeo da se zadrži u rejonu Kadine Vode i da u zahvatu komunikacije organizuje odbranu, pri čemu mu je neaktivnost 1. i 2. krajiške brigade išla naruku, neprijatelj je svu pažnju koncentrisao na svoje levo krilo, gde je prodor 2. proleterske brigade ozbiljno ugrozio stabilnost odbrambene linije

¹²⁰ Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 6. septembra u 7 časova (AIRP, br. 616); Naređenje komandanta Operativnog štaba Štabu 3. sandžačke brigade od 5. septembra u 21,20' čas (AIRP, br. 612); Dnevnik R. Vukmirovića; Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 6/1—9, 5/1—4.

¹²¹ Arhiv VII k. 13a, br. reg. 6/1—9, 5/1—4.

¹²² AIRP, br. 644

¹²³ Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 18.

¹²⁴ Arhiv VII, k. 87, br. reg. 1/45—2.

ispred Banje Luke. Da bi zadržao partizane i lokalizovao njihov prodor, a zatim ih odbacio preko demarkacione linije, komandant nemačke 714. pešadijske divizije je odlučio da izvrši pregrupaciju snaga i da, prebacivanjem izvesnih delova grupe »Putlic« i novopristiglih četničkih pojačanja, zatvori nastali otvor između Kadine Vode i Krupe na Vrbasu i ovlada Lunjevcem, Krninom i Bojanića visom, najjačim zemljišnim objektima koji dominiraju komunikacijom od Kadine Vode do Kola.

U duhu te odluke, 6. septembra su upućene četničke snage prema Krninu i Bojanića visu, gde su stupile u dodir s partizanima. Stab 2. proleterske brigade nije znao šta se dešava na pravcu Sitnice, jer su obaveštenja od 2. i 1. krajiške brigade primana posrednim putem, preko Operativnog štaba. Zbog toga su vesti, prenošene kurirskom vezom, pristizale tako sporo da su štabovi, u uslovima kad se situacija brzo menjala, zakašnjavali u svojim akcijama i protivakcijama. Tako je Stab 2. proleterske brigade tek 6. septembra primio vest da su Nemci ušli u Sitnicu, mada su oni dan ranije već bili napustili to mesto. Uveren, dakle, da je neprijatelj u Sitnici, Stab brigade je odlučio da odmah pojača pritisak na komunikaciju Kadina Voda — Kola kako bi ugrozio pozadinu neprijatelja a krajiškim brigadama olakšao položaj kod Sitnice. Stoga je on naredio 3. bataljonu da izađe na vis Lunjevac, gde se već nalazio 1. bataljon, i da, zajedno s ovim bataljonom napadne na neprijateljeve delove u Kadinoj Vodi i duž komunikacije prema selu Stričićima; a 4. bataljonu da na putu između Kadine Vode i Kola postavi zaveđu.¹²⁵

Zamisao Štaba 2. proleterske brigade je bila dobra, ali je za njenu realizaciju već bilo kasno. Borbena grupa »Putlic« se već bila povukla iz Sitnice i zauzela položaje oko Kadine Vode. Kada je 1. bataljon — ne čekajući dolazak 3. bataljona, koji je zakasnio — krenuo s Lunjevca prema drumu, naišao je na Klisini, oko 2,5 km južno od Kadine Vode, na utvrđene nemačke položaje. U kratkotrajnoj borbi, u kojoj je imao jednog lakše ranjenog borca, bataljon je uspeo da jurišem izbacii neprijatelja iz rovova kod crkve, ali je ubrzo, protivnapadom Nemaca, bio odbijen. U međuvremenu su delovi 4. bataljona stigli do na 3 km od Kola, ali su bili prinuđeni da se vrata na Krnin, jer je pretila opasnost da ih jače neprijateljeve snage, koje su bile pristigle u taj rejon, odseku od glavnine bataljona.¹²⁰

Prodor 2. proleterske brigade preko Manjače bio je, dakle, 6. septembra zaustavljen. Stab brigade je dosta kasno preduzeo

¹²⁵ Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44; Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 6/1—2, 7/4—16; Dnevnik Lj. Đurića.

¹²⁰ Isto; Dnevnik B. Cukića; AIRPJ, br. 3267.

mere da održi tempo nastupanja i da dotadašnje uspehe kruniše napadom na komunikaciju i, eventualno, njenim presecanjem. Zakasnila je i intervencija Operativnog štaba, koji je na taj pravac uputio dva bataljona 1. krajiške brigade. Neprijatelj je, naime, stabilizovao poremećeni deo fronta i pripremao se da pređe u protivnapad. Stab grupe je prebacio u Kola jednu četu 3. bataljona 721. pešadijskog puka i delove 714. pionirske čete, da bi ih, zajedno sa četnicima, upotrebio u napadu na Bojanića vis. Od Banjalučkog zdruga Nemci su tražili nova pojačanja radi učvršćivanja položaja kod Kola. Stab zdruga je 6. septembra telegramom tražio od Glavnog stožera da u Banju Luku uputi jednu polučetu biciklista iz biciklističkog bataljona »radi situacije kod Krupe na Vrbasu«.¹²⁷

O borbama koje su poslednjih dana vođene oko Sitnice i na Manjači komandant Operativnog štaba je 6. septembra u 20 časova uputio izveštaj Vrhovnom štabu. On je skrenuo pažnju da se situacija na pravcu Mrkonjić-Grad — Banja Luka komplikuje, jer neprijatelj, postajući aktivniji, iz dana u dan pokušava da proдре ka Mrkonjić-Gradu. Pod takvim okolnostima, pisao je komandant Operativnog štaba, nije moguće odvojiti brigade i uputiti ih u napad na Jajce. On je predlagao da se što pre uputi 4. crnogorska brigada, kako bi se u tom rejonu ostavile dovoljno jake snage (dve brigade i meštanske jedinice), koje bi uspešno obezbeđivale pozadinu onih jedinica koje bi bile upućene na Jajce.¹²⁸

Vrhovni štab je sledećeg dana izvestio Operativni štab da će 8. septembra jedan bataljon 4. crnogorske brigade stići u rejon Jasenovih Potoka, a da će ostala tri bataljona (zbog velikih gubitaka na Kupresu 2. i 4. bataljon su spojeni u jedan bataljon) biti upućena noću 9/10. septembra u rejon sela Podrašnice, kod Mrkonjić-Grada, napomenuvši da tu brigadu, zbog znatnih gubitaka u poslednjim borbama, Operativni štab treba da poštedi od većih napora i da je zadrži za obezbeđenje pozadine. S pet brigada i meštanskim jedinicama koje su mu stajale na raspolaganju, Operativni štab je mogao, po mišljenju Vrhovnog štaba, da uspešno izvrši dobijeni zadatak, pod uslovom da ne rastura snage i da se ne upušta u frontalne borbe. Prepustivši Operativnom štabu da samostalno odlučuje o upotrebi ove jake grupe brigada na manjačkom frontu, Vrhovni štab je dao svoju sugestiju da se neprijatelj izbaci iz Han-Kola. I ovom prilikom on je naglasio ozbiljnost predstojećeg napada na Jajce i ukazao na potrebu da se za tu akciju izvrše brižljive pripreme.¹²⁹

¹²⁷ Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 7/1—14; Dnevnik Lj. Đurića.

¹²⁸ Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 14.

¹²⁹ » Pismo Vrhovnog štaba Operativnom štabu od 7. septembra u 20 časova (Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 17).

Za to vreme su borbe vođene s nesmanjenom žestinom. Sedmog septembra je došlo do neobično oštih okršaja oko Kadine Vode, Lunjevca i Bojanića visa. Rano izjutra, u 4,15 časa, 1. bataljon 2. proleterske brigade je izvršio napad na neprijateljeve položaje kod Kadine Vode, ali je bio odbijen. Pošto su, u međuvremenu, Nemci i četnici izvršili napad na Bojanića vis i ugrozili Manjačku četu, to je Štab brigade na te položaje prebacio 1. bataljon, dok je 3. bataljon ostao na Lunjevcu, angažovan u borbi sa četnicima koji su ga napali da bi ga odbacili s tog visa. Na Krninu je toga dana 4. bataljon pretrpeo jako bombardovanje, od kojeg je imao četiri borca izbačena iz stroja. Istoga dana, čim je stigao do 2. proleterske brigade, 3. bataljon 1. krajiške brigade je izvršio napad na četnike kod Han-Sladojevića, na putu između Kadine Vode i Kola, i uspeo da zarobi jednog i rani šest četnika, dok je sam imao samo jednog ranjenog borca.¹³⁰

Sedmi septembar je, dakle, protekao u napornim borbama, koje su se, i za jednu i za drugu stranu, završile bez očekivanih rezultata. Situacija se nije bitnije promenila, tako da su obe protivničke strane zadržale svoje položaje. U borbama je vrlo intenzivno učestvovala i avijacija, koja je tukla partizanske položaje, bacivši 800 malih bombi.

I sledećeg dana, 8. septembra, borbe su nastavljene sa istom upornošću, naročito za Bojanića vis. Uz podršku artiljerije i avijacije, Nemci i četnici su izvršili snažan napad na partizanske položaje. Kada su već bili izbili na greben, 4. bataljon 2. proleterske brigade izvršio je na njih protivnapad s boka i uspeo je da ih odbije. Neprijateljeva artiljerija je potom koncentrisala vatru na položaje ovog bataljona i ubila dva a ranila četiri borca. Dok su vođene borbe za Bojanića vis, nemačka 714. pionirska četa, ojačana jednom četom domobranskog 11. regrutskog bataljona, nastupala je uz levu obalu Vrbasa, ali je kod sela Mijića, istočno od Bojanića visa, bila zaustavljena, pretrpevši gubitke od tri ranjena vojnika. Delovi 3. bataljona 721. puka su vršili napad i na Krnin, ali su i tu bliskom vatrom bili odbijeni. Prema neprijateljevim izvorima, u borbi je teže ranjen jedan nemački vojnik, dok su gubici domobrana bili veći: poginula su tri a ranjena četiri vojnika. Neprijateljevi avioni su u toku dana neprestano leteli nad položajima i bombardovali visove Krnin i Lunjevac, iznad komunikacije Kadina Voda — Kola. Ovoga dana su borbenoj grupi »Putlic« stigla iz Banje Luke pojačanja:

¹³⁰ iTM Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44; Arhiv VII, k. 13a, br. re[^]. 6/1—2, 7/4—16, 8/1—12; Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade od 20. oktobra o borbama brigade u toku septembra 1942 (Arhiv VII, k. 787, br. reg-17/1—2); Dnevnik Lj. Đurića i B. Cukića: Izveštaj zamenika komandanta 2. proleterske brigade Vrhovnom štabu od 8. septembra (AIRPJ, br. 2646).

dve čete 1. regrutskog bataljona i dve čete Domdo-bataljona (jedna iz Muslimanskog Celinca, druga s visa Krnin na Kozari), dok su u rejon Bronzanog Majdana, oko 18 km zapadno od Banje Luke, prebačene dve domobranske čete 10. pešadijskog puka iz Sanskog Mosta. Stab Banjalučkog združenja, nezadovoljan što Nemci nisu usvojili njegov predlog o preduzimanju napada većih razmera na levi bok partizanskih snaga, prokomentarisao je upućivanje ovih domobranskih četa kao meru koja je zakasnila »kako po vremenu, tako i po pravcu upućivanja«.¹³¹

Dolazak pojačanja ohrabrujuće je delovao na izmorene i već dosta deprimirane jedinice grupe »Putlic«, a naročito na četnike, u čijim je redovima kolebanje sve više raslo. Pojedini komandiri su uspevali da krajnjim naporima održe ljudstvo na okupu i da ga zadrže na položajima. Devetog septembra je adutant komandanta četničkog puka ovako umirivao komandira jedne čete 2. bataljona koja se nalazila pred 2. proleterskom brigadom:

»Avioni su traženi za bombardovanje. Zadrži ovaj položaj jer pomoć je stigla od Hrvata. Ja mislim da će oni zadržati (partizane — prim. M. L.) i uhvatiti vezu sa vama, a ja sam tvoj izveštaj poslao bratu Jovi (načelniku štaba — prim. M. L.). Hrvata je došlo oko 600.

Pazi na vojsku, hrabri je jer je front ispravljen pa će se zajednički ići napred. Dobićeš izveštaj, a ti javljaj svaku promenu«.¹³²

Ovoga dana je i četnicima stigla dugo očekivana pomoć iz istočne Bosne. Prvu grupu od 62 četnika sa Trebave komandant Glavnog štaba bosanskih četničkih odreda odmah je uputio 2. bataljonu Manjačkog puka da je upotrebi u rejonu Kola, gde je pritisak partizana bio najjači, napomenuvši da će za narednih 48 časova uputiti u pomoć još 250 četnika.¹³³

Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 9. septembra u 3 časa (AIRP, br. 653); Arhiv VII. k. 13a, br. reg. 8/1—3. 9/1—13, 5, k. 54, br. reg. 19/1—6, k. 87, br. reg. 1/45—2; Dnevni izveštaj komandujućeg generala i komandanta Srbije za 8. i 9. septembar 1942 (Arhiv VII, k. 44e, br. reg. 71).

¹³² Pismo adutanta komandanta četničkog puka »Manjača« komandiru čete Nikici Kovačeviću od 9. septembra (Arhiv VII, BH-X-705).

¹³³ Naređenje komandanta Glavnog štaba 2. bataljonu Manjačkog četničkog puka od 9. septembra u 19 časova (Arhiv VII, BH-V-9540).

Interesantno je, radi sagledavanja odnosa koji su vladali među četničkim štabovima, navesti odgovor komandanta četničkog puka »Manjača«, Vukašina Marčetića, upućen 10. septembra komandantu Glavnog štaba. Uvredjen što je komandant Glavnog štaba uputio naređenje neposredno 2. bataljonu, komandant puka je pisao:

»Potpisati (komandant Glavnog štaba — prim. M. L.) ne može raspoređivati jedinice za borbu u ovome sektoru kada se nalazi na desetine kilometara udaljen i nema pojma o situaciji na ovome sektoru... Šezdeset četnika iz Trebave došlo je u pomoć ovom odredu i biće raspoređeni tamo gde bude potrebno; municiju će dobiti kad vidim hoće li se boriti

Zbog upućivanja novih pojačanja na front oslabila je znatno posada Banje Luke. Štab Banjalučkog zdruga je smatrao da je i dalje u pitanju bezbednost grada, čiju je posadu sačinjavao samo jedan bataljon nedovoljno obučenih regruta, bez ijednog topa i minobacača. Štab zdruga je bio naročito zabrinut što su prilazi Banjoj Luci sa zapadne strane bili vrlo slabo branjeni. Ukazujući na loše stanje oko Banje Luke i prenaglašavajući ozbiljnost situacije, Štab zdruga je molio da se hitno uputi jedna brdska brigada da bi sprečila pad Banje Luke »koji bi bio težak udarac ne samo zbog stvarne štete već i zbog prestiža države«.¹³⁴

Glavni stožer domobranstva je i sam ocenio da se snage u rejonu Banje Luke moraju pojačati ukoliko se želi otkloniti opasnost koja se bila nadvila nad gradom. U tom cilju on je odlučio da tamo uputi dva bataljona Petrinjske brdske brigade, kojom je komandovao pukovnik Mrak. Dolazak ovih bataljona se očekivao za 9. septembar.

5. — *Borbe oko Kadine Vode i napad borbene grupe »Vedel«*

Propustivši povoljnu priliku da, goneći neprijatelja, »na njegovim leđima«, još u toku noći 5/6. septembra upadnu u Kadinu Vodu i zauzmu to uporište koje je grupi »Putlic« poslednjih dana služilo kao oslonac u napadnim i odbrambenim dejstvima duž komunikacije Banja Luka — Sitnica, 1. i 2. krajiška brigada su tek 8. septembra, u 24 časa, napale to mesto. Napad, međutim, nije bio dobro organizovan, te je izostalo sadejstvo između jedinica. Dok su 3. bataljon 2. krajiške brigade i dve čete bataljona »Soko«, napadajući sa zapadne strane, preko Pajtosa (trig. 875), izbacili neprijatelja iz prvih rovova, sa suprotne strane je izostao napad delova 1. krajiške brigade, što je braniocu dalo mogućnost da konsoliduje poremećenu odbranu i da izjutra, oko 4 časa, odbaci uklinjene partizanske delove. I napad 2. bataljona 1. krajiške brigade na jako utvrđene položaje na Klisini, oko 2,5 km južno od Kadine Vode, završio se neuspešno. Neprijateljevi tenkovi su snažnom vatrom sprečili juriš boraca i prinudili ih da se u zoru povuku ka Paležu.¹³⁵

ili ne, jer moram videti da neće učiniti onakvo izdajstvo kao što je učinio Borjanski odred. Obećana pomoć od 250 četnika, ako će biti onakva kao pomoć »Borje« ne treba da dolazi, jer naš narod ne želi pljačkaša.

Pod preki ratni sud treba taj komandant najprije sebe staviti za bježanje iz borbe i učinjeno izdajstvo prema ovome odredu, pa onda pretiti sudom ...» (Arhiv VII, BH-V-9540).

IM Arhiv VII, k. 87, br. reg. 1/45—2.

¹³⁵ Pismo komandanta 1. krajiške brigade Štabu 2. krajiške brigade od 8. septembra u 5,45 časova (AIRP, br. 633); Izveštaji Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 8. septembra u 6 časova,

Posle ovog neuspelog napada štabovi 1. i 2. krajiške brigade su došli do zaključka da se ta uporišta ne mogu zauzeti i da se ne treba duže zadržavati oko njih i izlagati nepotrebnim gubicima (samo 2. krajiška brigada je u borbama duž komunikacije Kadina Voda — Sitnica — Čadavica imala 60 izbačenih iz stroja). Oni su 9. septembra izjutra predložili komandantu Operativnog štaba da se glavne snage odmah prebace ka Jajcu a slabiji delovi ostave prema neprijatelju na Manjači.¹³⁶

Komandant Operativnog štaba, međutim, nije bio tog mišljenja. On je smatrao da se situacija prema Banjoj Luci mora raščistiti pre nego se pristupi napadu na Jajce. Borbe na manjačkom frontu, vođene iz dana u dan, gotovo dve nedelje, suviše dugo su, po njegovom mišljenju, vezivale obe krajiške brigade i 2. proletersku brigadu, odvojivši ih od glavnog zadatka koji im je postavio Vrhovni štab — od napada na Jajce. Umesto da se duž komunikacije Banja Luka — Sitnica — Mrkonjić-Grad i na Manjači situacija raščisti, kako je on očekivao, ona je, naprotiv, postajala sve složenija. Brigade angažovane na tom pravcu nisu uspele da neprijatelju zadaju odlučujući udarac i da ga odbace u Banju Luku, i tako otklone opasnost od njegovog prodora u Mrkonjić-Grad. Nezadovoljan dotadašnjim razvojem događaja, komandant Operativnog štaba je rešio da sa svim snagama izvede snažan napad koji će odlučujuće raščistiti situaciju. Na takvu ga je odluku požurivalo i naređenje Vrhovnog štaba u kome je stajalo da »akciju na Manjači treba što pre završiti i baciti se na novi zadatak« i da neprijatelj u Jajcu »nema jače snage pa se može požuriti sa tom operacijom«. Ne znajući da te noći 1. i 2. krajiška brigada vrše napad na Kadinu Vodu i Klisinu, on je 8. septembra u 21 čas naredio njihovim štabovima i Štabu 2. proleterske brigade da sledeće noći napadnu neprijateljeve snage u rejonu Kadine Vode i duž komunikacije Kadina Voda — Kola, razbiju ih i stvore uslove za prebacivanje brigada prema Jajcu. Prema planu napada trebalo je da obe krajiške brigade u 23 časa napadnu na Kadinu Vodu, gde se, prema prikupljenim podacima, nalazilo oko 500 neprijateljevih vojnika, sa četiri topa i jednim minobacačem, i na obližnja utvrđenja, među kojima se isticao zaselak Klisina, u kome se nalazila posada nepoznate jačine, s jednim brdskim topom. Prva krajiška brigada je dobila zadatak: da jedan bataljon napada na Kadinu Vodu sa

9. septembra u 5 časova i 10. septembra (AIRP, br. 639, 652 i 654); Izveštaji Štaba 2. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 8. septembra u 14 časova, 9. i 17. septembra (AIRP, br. 634, 644 i 745); Izveštaj Štaba 3. bataljona 2. krajiške brigade Štabu brigade od 9. septembra (AIRP, br. 646).

138 AIRP, br. 625, 654, 647.

istočne strane, preko Lunjevca, a drugi na Klisinu; po zauzimanju Klisine, ovaj drugi bataljon, treba da produži na sever da bi s juga napao na Kadinu Vodu. Drugoj krajiškoj brigadi je stavljeno u zadatak: da dva bataljona napadnu na Kadinu Vodu sa severozapadne strane, preko Šuplje stijene, a jedan bataljon bude u rezervi na komunikaciji u rejonu Kočića Glavice. Da bi akcija na Kadinu Vodu bila obezbeđena sa pravca Banje Luke, naređeno je Štabu 2. proleterske brigade da jedan svoj bataljon i Manjačku četu uputi sa Bojanića visa prema brdu Viševcu sa zadatkom da izbiju do reke Rekavice i Kola, a da sa drugim bataljonom i jednim bataljonom 1. krajiške brigade zauzme kose iznad sela Cvijetića i vis Vujnovac (k. 665), i time preseče komunikaciju između Kadine Vode i Kola i spreči izvlačenje neprijateljevih snaga iz Kadine Vode, kao i dolazak pojačanja iz Kola i Banje Luke.¹³⁷

S planom napada na Kadinu Vodu komandant Operativnog štaba je upoznao Vrhovni štab, naglasivši da će po završetku napada odmah pristupiti pregrupaciji snaga za predviđenu akciju na Jajce. Operativni štab se, očigledno, tih dana nalazio pred složenim zadacima. S jedne strane, situacija ga je zadržavala na Manjači, dok ga je, s druge strane, naređenje Vrhovnog štaba obavezivalo da krene na Jajce. Trebalo je žuriti da se stanje na Manjači raščisti i opasnost suzbije, da bi se što pre zauzelo Jajce, jer se nije smelo više odugovlačiti s tom važnom akcijom. Osećajući da mu nedostaju snage za izvršenje oba zadatka, on je molio Vrhovni štab da uputi već najavljenju 4. crnogorsku brigadu.¹³⁸ Vrhovni štab, međutim, to nije mogao učiniti i pored najbolje želje. On je 8. septembra u 12 časova bio izdao naređenje Štabu 4. crnogorske brigade da položi kod Kupresa preda 1. proleterskoj brigadi i da odmah sa bataljonima krene ka Mrkonjić-Gradu, gde će se staviti na raspolaganje Operativnom štabu. Upravo tada je došlo do događaja koji su sprečili odlazak 4. crnogorske brigade iz rejona Kupresa. Pukovnik

Šimić je 7. septembra krenuo s jakim snagama iz Kupresa ka Duvnu. On je uspeo da odbaci delove 1. proleterske brigade i da u toku naredna dva dana zauzme Sujicu i Duvno. Zbog ovog neočekivanog napada neprijatelja, koji je iznenadio i 1. proletersku i 4. crnogorsku brigadu, Vrhovni štab je morao 4. brigadu zadržati kod Kupresa i odložiti njeno upućivanje u rejon Mrkonjić-Grada. O tome je obavestio komandanta Operativnog štaba,

¹³⁷ Zapovest Operativnog štaba za Bosansku krajinu od 8. septembra (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 18).

¹³⁸ Pismo Operativnog štaba za Bosansku krajinu Vrhovnom štabu od 10. septembra u 8 časova (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 23).

stavivši mu do znanja da bi upravo zbog pogoršanja situacije na pravcu Kupres — Duvno trebalo ubrzati akciju na Jajce.¹³⁹

Primivši obaveštenja o pogoršanju situacije kod Kupresa, komandant Operativnog štaba je uvideo da se u izvršavanju dobijenih zadataka mora osloniti samo na snage na manjačkom frontu, koje su se već nalazile u dodiru sa neprijateljem. On se ipak nadao da će ubrzo okončati borbe na Manjači, a naročito je mnogo očekivao od predstojećeg napada na Kadinu Vodu. Ali ni neprijatelj nije tih dana stajao skrštenih ruku. Stab nemačke 714. divizije je užurbano prikupljao nove jedinice da bi pojačao snage južno od Banja Luke i odbacio partizane preko demarkacione linije. U tom cilju on je formirao borbenu grupu »Vedel« (po imenu komandanta 721. puka, kome je povereno rukovođenje operacijom), u čiji su sastav, pored jedinica rasformirane grupe »Putlic« (3. bataljona 721. puka, 2. baterije 661. artiljerijskog diviziona, 714. inženjerske čete, 1. čete 202. oklopnog puka, 1. regrutskog bataljona i polubaterije 8. artiljerijskog diviziona), ušli još 1. i 2. bataljon Petrinjske brdske brigade. Ovi domobranski brdski bataljoni stigli su 9. septembra železnicom u Banju Luku, odakle su odmah upućeni prema Kolima. U Banju Luku je ovoga dana privučena i 2. četa 741. puka, da bi grupi »Vedel« bila pri ruci kao rezerva koju bi, u slučaju potrebe, mogla upotrebiti za proširenje uspeha. Sledećeg dana je stigla i 1. četa 4. auto-bataljona, koja je toj grupi stavljena na raspolaganje radi organizovanja bržeg dotura i evakuacije.¹⁴⁰

Tako je ponovo, već treći put, došlo do iste situacije: oba štaba su planirala da pređu u napad ne znajući za međusobne namere. Ovoga puta, za razliku od ranijih borbi kod Sitnice, partizanski štab je planirao da svoj napad izvede pre napada neprijatelja. Pa ipak, on je zakasnio, jer je u rejonu Kadine Vode i Kola neprijatelj već bio učvrstio svoje položaje i, što je posebno značajno, privukao jake snage, tako da su izgledi za uspeh napada bili jako umanjeni. Pred partizanskim jedinicama koje su se pripremale da napadnu Kadinu Vodu i obližnje visove oko komunikacije bile su snage neprijatelja znatno jače nego što ih je Operativni štab smatrao, pošto on nije znao za dolazak dva bataljona Petrinjske brdske brigade. Pored toga, neprijateljevi avioni su u toku dana neprestano kružili nad

¹³⁹ pismo načelnika Vrhovnog štaba komandantu Operativnog štaba od 9. i 10. septembra (Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 21; Arhiv VII, k. 2, br. reg. 42—4).

¹⁴⁰ Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 9 1—5, 10/1—8; Vojni radiogram komandanta oružanih snaga Jugoistoka general-pukovnika Lera Komandi kopnene vojske od 9. septembra (mikroteka VII, film Minhen 9, snimci 1128—9).

širim rejonom Kadine Vode i Krupe i bombardovali Lunjevać, Krnin i Bojanića vis, čime su otežavali pripreme partizana za napad.

Napad na Kadinu Vodu, Klisinu i obližnje visove nije otpočeo u određeno vreme, jer su bataljoni 2. krajiške brigade zakasnili »usled veće udaljenosti i neproračunavanja tačnog vremena putovanja«, kako stoji u izveštaju njenog štaba. Ta je okolnost imala presudan uticaj na ishod napada: on se završio neuspešno, i to vrlo brzo, pre nego što je do jačih borbi i došlo, pošto je neprijatelj bio u mogućnosti da svu vatru koncentriše na 1. krajišku brigadu i spreči njene borbe da se približe rovovima i bunkerima. Drugi bataljon, koji je, uz podršku jake minobacačke vatre, napadao na Klisinu, bio je zadržan pred rovovima oko crkve, a zatim se povukao bez gubitaka. Ni 1. bataljon, koji je napadao na Kadinu Vodu, nije postigao uspeh: on je, doduše, dopro do utvrđenja i približio se vatrenim položajima artiljerije, ali je tu, usled jakog otpora neprijatelja i neodlučnosti komandi dveju četa, bio zadržan. Jedino je 3. bataljon, zauzevši vis Vujnovac, važan objekat duž komunikacije Kola — Kadina Voda, izvršio svoj zadatak, ali se i on, zbog neuspeha ostalih bataljona, morao pred zoru povući sa osvojenih položaja. Bataljoni 2. krajiške brigade su stupili u borbu tek kad je napad 1. krajiške brigade bio već posustao. Zbog kasnog prijema naređenja¹⁴¹ i zbog ometanja od strane neprijateljeve avijacije, njen 1. bataljon, koji se nalazio u rejonu Lokvara i Bataruše, zadocnio je puna dva sata, a 3. bataljon je stigao na polazne položaje sat i po kasnije od zakazanog vremena. Taj bataljon je, uz to, došao nekompletno, jer oko 50 njegovih boraca, koji su prethodne noći izranjavili bose noge po kamenju i trnju, nisu mogli da se kreću. Pošto je na njenom pravcu napada izostalo iznenađenje, 2. krajiška brigada nije uspela da zauzme brda Šuplju stijenu i Pajtos, tako da nije ni napala Kadinu Vodu. Uprkos ponovljenim jurišima, njeni borci nisu mogli da slome žilav otpor četnika iz Borjanskog odreda koji su držali ta uporišta. Neposredno pre napada, neprijatelj je ojačao svoje snage i duž komunikacije Kadina Voda — Kola, kao i u rejonu sela Rekavice. Zbog toga ni delovi 2. proleterske brigade nisu mogli da izvrše dobijeni zadatak. Četvrti bataljon je, doduše, uspeo da odbaci neke neprijateljeve delove ispred svojih polo-

¹⁴¹ Komandant Operativnog štaba je uputio naređenje štabovima brigada 8. septembra u 21 čas, ali su kuriri 1. i 2. krajiške brigade, iz nepoznatih razloga, krenuli iz Operativnog štaba tek sledećeg jutra u 5 sati. Štab 2. krajiške brigade je naređenje primio u 7,30 časova, po njegovom mišljenju kasno, jer bataljoni neće biti u mogućnosti da prevale preko 20 km i na vreme stignu na polazne položaje (Izveštaj Štaba 2. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 9. septembra, AIRP, br. 644).

žaja, da zauzme neke visove iznad sela Kneževića, Cvijetića i Gajića i da postavi zasedu na putu, ali njegov uspeh nije imao vidnijeg značaja. Prvi bataljon i Manjačka četa, koji su celog dana bili izloženi jakoj artiljerijskoj vatri, pošli su u 20 časova u napad i uspehli da potisnu neprijatelja, a jedan, vod je izbio nadomak Kola. Međutim, u zoru su se i ove jedinice povukle, uz gubitke od tri mrtva i četiri ranjena.¹⁴²

Tako se napad na Kadinu Vodu, od koga se mnogo očekivalo jer je postojalo uverenje da će se njime okončati borbe na Manjači, završio neuspešno. Operativni štab je, međutim, bio uveren da je akcija uglavnom uspela i da su sad stvoreni uslovi da se pređe na glavni zadatak — napad na Jajce. Desetog septembra u 22 časa on je Vrhovnom štabu uputio izveštaj: »Akcija na Kadinu Vodu je izvršena. Prva krajiška i 2. proleterska brigada izvršile su zadatak i istjerale neprijatelja iz svih njegovih uporišta, nanijevši mu velike gubitke. Dva bataljona 2. krajiške nisu u potpunosti izvršila zadatak i zbog toga akcija nije u potpunosti uspjela. Naše snage zauzele su položaje pred Kolima. Ovdje je stigao drug Peko (Dapčević, komandant 4. crnogorske brigade — prim. M. L.) i jedan njegov bataljon biće sutra prebačen u Podražnicu. *Po dolasku IV brigade odmah će biti izvršena predviđena akcija*« (kurziv M. L.).¹⁴³

Zaključivši da je situacija na Manjači raščišćena, komandant Operativnog štaba je odlučio da odmah pristupi pregrupaciji snaga za napad na Jajce. Već u toku noći 10/11. septembra on je Štabu 2. proleterske brigade naredio da otpočne povlačenje svojih bataljona, pošto položaje preda jedinicama 4. crnogorske brigade.¹⁴⁴

Ocena Operativnog štaba je proizašla iz slabe obaveštenosti: neprijateljeve snage nisu bile odbačene iz Kadine Vode, niti su im bili naneti »veliki gubici«; naprotiv, zbog pristizanja dva bataljona brdske brigade, one su bile znatno jače nego ikad ranije. Teškoće na Manjači, koje su već petnaest dana zadavale brigu Operativnom štabu, nisu bile otklonjene, nego su postale veće. A napad na Jajce bio je još uvek samo sledeći zadatak čiji se početak nije mogao nazreti.

¹⁴² Izveštaji Štaba 1. krajiške brigade od 10. septembra i 20. oktobra (AIRP, br. 654 i 656; Arhiv VII, k. 787, br. reg. 17/1—2); Izveštaji Štaba 2. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 10. i 17. septembra (AIRP, br. 657 i 745); Izveštaj Operativnog štaba za Bosansku krajinu Vrhovnom štabu od 10. septembra u 22 časa (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 24); Dnevnic Lj. Đurića i R. Vukmirovića; Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 9/1—5.

¹⁴³ Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 24.

¹⁴⁴ Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 11. septembra (AIRP, br. 679).

Stab 714. divizije je računao da će borbena grupa »Vedel« uspeti da učini ono što pre nekoliko dana nije pošlo za rukom grupi »Putlic«, koja je bila prinuđena da se povuče iz Sitnice. Grupa »Vedel« je imala i uslova da to postigne jer je bila brojno znatno jača. Prema planu trebalo je da ona pređe u napad 11. septembra u 7 časova i da u toku prvog dana dostigne liniju: selo Dobrnja — Krupa na Vrbasu. Neprijatelj je, dakle, odustao od napada duž komunikacije, zaključivši da prvo mora odbaciti partizane s Manjače, pa tek onda, kada obezbedi bok svojih trupa, prodreti komunikacijom ka Sitnici. Pošto se uverio da su partizanske snage pred njim vrlo jake, on je za prvi dan borbe svojim jedinicama postavio vrlo ograničene zadatke: napredovati samo tri do četiri kilometra i zauzeti Krnin i Bojanića vis. Neprijateljev štab je pravilno procenio da se napad na Manjaču, odnosno na njen istureni vis Lunjevac, ne može uspešno izvršiti iz rejona sela Kadine Vode, jer je taj objekt, zbog vrlo strmih padina, bilo teško osvojiti s tog pravca. Prodorom preko Bojanića visa i, zatim, preko Računa stvorili bi se uslovi da se na greben Manjače izbije pogodnijim pravcem, i u tom slučaju partizani bi morali da odmah napuste Lunjevac i ostale visove duž komunikacije prema Sitnici.¹⁴⁵

U toku 10. septembra neprijatelj je dovršio pripreme za napad. Njegova avijacija je i toga dana bombardovala položaje 2. proleterske i 1. krajiške brigade, koje su, posle neuspešnog napada u toku noći, bile uglavnom neaktivne. Jedino su delovi 2. proleterske brigade izvršili manji demonstrativni napad, ali on nije uticao na rad neprijatelja. Sledećeg jutra snažna avijacijska i artiljerijska vatra se sručila na položaje 1. i 4. bataljona 2. proleterske brigade na Bojanića visu i Krninu (samo na Bojanića vis je ispaljeno 96 granata), a zatim je neprijateljeva pešadija, uz podršku šest tenkova, izvršila juriš i zauzela ova dva važna objekta oko kojih su poslednjih dana bile vođene tako žestoke borbe. Pred nastupanjem jačeg protivnika 2. proleterska brigada i Manjačka četa su se, uz gubitke od tri ranjena, povukle na Peratovac (k. 903), Gradinu (k. 502) i Vranovinu (k. 667), visove na desnoj obali rečice Krupe. Bataljoni Petrinjske brdske brigade, napadajući s linije Han-Sladojević — Cvijetići, potisnuli su isturene delove 1. krajiške brigade i ušli u selo Busije, u podnožju istočnih padina Lunjevca, ali nisu mogli da zauzmu ovaj vis koji je branio 1. bataljon 1. krajiške brigade. Izbivši na liniju Busije — Cuburlovići — Krupa, neprijatelj se tu zadržao da bi se pripremio za napad na greben Manjače.¹⁴⁶

¹⁴⁵ « Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 10/1—8.

¹⁴⁶ Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44; Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 12. septembra u 8 časova (AIRP, br. 690); Izveštaj zamenika političkog komesara 2. proleterske

Neprijatelj je bio vrlo zadovoljan sa razvojem napada. On je bio ubeden da će sledećih dana biti postignuti veći uspesi i da će partizani sasvim sigurno biti odbačeni preko demarkacione linije. Komandant oružanih snaga Jugoistoka je ovoga dana već obavestio Vrhovnu komandu da je »neprijatelj, osim malih ostataka, našim akcijama suzbijen ka jugu i zapadu preko demarkacione linije«.¹⁴⁷

U toku dana i naredne noći Operativni štab nije primio obaveštenja od štabova 1. krajiške i 2. proletherske brigade da je neprijatelj otpočeo napad i da je zauzeo Krnin i Bojanića vis, te je još uvek bio uveren da sa pravca Banje Luke više ne pretila ozbiljna opasnost. On je, doduše, znao da »neprijatelj produžava sa pritiskom u pravcu Sitnice«, kako je 12. septembra u 9 časova pisao Vrhovnom štabu, ali tom pritisku nije davao naročiti značaj, jer »tamo se sad nalazi dovoljno naših snaga i kopanje puta se produžuje«.¹⁴⁸ Zbog toga je svu pažnju posvetio pripremama za napad na Jajce. Na to ga je požurivalo novo naređenje Vrhovnog štaba, iz kojega je mogao naslutiti i izvestan prekor što se stvari na Manjači sporo razvijaju. Načelnik štaba je između ostalog pisao:

»Te operacije ka Banjoj Luci poprimaju karakter fronta. To mi nećemo. Zato morate nastojati da se što prije odlijepite od tog fronta i uputite snage ka Jajcu. Naravno, mora biti zastupljena bezbjednost od strane Banje Luke. Vrlo je važno rušiti puteve... Mi smo mišljenja da u pravcu Jajca možete ići sa tri brigade...

Ta akcija za nas je od prvenstvene važnosti pa se ista mora brižljivo, ali brzo izvesti«.¹⁴⁹

I tako, zbog slabe veze i spore službe obaveštavanja, štabovi nisu dovoljno bili u toku zbivanja na frontu. Umesto da razmatra vrlo ozbiljan problem kako da suzbije napad borbene grupe »Vedel«, koja je sa svojih oko 4000 nemačkih vojnika, domobrana i četnika, podržanih tenkovima, artiljerijom i avijacijom, krenula ka Manjači, Operativni štab se, stalno požurivan od Vrhovnog štaba, bavio planiranjem napada na Jajce. »Za predviđenu akciju« — pisao je on u pomenutom izveštaju — »već sa toga sektora povlačimo izvjesne snage u cilju koncentracije na predviđenom pravcu. Čim stignu bataljoni IV bri-

brigade Vrhovnom štabu od 11. septembra (Arhiv VII, k. 3a, br. reg. 25—1); Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 11/1—5, AIRP, br. 679; Dnevnic Lj. Đurića i R. Vukmirovića; M. Jokanović, Manjača, »Druga proletherska«, II, str. 37; R. Tošić: Krnin i žed, isto, str. 41.

¹⁴⁷ Mikroteka VII, film Minhen 6, snimci 990—3.

¹⁴⁸ Pismo Operativnog štaba NOP i DV za Bosansku krajinu Vrhovnom štabu od 12. septembra u 9 časova (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 30).

¹⁴⁹ Pismo načelnika Vrhovnog štaba Operativnom štabu od 10. septembra u 15 časova (Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 30).

gade, povući ćemo jednu od brigada ... Mi shvaćamo potrebu hitnosti predviđene operacije i dajemo sve od sebe da ona čim prije uslijedi. Da je ranije stigla IV brigada mi bi već bili tamo. Koncentraciju ćemo izvršiti brzo, izraditi solidan plan itd. i onda Vas izvijestiti o datumu napada, a Vi ćete iz zapovijesti, čiju ćemo Vam kopiju poslati, vidjeti koje će jedinice učestvovati».¹⁵⁰

Pad Krnina i Bojanića visa i zauzimanje sela Busije zabrinuli su štabove 2. proleterske i 1. krajiške brigade, koji su, na osnovu žestine neprijateljevih napada, zaključili da se radi o ofanzivnom pothvatu većih razmera i, verovatno, dalekosežnih ciljeva. Štabu 2. proleterske brigade je bilo jasno da u novonastaloj situaciji ne može biti govora o izvlačenju sa Manjače radi upućivanja na novi zadatak, bez obzira na naređenja komandanta Operativnog štaba. Trebalo je, naprotiv, i dalje ostati na manjačkom frontu i zaustaviti neprijateljev napad. Štabovi obeju brigada su odlučili da se neprijatelju suprotstave na taj način što će ga u toku dana, primenom najcelishodnijih manevara, zadržavati, a zatim ga, u toku noći, protivnapadima izmiriti, kako bi ga naterali da se povlači i da odustane od namere da preko Manjače prodire ka Mrkonjić-Gradu i Jajcu. U duhu takve odluke obe brigade su još iste noći, 11/12. septembra, pojačale svoja dejstva. Dok se 4. bataljon 2. proleterske brigade, zbog kasnog prijema naređenja, ograničio na demonstrativan napad, koji nije doneo nekih značajnijih rezultata, 1. i 3. bataljon 1. krajiške brigade su izvršili snažan napad u rejonu sela Dobrnje, Busije i Kadine Vode. Prvi bataljon je, uz gubitke od sedam izbačenih iz stroja, bio odbačen na polazne položaje, ali je 3. bataljon uspeo da ovlada rovovima u selu Busijama i da odbaci domobrane prema Krninu. Komandir 1. čete ovako je opisao tu noćnu borbu:

»... Četa je bila sastavljena uglavnom od mladića oko 20 godina starosti... Kada sam primio naređenje za napad na neprijatelja, postrojio sam četetu i saopštio im ga... Izdao sam naređenje da se svi izuju i da odbace od sebe sve što bi moglo zveckati ili lupati. Tako bosi i bez pribora koji bi ih mogao otkriti borci su imali zadatak da se šunjavući se na prstima neopaženo privuku neprijateljskim rovovima. Trebalo je zatim poskakati u roveve i tako zarobljavati ili ubijati neprijateljske vojnike potpuno zbunjene. ... Išao sam na čelu čete a za mnom ostali borci. Cijela četa je došla do rovova a da je neprijatelj nije opazio. Tek kada smo poskakali u roveve i kada je nastao krkljanac neprijatelj je video o čemu se radi...«¹⁵¹

U ovom jurišu, u kome je došla do izražaja hrabrost Krajišnika i njihova oprobana veština u napadima na utvrđene po-

¹⁵⁰ Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 30.

¹⁵¹ B. Vukša: Bitka na Manjači (»Krajiške brigade«, str. 99).

ložaje, neprijatelju su naneti gubici od dva poginula, sedam ranjenih i pet zarobljenih, dok je 3. bataljon imao 11 izbačenih iz stroja. Borci su zaplenili mitraljez, puškomitraljez, pet pušaka, oko 10.000 metaka, osam konja i veću količinu opreme, među kojom i jednu topografsku kartu sa ucrtanim planom napada borbene grupe »Vedel«. (Karta je verovatno pripadala nekom oficiru iz Štaba Petrinjske brdske brigade.)¹⁵ -

Zaplenjena karta domobranskog oficira je sledećeg dana proučena u Štabu 1. krajiške brigade, a zatim i u Štabu 2. proleterske brigade. Prema ucrtanim podacima bilo je jasno da će neprijatelj produžiti napad i da će svoje glavne snage, tj. bataljone Petrinjske brdske brigade, usmeriti sa severa, duž grebena Manjače, u pravcu Velike grede (trig. 1214), njenog najvišeg vrha, dok će pomoćne snage, koje su sačinjavali četnici, nastupati sa zapada, s linije Klisina — Kadina Voda.¹⁵³ Zahvaljujući tom važnom dokumentu otkrivene su namere neprijatelja i mogle su se preduzeti mere da se osujeti njihovo ostvarenje. Neprijatelj je, očigledno, imao vrlo dobru zamisao: prodorom uzduž grebena, uz jednovremene bočne napade, položaji partizana bi bili poremećeni na najosetljivijem delu fronta i čitava njihova odbrana bi bila srušena; posle toga, nastupanje duž komunikacije u pravcu Sitnice ne bi predstavljalo nikakvu teškoću, a bio bi olakšan i prodor na levom krilu, uz obalu Vrbasa, preko sela Računa, Prisjeke i Surjana.

Pošto su otkrili namere neprijatelja, štabovi 1. krajiške i 2. proleterske brigade su bili u mogućnosti da svoje jedinice grupišu na pravcima kuda je imao uslediti neprijateljev napad: prema snagama koje će nastupati sa severa, s linije Dobrnja — Krnin — Bojanića vis — Krupa, zauzeli su položaje dva bataljona 2. proleterske brigade, od Vrbasa do sela Busija, i 3. bataljon 1. krajiške brigade, od Busija do Lunjevca, dok je jedan bataljon 2. proleterske brigade zadržan u rezervi, u rejonu sela Amđića i Surjana. Na zapadnim ograncima Manjače, u rejonu sela Grabovice, Kojadinovića, Lusića i Pajića, prema četnič-

ki² Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade od 12. septembra i 20. oktobra (AIRP, br. 686 i 700; Arhiv VII, k. 787, br. reg. 17/1—2); Izveštaji Štaba 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 12. septembra u 8 i u 14,45 časova (AIRP, br. 690 i 689); Izveštaj Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 15. septembra u 1,30 čas (Zbornik, tom IV, knj. 7, dck. br. 34); Dnevni Lj. Đurića i R. Vukmirovića; B. Arsenić; »Pobeda na Manjači«, »Borba«, 20. maja 1962; Dnevni izveštaji Mindomā (Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 11/1—3; 12/1—4; Bojna relacija Banjalučkog zdruga (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 201); D. Dukić: Dve borbe 3. bataljona 1. krajiške brigade jula 1942 (treba: septembra 1942 — prim. M. I. Vojnović); Izveštaji štabova 2. proleterske i 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 12. septembra u 22,30 časa i od 13. septembra u 11 časova (AIRP, br. 692 i 698).

kim snagama, postavljeni su 1. i 2. bataljon 1. krajiške brigade sa zadatkom da štite bok jedinica koje su morale da izdrže glavni napad, dok su dve čete bataljona »Soko« bile zadržane u rejonu sela Lokvara. Dva bataljona 2. krajiške brigade ostala su na svojim položajima sa zapadne strane komunikacije Kadina Voda — Sitnica, od Grčke gradine, preko Kočića Glavice, Jelika, Gradine i Grabeža, do Sitnice. Treći bataljon se i dalje odmarao u Mrkonjić-Gradu.¹⁵⁴

Na osnovu nekih indicija (izjave zarobljenih domobrana; glasine koje su se pronosile među seljacima: četnici su im poručili da se sklone jer će uslediti ofanziva) štabovi brigada su došli do zaključka da će glavni napad neprijatelja otpočeti 13. septembra ujutru.¹⁵⁵

Dvanaestog septembra je na položajima vladalo zatišje. Grupa »Vedel« je ovoga dana imala predah, pripremajući se da sledećeg jutra produži napad. Pred njom je stajao masiv planine Manjače na kome su se nalazile jake partizanske snage, koje se nisu mogle tako lako odbaciti. Trebalo se solidnije pripremiti za taj ozbiljan zadatak i izvršiti odgovarajuće grupisanje snaga. Štab grupe je stoga i učinio jednodnevni predah. Njegovi obaveštajni organi su razvili široku aktivnost da bi otkrili položaje i kretanje partizana i upotpunili podatke o njihovoj jačini. Pri tome su naročito korišćeni četnici iz tamošnjih sela, a i patrole su vršile borbena izviđanja. Avioni su celoga dana izviđali, bacajući propagandne letke, dok je artiljerija tukla partizanske položaje. U toku noći partizani su ponovo vršili demonstrativne napade u cilju uznemiravanja neprijatelja.¹⁵⁸

Glavni štab bosanskih četničkih odreda je ocenio da situacija, koja je poslednjih dana bila zabrinjavajuća, uzima povoljan obrt; postoje realni izgledi da četnici, zahvaljujući uspešnom napadu nemačke borbene grupe »Vedel«, ponovo ovladaju Manjačom, i stvore uslove za prelazak u napad na partizansku teritoriju oko Glamoča, Livna, Drvara i Bos. Petrovca. Kako je tih dana u Glavni štab stigao major Slavko Vranješević, koji je naredbom Draže Mihailovića bio određen da preuzme komandu nad četničkim jedinicama u srednjoj i zapadnoj Bosni, to ga je komandant Glavnog štaba uputio na Manjaču da uzme učešća u rukovođenju četničkim jedinicama koje su se borile protiv partizana.¹⁵⁷ Da bi podigao moral i dao podstreka svojim vojni-

¹⁵⁴ AIRP, br. 692 i 694.

¹⁵⁵ IstO.

¹⁵⁶ Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 11/1—5, 12/1—8, 13/1—5, 14/1—3, 15/1—14; AIRP, br. 689, 690, 692 i 698.

¹⁵⁷ Naredba komandanta bosanskih četničkih odreda od 12. septembra (Arhiv VII, BH-V-9543).

cima, komandant Glavnog štaba je 12. septembra, naredbom, pohvalio četničke odrede koji su »u toku operacije na Manjači izdržali nadčovečanske napore i izvršili sve zadatke«. On je ovim rečima prikazao značaj borbi koje su ti odredi vodili: »Ovo je poslednja i odlučna bitka između *Srpstva i komunizma* i posle ove bitke, na teritoriji Jugoslavije, naoružanih komunističkih jedinica više neće biti.«¹⁵⁸ Glavni štab je, očigledno, shvatio da su se glavne partizanske snage prikupile u zapadnoj Bosni i da se sada vodi s njima odlučujuća borba od čijeg će ishoda zavisiti dalja sudbina partizanskog pokreta. U pismu koje su Glavni štab i predstavnici četničkih odreda: Borjanskog, Trebavskog, Ozrenskog, »Kočić« i »Obilić« i puka »Manjača« uputili 15. septembra kapetanu Račiću, komandantu Cerske četničke brigade, da bi ga on dostavio Draži Mihailoviću, s kojim Glavni štab još nije bio uspostavio vezu,¹⁵⁹ ovako je ocenjen značaj borbi na Manjači:

»U ovom međuvremenu kod nas se dešavaju istorijski događaji. Napada nas nekoliko proleterskih brigada od Grmeča i jugo-zapadne Bosne na svim mestima gde se sa njima graničimo i gde su, pored onih koji su tu od početka ustanka, skoncentrisani svi komunisti, koji su proterani iz Srbije, Sandžaka, Crne Gore i istočne Bosne i ta bitka, — najžešća od svih dosadašnjih, imaće da odluči da li će u Bosni pa prema tome i u drugim krajevima sprskih zemalja zavladati komunizam ili Srpstvo.«¹⁶⁰

•58 Arhiv VII, BH-V-9545.

Četničke jedinice u srednjoj i zapadnoj Bosni i u jednom delu istočne Bosne (Ozren, Trebava i, nešto kasnije, Majeveica), koje su obrazovale zajedničku komandu, tzv. Glavni štab bosanskih četničkih odreda, bezuspešno su pokušavale da stupe u vezu sa četničkom Vrhovnom komandom. Još 21. jula njihovi štabovi su uputili pismo Draži Mihailoviću, koje je predato na Majeveici kapetanu Račiću. Mesec dana kasnije, 22. avgusta, upućeno je i drugo pismo. »Od tada do danas« — stajalo je u trećem pismu Račiću, upućenom 15. septembra — »mi ne uspostavismo vezu ne samo sa Vrhovnom komandom, nego je veza između nas i Tebe zamrla... Nalazimo se u vremenu teških iskušenja i stradanja, borimo se, zaista se borimo za oslobođenje celokupnog srpstva, za prisajedinjenje majci Srbiji i, pored svih naših nastojanja, mi sve do sada ne uspesmo da uspostavimo *direktnu* vezu sa našim vrhovnim komandantom«. Izražavajući nezadovoljstvo što Radio London, koji objavljuje imena odlikovanih i unapređenih četnika, ne spominje i četnike iz Bosne, predstavnici pomenutih četničkih odreda nastavljaju u pismu: »Ni naš Ministar ni Nj. V. Kralj ne znaju ni približno pravo stanje stvari, a može biti da ništa i ne znaju o nama... Potpuno je razumljivo, što te molimo, da učiniš sve što je u Tvojoj moći i pomogneš nam da se *direktna veza* između naših oružanih snaga i Vrhovne komande što je moguće pre ostvari... U pismu se od Račića dalje traži da uputi radio-stanicu i štambilj i da izdejstvuje kod Draže da se, avionima, pošalje pomoć u naoružanju, odeći i drugoj opremi (Arhiv VII, BH-V-9548).

•59 Arhiv VII, BH-V-9548.

Operativni štab je tek ovoga dana, 12. septembra posle podne, dobio obaveštenja o napadu grupe »Vedel«. On je ocenio da su njegovi planovi ponovo poremećeni, i to baš u trenutku kad je već bio pristupio njihovoj realizaciji. Bilo je jasno da će biti potrebno da se snage na manjačkom frontu i dalje zadrže u borbi s Nemcima, domobranima i četnicima i da, u situaciji kad je neprijatelj ponovo prešao u napad i preuzeo inicijativu, ne može biti govora o rasterećivanju snaga na tom području i o njihovom upućivanju na Jajce. Trebalo je po svaku cenu zaustaviti neprijatelja i ne dozvoliti mu da produži nastupanje na jug i da ovlada Manjačom, jer bi se u tom slučaju moralo odustati od predviđenog napada na Jajce. Da bi sprečio takav neželjeni razvoj situacije, Operativni štab je naredio štabovima 1. i 2. krajiške i 2. proleTERSke brigade da ne dozvole da neprijatelj izbiye na greben Manjače i da spreče njegov prodor duž komunikacije i uz levu obalu Vrbasa. Istovremeno je u rejon Sitnice prebacio izvesne delove 6. krajiškog odreda, a preduzeo je i mere da bi že frontu privuče i neke bataljone 3. sandžačke brigade. Očekujući i dolazak 4. crnogorske brigade, on se nadao da će pomenute snage zaustaviti nadiranje neprijatelja.

Kako se i očekivalo, neprijatelj je, uz podršku avijacije i artiljerije, 13. septembra u 6 časova, posle jednodnevnog predaha, produžio napad upravo onim pravcima koji su bili na zaplenjenoj karti ucrtani. Glavne snage su krenule iz rejona Busija i ustremile se kroz šumu u pravcu visova Prepljetnjaka i Velike grede, dok su pomoćne snage nastupale delom istočnije — prema Računima, a delom zapadnije — prema Lunjevcu i Koritu. Prvi i 3. bataljon 1. krajiške brigade, koji su očekivali napad, pružili su, kod Lunjevca i Busija, snažan otpor i u prvi mah zadržali domobrane. Međutim, jedna kolona neprijatelja, iskoristivši pošumljenost i veliki međuprostor između 3. bataljona i susednog 4. bataljona 2. proleTERSke brigade, neopaženo se povukla kroz šumu Grabovac i izbila na komandno mesto 3. bataljona, gde se nalazio i komandant brigade. Stab bataljona, mada iznenađen, pružio je kratkotrajan otpor, a zatim se evakuisao. Tom prilikom neprijatelj je zarobio referenta saniteta (jedinu drugaricu člana KPJ u brigadi) i kurira, a zaplenio jedan mitraljez. Zahvaljujući veštom manevru ove kolone neprijatelj je uspeo da izazove izvesnu dezorganizaciju u partizanskim jedinicama i da ih odbaci s položaja. Pokušaj bataljona da izvrši prot'vnapad i oslobodi zarobljenike nije uspeo. Neprijatelj je, raščlanjujući se u više kolona, prodirao sve dublje kroz šumu i do kraja dana ovladao grebenom, izbivši na kote 1036 i 1032, oko 4—5 km južno od Busija. Treći bataljon se dosta brzo i neorganizovano povlačio, jer je stra-

hovao da će biti okružen, pošto nije imao veze sa susednim jedinicama. Njegove čete su bile rastrojene tako da se predveče na Velikoj gredi prikupilo samo oko 90 boraca, da bi tu, na najjačem zemljišnom objektu Manjače, zadržali neprijatelja.¹⁶¹

Prodor glavnih snaga neprijatelja na centru i njihovo izbijanje na greben planine kompromitovali su odbranu na susednim položajima. U takvoj situaciji Lunjevac se više nije mogao ni smeo držati, jer su jedinice na njemu bile gotovo odsečene. Da bi izbegle okruženje, one su se na brzu ruku povukle. Tako je neprijatelj najzad, posle toliko dana, zauzeo ovaj vis koji je partizanima služio kao oslonac za napade na utvrđene položaje oko Kadine Vode i na komunikaciju. Nemci i četnici su, na ovom pravcu, do kraja dana zauzeli i Korito (k. 790).¹⁶²

Ni 2. proleterska brigada nije mogla izdržati napade neprijatelja. Da bi sačuvao svoje bataljone od artiljerijske vatre i bombardovanja iz vazduha, njen štab je još izjutra povukao čete sa prednjih položaja, ostavivši na njima samo pojedine desetine s puškomitraljezima. Zbog nepovoljnog razvoja situacije na levom krilu, kod susednog bataljona 1. krajiške brigade, i bataljoni 2. proleterske brigade su bili prinuđeni da se, uz borbu, povlače sve do Straže (k. 799) i Prisjeke. Pošto je tako, relativno brzo i bez većih napora, ovladao Gradinom i Vranovinom, a zatim i selom Račune, neprijatelj je izbio na Rakovića brdo (trig. 727) i Krošnjaricu (k. 961), gde se zadržao.¹⁶³

Dok je na centru, na grebenu Manjače, i na desnom krilu, pored Vrbasa, dan protekao u znaku jačih borbi i uspešnog nadiranja neprijatelja, duž komunikacije Kadina Voda — Sitnica nije bilo većih borbi, jer je neprijatelj svoj napad na tom pravcu odgodio dok domobranski bataljoni Petrinjske brdske brigade i četnici ne zauzmu greben Manjače i tako obezbede levi bok kolone koja će nastupati drumom. Jedino su avioni bombardovali Grčku gradinu, Dubravu i druge visove pored puta, koje su držali delovi 2. krajiške brigade.¹⁶⁴ Ova

¹⁶¹ Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44; Cit. članci B. Arsenića i D. Đukića; Dnevni izveštaji Ministarstva domobranstva (Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 13/1—3, 5, 7, 14/1—3, 8, 12); Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade (Arhiv VII, k. 787, br. reg. 17/1—2); Izveštaji Štaba 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 13. septembra u 11,45 i 17,45 časova (AIRP, br. 697—703); Dnevnik Lj. Đurića.

¹⁶² isto.

¹⁶³ isto.

¹⁶⁴ Druga krajiška brigada je tih dana imala 1208 boraca (998 na licu), naoružanih sa 912 pušaka, 49 puškomitraljeza, 8 mitraljeza, 4 minobacača i jednim topom (AIRP, br. 728).

brigada je očekivala da bude smenjena od 4. crnogorske brigade, koja, međutim, još nije stizala. Komandant Operativnog štaba je preduzeo mere da na ovaj front prebaci i 3. krajišku brigadu i uvede je u napad na desni bok neprijatelja.¹⁶⁵

Mada su znale da će uslediti neprijateljev napad, i čak bile obaveštene o pravcima njegovog nastupanja, 1. krajiška i 2. proleterska brigada nisu mogle da se odupru znatno jačem protivniku, čiji je napad bio potpomognut artiljerijskom vatom i dejstvom avijacije. One su se, izuzev 3. bataljona 1. krajiške brigade, organizovano povukle na druge položaje, sačuvala ljudstvo i bile spremne da se sledećeg dana neprijatelju suprotstave s većim uspehom.

Borbe u toku 13. septembra su pokazale da je neprijatelj počeo da primenjuje nove, znatno celishodnije metode borbe, da svoja dejstva sa znatno više uspeha prilagođava taktici partizana. Umesto da, kao dotad, grupisanim snagama prodiere duž komunikacija, on je sad glavni napad usmeravao na planine, gde su bila uporišta partizana. Pri tom je primenjivao napade kroz međuprostore i slabije posednute rejone, čime je postizao iznenađenja i ostale pogodnosti koje su mu nudili obuhvati i izbijanja u pozadinu partizanskih snaga; uz to, gubici su bili manji (neprijatelj je izbio na greben planine sa samo šest izbačenih iz stroja). Zadovoljan uspehom, on je planirao da i sledećeg dana primeni istu taktiku, tj. da produži napad »sa prestizavajućim gonjenjem«, kako stoji u dnevnom izveštaju njegovog štaba.¹⁶⁶

Operativni štab je sa zabrinutošću pratio događaje na frontu. Neprijateljev napad je raspršio njegove iluzije da je opasnost bila otklonjena. On je sada bio uveren da je situacija postala vrlo ozbiljna, jer »neprijateljski napadi poprimaju karakter jedne veće ofanzive na našu oslobođenu teritoriju«, s određenim ciljem: zauzimanje Mrkonjić-Grada, presecanje veze sa Ključem i povezivanje sa garnizonom u Jajcu. On je ocenio da uporna težnja neprijatelja da ovlada Manjačom ima i političko opravdanje: Nemci su nastojali da spasu svoje saveznike četnike, koji su u tom rejonu imali jako uporište i oslonac u narodu. Bojazan da je taj oslonac počeo da biva labilan naterala je Nemce da se angažuju u tom rejonu i pomognu četnicima da očuvaju svoje pozicije.¹⁶⁷

Vrhovni štab nije znao šta se dešava na manjačkom frontu. Na osnovu ranije primljenih izveštaja — a nove još

»6 Arhiv VII, k. 787, br. reg. 15/1—2, AIRP, br. 694 i 714.

¹⁶⁶o Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 13/1—7, 14/1—12.

>« Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 34.

nije bio dobio — činilo mu se da je situacija sasvim povoljna i da je Operativni štab već pristupio pripremama za napad na Jajce. On je čak bio uveren da će se taj napad, od kojeg je mnogo očekivao, izvršiti za dan-dva, tj. oko 15. septembra. Da bi ga obezbedio sa pravca Travnika i Donjeg Vakufa, Vrhovni štab je 12. septembra naredio Štabu 5. crnogorske brigade da formira jednu pokretnu udarnu grupu od dva bataljona i uputi je prema komunikaciji Travnik — Donji Vakuf, gde će izvršiti rušenje. »Ovo iz razloga« — stajalo je u njegovom naređenju — »što ćemo mi preduzeti oko 15. t. m. napad na Jajce, pa ćete vašim prisustvom na tome putu najbolje nam pomoći. Preko toga puta povezaće se vaše jedinice sa našima poslije pada Jajca«. Da bi se pažnja neprijateljevih jedinica odvela od Jajca na drugu stranu, on se složio sa predlogom Štaba 5. crnogorske brigade da pomenuta udarna grupa napadne i Fojnicu.¹⁸⁸ Međutim, ubrzo uvidevši da su dva bataljona nedovoljna za predviđena dejstva, Vrhovni štab je odlučio da se upotrebe jače snage. U tom cilju on je 14. septembra naredio štabovima 5. crnogorske i 10. hercegovačke brigade da obrazuju grupu od četiri bataljona koja će dejstvovati ne samo na komunikaciji Donji Vakuf — Travnik već i dalje, prema Vitezu, Fojnici i Kiseljaku.¹⁶⁹

6. — Protivnapad 1. krajiške brigade

Neprijatelj je smatrao da su, izbijanjem Petrinjske brigade na Lunjevac i na kote 1036 i 1032 i nemačkih četa i četnika na Krošnaricu i Rakovića brdo, stvoreni uslovi ne samo da se ovlada celom Manjačom već i da se partizanske snage, koje su se još nalazile na njenom južnom delu, okruže i unište. Trebalo je, po njegovoj zamisli, preneti težište napada na desno krilo i, brzim prodorom 3. bataljona 738. puka, ojačanog tenkovima, preko Stričića, Lokvara i Sladojevića u pravcu Surjana, odseći partizanske snage u rejonu Velike grede, Prepljetnjaka, Uzlomca, Straže i Prisjeke, a zatim ih uništiti. Da bi pažnja štabova 1. krajiške i 2. proletherske brigade bila odvučena sa pravca kojim je trebalo izvršiti ovaj obuhvatni manevr, naredeno je bataljonima Petrinjske brigade i ojačanoj četi 3. bata-

¹⁸⁸ Naređenje Vrhovnog štaba Štabu 5. crnogorske brigade od 12. septembra u 14 časova (Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 37).

¹⁶⁹ Naređenje Vrhovnog štaba štabovima 5. crnogorske i 10. hercegovačke brigade od 14. septembra u 12 časova, predato telefonom (Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 44).

ljona 738. puka, koja je nastupala uz Vrbas, da vrše pritisak i vezuju za sebe partizanske jedinice.¹⁷⁰

Kako je bilo i planirano, neprijatelj je sledećeg dana, 14. septembra u 7 časova, uz podršku avijacije, produžio napad, koji se, u početnoj fazi, razvijao po predviđenom planu. Domo-branski brdski bataljoni su nastupali kroz šumu uz greben Manjače, ne nailazeći na otpor, pošto se glavnina 1. krajiške brigade povukla na liniju Mali vrh (k. 1072) — Bataruša — Kik (k. 1089), južno od sela Lazičića i Lokvara, i već oko 9 časova izbili pred Veliku gredu, na kojoj je bio prikupljen 3. bataljon 1. krajiške brigade. Tada je došlo do žestoke borbe za najviši vrh planine. »Neprijatelj se uklinio u odbranu bataljona« — piše o toj borbi zamenik komandanta 3. bataljona. — »Smenjivali su se napadi i protivnapadi, a položaji na Velikoj gredi prelazili su iz ruke u ruku. Neprijatelji je pretrpeo ozbiljne gubitke, ali je uspeo da održi položaje na jednom delu Velike grede«. U međuvremenu je 3. bataljon 738. puka, praćen tenkovima, prodirao preko Stričića i Pajića ka Lokvarima, savlađujući otpor delova 1. krajiške brigade, dok su na levom krilu dve nemačke čete, ojačane četnicima, krenule u napad na položaje 2. proleTERSke brigade na Straži. Plašeći se od prodora domobranskih bataljona preko grebena Manjače, pošto je levi bok njegovih snaga ostao nezaštićen, Stab 2. proleTERSke brigade je povukao 1. i 4. bataljon na jug, na liniji Podrašćani — istočne padine Garevine, ostavivši na Prisjeci dve čete 3. bataljona. Ove čete su morale izdržati jaku artiljerijsku vatru pre nego su se povukle s tih položaja. Borci ove brigade su bili premoreni dugotrajnim borbama, u kojima su, od polaska iz Mrkonjić-Grada, imali 29 izbačenih iz stroja.¹⁷¹

Napad se, po mišljenju neprijateljevog štaba, razvijao sasvim dobro, obećavajući da će biti krunisan potpunim uspehom. Izgledalo je da sve teče po planu i da će ubrzo oko parti-

¹⁷⁰ Ne postoje dokumenti o planu Štaba grupe »Vedel«, ali se on može naslutiti iz jednog dnevnog izveštaja domobranskog oficira za vezu pri Štabu 714. divizije. U njemu se govori o nemačkom obuhvatu koji je trebalo da se ispolji s kote 1121, koja se nalazi kod sela Sladojevića (Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 14/1—8, 15/11—15).

¹⁷¹ Izveštaji Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 14. septembra pre podne i u 18 časova, i Štaba 2. proleTERSke brigade (AIRP, br. 712 i 713; Arhiv VII, k. 787, br. reg. 14/1—2); Izveštaj istog štaba od 15. i 20. oktobra (Arhiv VII, k. 787, br. reg. 15/1—2 i 17/1—2); Izveštaj Štaba 2. proleTERSke brigade komandantu Operativnog štaba od 14. septembra u 10,30 i 20,30 časova (AIRP, br. 707 i 717); Izveštaj komandanta Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 15. septembra u 1,30 čas (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok br. 34); Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 14/1—5, 8, 15/1—15; Dnevnik Lj. Durića; Članci B. Arsenića, B. Vukše i D. Đukića.

zana biti zatvoren obruč. Međutim, tada je došlo do naglog i neočekivanog obrta koji je raspršio sve nade neprijatelja u uspeh obuhvatnog manevra. Oko 12 časova, u jeku najžešće borbe na Velikoj gredi, kada je neprijatelj tukao jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom položaje 3. bataljona, partizani su pribegli lukavstvu koje je dalo izvanredne rezultate. Iz signalnih pištolja, koje su dva dana ranije zaplenili, u noćnom protivnapadu, u selu Busijama, ispalili su rakete u pravcu neprijatelja. Dovedena time u zabludu, njegova artiljerija je prenela vatru na položaje sopstvene pešadije, nanoseći joj velike gubitke. »Taj momenat je iskorišćen i izvršen je juriš na neprijatelja i zauzeta Velika greda« — opisuju ovu značajnu pobedu zamenik komandanta bataljona. — Dve čete 3. bataljona napale su bočno neprijatelja u povlačenju. Dolinom Lokvara odjekivalo je snažno »ura« izmešano sa odjecima mitraljeskih rafala i eksplozija artiljerijskih i minobacačkih zrna. Ceta Bogdana Vukše oslobodila je drugaricu i druga koje je neprijatelj prethodnog dana zarobio.«¹⁷²

U ovoj borbi, jednoj od najtežih koje je do tada vodila, 1. krajiška brigada je slavila veliku pobedu. Drugi bataljon Petrinjske brdske brigade bio je gotovo potpuno uništen: od 476 domobrana oko 100 je poginulo ili ranjeno, a 109, među kojima i tri oficira, zarobljeno.¹⁷³ Zaplenjen je bogat ratni plen: pet mitraljeza, devet puškomitraljeza, preko 130 pušaka, preko 30.000 metaka i velika količina opreme. Od potpunog uništenja neprijatelja su spasili nemački tenkovi koji su u rejonu sela Lokvara štitili prikupljanje razbijenih delova domobranskog bataljona. Brigada je imala pet poginulih i pet ranjenih boraca.¹⁷⁴

Za poraz na Velikoj gredi ubrzo se saznalo u neprijateljevim štabovima u Banjoj Luci i Zagrebu. Još u toku noći u Glavni stožer domobranstva su stizali, jedan za drugim, telegrami u kojima je oficir za vezu pri Štabu 714. divizije javljao o porazu Petrinjske brdske brigade. »Pojačan neprijateljski otpor pošto su pred njim hrvatski bataljoni popustili« — tako se u prvoj depeši, primljenoj u 1,20, nagoveštavalo da nešto nije u redu, da bi, nešto kasnije, stiglo obaveštenje da je »cilj napada, zbog otpora neprijatelja, samo djelimično postignut, jer hrvatske bojne, 8 km jugoistočno od Kadine Vode, djelimično rasturene, radi čega nije djelovao njemački obuhvat neprijatelja sa kote

¹⁷² Isto.

^{173*} Prema neprijateljevim izvorima u ovoj borbi su bila ranjena 43 domobrana, a nestalo je šest oficira i 259 domobrana (Arhiv VII, k. 13a, "br. reg. 15/1—3, 4, 17/1—10).

Arhiv VII, k. 787. br. reg. 17/1—2; Zbornik, tom IV, knj. 7. dok. br. 37 i 43; AIRP. br. 707.

1121«. Potpuni je vesti o razmerama oružja su stigle kasnije: »Jugoistočno od Kadine Vode sada nastala kriza pošto djelovi skupine »Vedel« nisu mogli izdržati pritisak neprijatelja i sa snakovima raspadanja pošli natrag. Oficiri izjavljuju da jedinice nisu dorasle ponovnom neprijateljskom napadu. . . Nestalo je 6 hrvatskih oficira i 259 domobrana . . . Hrvatski gubici u oružju: 5 mitraljeza, 11 puškomitraljeza . . .«¹⁷³

Vest o neuspjehu borbene grupe »Vedel« stigla je već sledećeg dana u Vrhovnu komandu nemačke kopnene vojske. General-pukovnik Ler je 15. septembra u 19 časova uputio iz Soluna u Berlin sledeći radiogram:

»Napad nemačko-hrvatske borbene grupe jugozapadno Banje Luke nije mogao da se produži pošto su se hrvatske snage, prilikom protivnapada neprijatelja, povukle uz pojavu znakova raspadanja jedinica. Posle prolazne krize uspostavljena je situacija. Po pregrupisanju Hrvata produženje napada ka jugu.«¹⁷⁸

Stab borbene grupe »Vedel« je ocenio da je, zbog rasula koje je nastupilo kod Petrinjske brigade na Manjači, propao plan 0 opkoljavanja i uništenju partizana na južnom delu Manjače 1 u rejonu sela Surjana. Prodor nemačkih i četničkih snaga u Lokvare nije, u novonastaloj situaciji, mogao da ima efekta. Umesto da tim prodorom ugrozi partizanske snage na Manjači i da ih, daljim nastupanjem preko k. 1121 ka Vrbasu, odseče i okruži, ova neprijateljeva kolona se našla u situaciji da i sama bude odsečena, tim više što su delovi 2. krajiške brigade pojačali pritisak sa zapada, napadajući na Pajtos, kod Kadine Vode. Da se to ne bi desilo, komandant borbene grupe ih je brzo povukao u rejon sela Stričića i Lusića. Slična je situacija bila i na levom krilu uz Vrbas, gde su dve nemačke i jedna četnička četa uspele da zauzmu i Prisjeku, ali su potom, snažnim protivnapadom 4. i 1. bataljona i jedne čete 3. bataljona 2. proleTERSKE brigade, bile, uz znatne gubitke, odbačene na oolazne položaje na Krošnarici i Rakovića brdu. Jedna grupa Nemaca je bila naterana da traži spas niz strme litice kanjona Vrbasa. U ovoj borbi, po mišljenju Štaba brigade, bilo je ubijeno i ranjeno oko 50 neprijateljevih vojnika, dok je 2. brigada imala svega tri izbačena iz stroja.¹⁷⁷

Uprkos očiglednom porazu borbene grupe »Vedel«, njen komandant je nastojao da spreči dalje rasulo jedinica i da

¹⁷⁵ Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 14/1—8, 15/1—15, k. 44a, br. reg. 7/1-

¹⁷⁶ Vojni radiogram komandanta oružanih snaga Jugoistoka br. 3548 od 15. septembra, upućen Komandi kopnene vojske (mikroteka VII, film Minhen 9, snimci 1130—1).

¹⁷⁷ Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44, 34 i 43; Arhiv VII, k. 787, br. reg. 15/1—2; AIRP, br. 707, 717, 723 i 745; Dnevnik Lj. Đurića i V. Đokića.

ponovo uspostavi položaje na grebenu Manjače, kako bi stvorio uslove da napad nastavi čim se situacija poboljša. Za sledeći dan, 15. septembar, on je planirao »sređivanje hrvatskih jedinica i, nakon uspostave položaja, nastavljanje napada«. To mu je delimično i pošlo za rukom, jer je, ubacivanjem rezerve, uspeo da zaustavi povlačenje svojih trupa i da organizuje odbranu na liniji s. Lusići — Uzlomac (k. 1093) — Prepljetnjak (k. 1126). On je to mogao da učini zahvaljujući, u prvom redu, neaktivnosti partizanskih jedinica, koje nisu iskoristile postignuti uspeh da bi, nastavljajući gonjenje razbijenih domobranskih bataljona, povratile izgubljene položaje na Manjači. Štab 1. krajiške brigade je, doduše, preduzeo gonjenje ali s jednim bataljonom, i to samo do Prepljetnjaka, gde je u toku noći izgubio dodir s neprijateljem. Delovi te brigade na levom krilu takođe su brzo izgubili borbeni kontakt s Nemcima i tako propustili priliku da unište jedan tenk koji je, pri povlačenju, upao u neku rupčagu, odakle su ga Nemci tek u zoru izvukli. »Mi smo snagama naše brigade protjerali neprijatelja sa svoga pravca« — pisao je Štab brigade komandantu Operativnog štaba 15. septembra ujutru. — »Oni su se po noći povukli, ne znamo kud. Na mestu gde su, po iskazima njihovih oficira, trebali da zanoće, nismo ih našli«. Mada su uslovi za gonjenje neprijatelja bili vrlo povoljni, Štab brigade se nije odlučio da nastavi nastupanje. On, očigledno, nije bio svestan razmera pobeđe koju je tog dana postigao njegov 3. bataljon, niti mogućnosti za iskorišćavanje postignutog uspeha. Strahujući od novog napada neprijatelja, on je smatrao da nije celishodno da se bataljoni isuviše udaljavaju i time dovode u pitanje bezbednost svojih krila. »Zaista« — stajalo je u pomenutom pismu — »potrebno je da se malo izravna položaj, jer izgleda da smo mi nešto suviše istureni na Prepljetnjaku prema snagama koje se nalaze kod Podrašćana i Surjana«. Bojazan od upadanja u neprijateljevu klopku bila je glavni razlog što je Štab brigade zadržao svoja dva bataljona na Manjači, u rejonu Velike grede, Pavlove ravni i Prepljetnjaka, a treći na Bataruši i u selu Savanovićima i što je tražio od svojih suseda. 2. proleTERSke brigade i bataljona »Soko« iz 6. krajiškog odreda, da se aktiviraju i pređu u protivnapad. Ni 2. proleTERSka brigada nije nastavila napad na desetkovanu nemačku četu i četnike, iako su toga dana stigli na položaj njen 2. bataljon i dve čete 3. bataljona 2. krajiške brigade. »Ni ova pobeđda nije bila eksploatisana kako treba«, komentarisao je rad 2. proleTERSke brigade načelnik njenog štaba. »1. krajiška brigada radila je za sebe, a naše je ljudstvo usled premorenosti zaostalo i nije neprijatelja progonilo. Proganjanje neprijatelja ne preduzima se ni sledećeg dana . . . neprijatelj

uspeva da se i ovoga puta izvuče bez dodira sa nama i da se na liniji iznad sela Amđića počinje da utvrđuje . . . »¹⁷⁸

Operativni štab je tek u toku noći primio obaveštenja o događajima koji su se toga dana odigrali na Velikoj gredi. Pošto je u tom trenutku bio zaokupljen dalekosežnijim planovima, pripremajući napad većih razmera u kome bi, pored već angažovanih jedinica, učestvovala još tri brigade — 4. crnogorska, 3. sandžačka i 3. krajiška, on je smatrao da ne treba zamarat i jedinice u manjim napadima, koji ne bi, po njegovom mišljenju, doveli do bitnije promene situacije na frontu i do rešavajućih odluka. To je, verovatno, bio razlog što on ovoga dana nije intervenisao.

Iako je uspeo da stabilizuje poremećeni front na Manjači i da, po prvobitnoj oceni, stvori uslove za obnavljanje napada, štab borbene grupe »Vedel« je, ipak, 15. septembra, revidirao tu ocenu: on je odustao od namere da ponovo krene u napad na Veliku gredu, jer se uverio da je moral domobranskih jedinica slab, te je odlučio da se privremeno zadrži na položajima i pređe u odbranu.

Pošto su i jedna i druga strana ostale na dostignutoj liniji, u stavu iščekivanja, 15. septembra nije bilo većih borbi. Druga proleterska brigada je krajem dana izvršila smenu svojih jedinica uputivši 1. i 4. bataljon na odmor u selo Sehovce, dok je 1. krajiška brigada uspela da uspostavi dodir s neprijateljem u rejonu Prepljetnjaka. Oko 15 časova došlo je do nešto jačih borbi sa domobranima i četnicima između Prepljetnjaka i Velike grede, u kojima je neorijatelj imao osam izbačenih iz stroja, a 1. krajiška brigada dvojicu. Ovoga dana je u Banju Luku stigao iz Zagreba načelnik Glavnog stožera general Lakša, da bi se na licu mesta upoznao sa situacijom i uticao da se ona popravi. Pošto je obišao položaje kod Kadine Vode, on je sutradan u 14,25 časova odleteo u Zagreb da bi Paveliću referisao o lošem stanju na tom frontu i o potrebi da se upute nova pojačanja.¹⁷⁹

I sledećeg dana je vladalo zatišje. Neprijateljeva avijacija je izviđala položaje partizana, bacala letke i bombardovala

¹⁷⁸ Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 15. septembra (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 37); Izveštaji Štaba 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 15. septembra u 10,10, 12 i 18,30 časova (AIRP, br. 723, 727 i 729); Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 44; Arhiv VII, k. 787, br. reg. 14/1—2, 15/1—2; k. 13, br. reg. 15/1—4, 6, 7, 17/1—10, 11; k. 44e, br. reg. 7/1; Dnevnik Lj. Đurića.

¹⁷⁹ Arhiv VII, k. 787, br. reg. 17/1—2, k. 13a, br. reg. 15/1—6, 16/1—5, 17/1—25; Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 37; Dnevnik Lj. Đurića.

Veliku gredu. Prvi bataljon Petrinjske brdske brigade, koji je posle razbijanja 2. bataljona bio prebačen na Manjaču da bi, zajedno sa četnicima, držao položaje, utvrđivao se na Prepljetnjaku. Oko podne 2. bataljon 1. krajiške brigade je izvršio na njega prepad s ciljem da ga uznemirava i ometa u radovima. Međutim, delovi bataljona su uspeli da probiju neprijateljeve položaje i da okruže jednu četvu. Nastala je takva pometnja da su domobrani počeli bacati oružje. U trenutku kad su borci pristupili razoružavanju domobranske čete i evakuaciji plena, neprijatelju je pristigla pomoć. Zbog toga se bataljon morao brzo povlačiti, ostavivši zarobljenike i zaplenjeno oružje. U ovoj kratkotrajnoj ali vrlo oštroj borbi neprijatelju su naneti znatni gubici, dok je 2. bataljon imao samo dva izbačena iz stroja.¹⁸⁰

Razbijanje 2. bataljona Petrinjske brdske brigade na Velikoj gredi, a zatim i raspršenje 1. bataljona iste brigade na Prepljetnjaku, dalo je nemačkom štabu povoda da zaključi da je napad borbene grupe »Vedel« propao i da se moraju dopremiti nove jedinice ako se želi nastaviti napad. To, međutim, nije bilo moguće ostvariti u potrebnom obimu, jer su, zbog pojačanja aktivnosti partizana gotovo u svim krajevima zemlje, sve jedinice, i nemačke i ustaško-domobranske, bile angažovane u borbama. Svi štabovi korpusa, divizija i brigada su tražili pomoć i suprotstavljali se zahtevima da pošalju jedinice sa svojih na druga područja. Partizani su napadali svuda, ne ostavljajući na miru ni one garnizone za koje se smatralo da su bezbedni. Čak i tamo gde su protiv njih bile izvedene velike operacije čišćenja i gde su partizani, navodno, bili uništeni, kao što je bio slučaj s Kozarom, Banijom i Kordunom, borbe su ponovo oživele. Pukovnik Šimić je neprekidno tražio pomoć da bi konsolidovao situaciju u dolini Vrbasa, povratio Sujicu, Gornji Vakuf, Prozor i Livno i otklonio opasnost od Duvna, Posušja i Imotskog. Početkom septembra, sasvim neočekivano, došlo je do upada krajiških partizana u Cazinsku krajinu, što je uznemirilo sve garnizone u dolini Une, a naročito Bihać i Bos. Novi. Na Samarici je domobranska 1. brdska divizija već treći put bezuspešno vršila čišćenje. U dolini Sane još od kraja jula, kada su partizani zauzeli Ključ, Vrhpolje i sela u Saničkoj dolini i ugrozili Sanski Most, nisu prestajali njihovi napadi. A što je neprijatelja naročito iznenadilo, ponovo su se rasplamsale borbe i na Kozari,

¹⁸⁰ Arhiv VII, k. 787, br. reg. 17/1—2, k. 13 a, br. reg. 16/1—5, 17/1—25, 15,40; k. 44e, br. reg. 7/1; Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 19. septembra (AIRP, br. 755).

gde su partizani, kao odgovor na nemačku ofanzivu, formirali 5. krajišku brigadu.¹⁸¹

I u srednjoj Bosni su oživela dejstva partizana. Jajce je bilo neprekidno ugroženo; njegova posada je strahovala da će biti napadnuta. A u rejonu Fojnice i Travnika, kao i duž komunikacije Turbe — Donji Vakuf, 5. crnogorska brigada je izvela nekoliko smelih napada, ugrozivši važne industrijske objekte. To je zabrinulo neprijatelja, posebno Italijane, zainteresovane za nesmetani rad preduzeća šumske industrije koja su oni, po ugovoru sklopljenom s Nemcima, eksploatisali. Italijanska Vrhovna komanda se u više navrata obraćala sa zahtevom da se to područje osigura jačim snagama i spreči uništavanje pilana, šumskih pruga i drugih objekata. Glavni stožer domobranstva je 8. septembra naredio komandantu 3. korpusa »da obrati naročitu pažnju na sigurnost italijanskih preduzeća u Turbetu koja se moraju bezuslovno sigurno braniti od svakog napada«. Kako ovaj komandant korpusa nije mogao nijednu jedinicu odvojiti za taj zadatak, to je komandant nemačke 718. pešadijske divizije bio prinuđen da u taj rejon uputi jedan svoj bataljon.¹⁸²

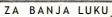
U Slavoniji je razvoj događaja uzeo veoma buran tok: partizani su noću 5/6. septembra napali naftonosna polja u Gojilu, dok je nemački 741. pešadijski puk izvodio akciju na Psunju; zatim su se Nemci angažovali na čišćenju Papuka, a potom i u akciji kod Voćina, dok su noću 10/11. septembra partizani napali i Garešnicu. Učestali su i napadi partizana na železničku prugu Zagreb — Beograd, a nemačka ofanziva u Sremu nije dala očekivane rezultate. Svuda su plamsale borbe i sa svih strana su upućivani zahtevi za pomoć. Štab 2. domobranskog korpusa je 11. septembra javljao Glavnom stožeru: »Trenutno nemamo ništa što bi mogli uputiti u Garešnicu. 4. gorski zdrug se prevozi i dolazi 12. i 13. ovog mjeseca. Neophodan je odmor,

181 Komandant Banjalučkog zdruga je ovako ocenio stanje na Kozari i Prosari:

»Poslije čišćenja, glavne partizanske naoružane snage su uništene, ali jedan njihov dio, tzv. njihova »elita«, na čelu sa vođama, — našla je načina da se sakrije i sada ponovo stupaju u akciju... Partizanske grupe koje su bile raspršene, sada se ponovo organizuju i počinju sa napadajima. Ovo dokazuje da pitanje Kozare nije definitivno riješeno. Radi ovoga, sigurnost u području Kozare i Prosare nije povoljna i radovi na prikupljanju žetve moraju se vršiti sa dovoljnim osiguranjima i obazrivo. Da bi se stanje popravilo potrebno bi bilo: ili povesti akciju čišćenja sa najmanje 4—5 bojni, ili sve stanovništvo iz ovog područja ukloniti u logore i tako onemogućiti partizanima prehranu, dobivanje izvještaja o kretanju vojske itd. Za čišćenje nedostaju potrebne snage, pa ostaje da se stanovništvo ukloni i na taj način oteža akcija partizanima« (Izveštaj Banjalučkog zdruga od 9. septembra, Arhiv VII, k. 87, br. reg. 1/45—2).

182 Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 8/1—13, 9/1—3, 10/1—11, 11/1—14, 12/1—3, 16, 14/1—3.

(11—14. IX 1942)

Skica 22

inače je zdruk neupotrebljiv, oprema potpuno poderana, skoro bosi, ranjavih nogu. Poslije kratkog odmora zdruk ide na Papuk i Krndiju, jer inače će nam pasti i Našice i Ljeskovice — tvornice ogromnih vrijednosti. Jedino djelatnom odbranom možemo to spasti ... I u Đakovačkom kotaru postaje sve opasnije a snaga nemamo. Njemci iz Novske trebali bi pomoći Luburićev zdruk kod Garešnice . . . »¹⁸³

Događaji su se razvijali krajnje nepovoljno. Svaki dan je donosio nove, sve veće, brige. U Glavni stožer domobranstva i Glavni stan Ustaške vojnice, jedna za drugom, stizale su uznemirujuće vesti.

Dvanaestog septembra u 16,50 časova ustaški komandant iz Grubišnjog Polja je javljao: »Partizani u velikom napadu; računa se preko 2.000. Molim da se pošalje zrakoplov«. Četrdeset minuta kasnije iz Daruvara je, od kotarske oblasti, stigla vest: »Daruvaru prijeti potpuno opkoljenje«.¹⁸⁴

Sledećeg dana su dobijene nove vesti. Štab 2. domobranskog korpusa je javljao: »Jače partizanske snage napale su noću 12/13. septembra s. Orahovicu, Zdenci (oko 8 km sz. od Voćina) i s. Podgorac (oko 5 km ji. od Našica), a prugu Našice — Čačinci drže pod vatrom. Zapaženo je i prikupljanje partizana oko Našica. Uslijed ovog cijelo područje oko Našica jako je ugroženo. Upućuju se pojačanja iz Broda«. Iz Bihaća je u 12 časova javljeno: »Hrvatski Blagaj je pao, a posada je zarobljena«. U 18,45 časova iz Glavnog štaba Ustaške vojnice stigao je sledeći telegram u Glavni stožer: »Ustaška bojna povukla se iz Vrginmosta. Pokušala ponovo da zauzme Vrginmost, ali zbog velikog broja partizana nije uspjela«.¹⁸⁵

Četrnaestog septembra je, između ostalog, javljeno da su partizani zapalili zgradu žandarmerijske stanice u Rastovu i da je otpočeo pothvat protiv partizana u Žumberku.¹⁸⁶

I tako, iz dana u dan, iz svih krajeva stizale su vesti o napadima partizana i tražena su pojačanja. Neprijateljevi štabovi nisu znali gde će pre intervenisati. Najteže je, ipak, bilo u rejonu Banje Luke, gde su se već dvadeset pet dana vodile neobično teške borbe, sa promenljivom srećom. I upravo tih dana, kada je bio slomljen napad borbene grupe »Vedel«, a Petrinjska brdska brigada bila razbijena, i kada je trebalo po svaku cenu ojačati snage na tom frontu, dobijene su vesti o pojačanoj aktivnosti partizana na Kozari i u luku Une i Sane.

is» Isto, k. 13a, br. reg. 12/1—3. 5/1—3, 7/4—16.

184 isto, k. 13a, br. reg. 12/1—6.

185 Isto, k. 13a, br. reg. 12/1—3, 6.

is« Isto, k. 13a, br. reg. 18/1—35, 13/1—3, k. 148, br. reg. 54/7.

»Neprijatelj svugdje počinje djelovati — vlastite jedinice u tom velikom prostoru preslabe«, javljao je oficir za vezu pri Štabu 714. divizije.¹⁸⁷

Uprkos mnogobrojnim teškoćama, i bez obzira na situaciju na ostalim sektorima, moralo se udovoljiti traženjima Štaba nemačke 714. divizije da se hitno prebace u Banju Luku 2. bataljon 3. brdske brigade i bataljon »Ludvig fon Baden«¹⁸⁸ i upute u sastav grupe »Vedel«. Oba bataljona su stigla u Banju Luku 18. septembra, a sledećeg dana su upućena na položaje.¹⁸⁹

7. — Odbacivanje neprijatelja u Banju Luku i stabilizovanje fronta na Manjači

Dok je neprijatelj dovlačio nove snage i stvarao uslove da produži napad zaustavljen na grebenu Manjače, Operativni štab za Bosansku krajinu je, analizirajući novonastalu situaciju, zaključio da je nastupio povoljan momenat da se na celom frontu između reka Vrbasa i Sane pređe u protivnapad, razbije neprijatelj i konačno raščisti situacija na ovom sektoru, koji je vezivao tolike snage. S tom akcijom je trebalo žuriti, jer se više nije smelo odugovlačiti izvršavanje glavnog zadatka na kome je Vrhovni štab neprekidno i sve upornije insistirao, pridajući mu osobit značaj, jer je oslobođenjem Jajca trebalo krunisati velike uspehe proletherskih brigada u toku leta i stvoriti uslove za prenošenje dejstava u srednju Bosnu.

Za predviđeni napad Operativnom štabu su stajale na raspolaganju znatne snage — šest brigada (1. 2. i 3. krajiška, 2. proletherska, 3. sandžačka i 4. crnogorska) i dva odreda (3. i 6. krajiški). On je odlučio da izvede najpre napad na nemačke, domobranske i četničke jedinice na Manjači i duž komunikacije Sitnica — Banja Luka, odbaci ih u Banju Luku, a potom, ostavljajući na tom pravcu slabije delove, sa glavninom krene na Jajce. U duhu te odluke, komandant Operativnog štaba je 15. septembra izdao zapovest za »brzi, noćni, dvokrilni obuhvatni« napad koji je trebalo da otpočne 16. septembra u 22 časa. Jedinice određene da učestvuju u napadu bile su raspoređene u tri napadne kolone, sa sledećim zadacima: desna kolona, koju su sačinjavali tri bataljona 2. proletherske brigade, 3. bataljon

is? isto, k, 13a, br. reg. 17/1—40, 19/1—18.

•88 Bataljon »Ludvig fon Baden« pripadao je jedinicama »Dojče manšaft« (Einsatzstaffel der deutschen Mannschaft). Sastavljene od pripadnika nemačke narodne grupe u NDH, ove jedinice su služile za zaštitu nemačkih naselja, a upotrebljavane su i u operacijama protiv partizana.

is» Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 16/1—5, 17/1—40.

2. krajiške brigade i Manjačka četa, dobila je zadatak da brzim nastupanjem preko Peratovca ovlada Bojanića visom i izbije na komunikaciju kod Han-Kola; srednja kolona, sastavljena od dva bataljona 1. krajiške brigade i 1. bataljona 2. krajiške brigade, trebalo je da zauzme Klisinu i Lunjevac i sa istoka napadne na Kadinu Vodu; leva kolona, koju su sačinjavali po tri bataljona 3. sandžačke i 4. crnogorske brigade i dve čete bataljona »Soko«, trebalo je da, nastupajući sa zapadne strane komunikacije, zauzme Kadinu Vodu i odbaci neprijatelja ka Banjoj Luci. Važna uloga u napadu data je 3. krajiškoj brigadi: da nastupanjem ka Bronzanom Majdanu zađe duboko u pozadinu neprijatelja. Po završenom napadu trebalo je da se na položajima, na liniji Bojanića vis — Lunjevac — Pavička brdo, zadrže samo 1. krajiška i 4. crnogorska brigada, dok bi ostale jedinice bile povučene i upućene na Jajce.¹⁹⁰

Sa svojom namerom o izvođenju protivnapada na manjačkom frontu Operativni štab je istog dana upoznao Vrhovni štab. Vrhovni komandant se složio sa predloženim planom. »Iako je pitanje likvidacije Jajca veoma hitno i važno«, stajalo je u njegovom odgovoru, »ipak se slažemo da vi izvršite nameravano razbijanje neprijatelja na sektoru Banje Luke, jer slažemo se s tim da bi napad na Jajce u takvim uslovima, kada neprijatelj nadire s leđa, bio u svakom pogledu besmislen«. Izrazivši svoju bojazan da snage na Manjači neće moći da se odvoje od neprijatelja, vrhovni komandant je ukazao da se to može izbeći samo na taj način ako se jednim brzim naletom neprijateljeve trupe razbiju i odbace u Banju Luku i prema njima ostavi jedna brigada, dok bi ostale snage krenule na Jajce.¹⁹¹

Sve jedinice su odmah pristupile pripremama za predviđeni napad. U toku 15. i 16. septembra u rejon Čadavice i Sitnice stigli su 2. i 4. i 5. bataljon 3. sandžačke brigade i tri bataljona 4. crnogorske brigade. Pošto je do početka napada preostalo malo vremena, komandant leve kolone je ocenio da njegove jedinice neće moći da u toku dana izbiju pred Kadinu Vodu i zauzmu polazne položaje, te je predložio Operativnom štabu da se napad odloži za noć 17/18. septembar i da se plan izmeni utoliko što bi 1. bataljon 2. krajiške brigade ostao u sastavu leve kolone, a, umesto njega, u sastav srednje kolone

¹⁹⁰ Zapovest Operativnog štaba od 15. septembra u 10 časova (AIRP, br. 720); Naređenja Operativnog štaba štabovima 3. sandžačke i 3. krajiške brigade i 3. bataljona 2. krajiške brigade od 15. septembra u 9,50. 15 i 16 časova (AIRP, br. 725, 724 i 726); Naređenja Štaba 2. krajiške brigade Štabu 1. bataljona i izveštaj Operativnom štabu od 16. septembra (AIRP, br. 730 i 736).

¹⁹¹ Pismo vrhovnog komandanta Operativnom štabu od 16. septembra (Zbornik, tom II, knj. 6, dok. br. 49).

ušao 1. bataljon 4. crnogorske brigade.¹⁹² Ostale jedinice su se zadržale na svojim položajima, pripremajući se užurbano za predstojeći napad. Komandant Operativnog štaba, i sam uvidevši da se za tako kratko vreme neće moći da izvrše sve potrebne pripreme, odložio je napad za sledeću noć. On je o tome obavestio i vrhovnog komandanta, naglasivši da će se na Jajce krenuti čim se izvrši zadatak.¹⁹³

Sedamnaesti septembar je protekao u pripremama za napad, koje neprijatelju nisu ostale nezapažene. Toga dana je iz Banje Luke javljeno u Zagreb o pojačanom prikupljanju partizana pred grupom »Vedel« i o njihovoj nameri da »udare na sever, kako proizlazi iz zaplenjenih spisa«. Alarmiran vestima koje su nagovestile napad partizana, neprijatelj je užurbano utvrđivao položaje očekujući da pristignu nova pojačanja koja su se nalazila na putu za Banju Luku.¹⁹⁴

Gusta magla je te noći sprečila jedinice da u određeno vreme krenu u napad. Zbog ove neočekivane okolnosti napad je u poslednjem trenutku bio odložen za sledeće jutro, a plan napada je bio unekoliko izmenjen: dok su desna i srednja kolona zadržale ranije zadatke, s tim što su u sastav srednje kolone, pored 1. krajiške brigade, ušli i 1. bataljon 4. crnogorske brigade i dve čete bataljona »Soko«, leva kolona (3. i 5. bataljon 4. crnogorske brigade i 1. bataljon 2. krajiške brigade) dobila je zadatak da, napadom preko Šuplje stjene, zauzme Pajtos i sadejstvuje sa srednjom kolonom u zauzimanju Kadine Vode. Trećoj sandžačkoj brigadi je namenjen nov, značajniji zadatak: da njena tri bataljona u toku noći izvrše dug, obuhvatan marš od Svetigore, preko sela Mačkica, Maričića, Petkovića i Divljaka, i da u 5 časova izjutra, iz pozadine, napadnu Vodički vrh i Vujnovac i odseku neprijateljeve snage u rejonu Klisine, Kadine Vode i Manjače. Zadatak 3. krajiške brigade je ostao nepromenjen. Napad svih jedinica trebalo je da otpočne u 5¹ časova izjutra.¹⁹⁵

¹⁹² Pismo štabova 3. sandžačke i 2. krajiške brigade Operativnom štabu od 16. septembra u 8 časova (AIRP, br. 733); Dnevnik M. Poleksića.

¹⁹³ Izveštaj Operativnog štaba Vrhovnom štabu od 17. septembra u 9 časova (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 43).

¹⁹⁴ Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 17/1—40, 19/1—18.

Neizvesno je o kakvim se zaplenjenim spisima radi. Prema jednom izveštaju generala Lukića, komandanta 3. domobranskog korpusa, izgleda da je reč o naređenju Štaba 2. proleterske brigade u kome je dat raspored bataljona u rejonu Mrkonjić-Grada (Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 18/1—35).

¹⁹⁵ Naređenje Operativnog štaba štabovima 1. i 2. krajiške, 2. proleterske, 3. sandžačke i 4. crnogorske brigade i Štabu 6. odreda od 17. septembra (AIRP, br. 739); Dnevnik M. Poleksića.

Partizanski voz na železničkoj stanici u Mliništima septembra 1942.

Tako je, sticajem prilika, bilo izgubljeno još nekoliko časova, koji su neprijatelju dobro došli jer će 18. septembra u Banju Luku stići željno očekivana pojačanja — 2. bataljon 3. brdske brigade i bataljon »Ludvig fon Baden«. Ova dva bataljona, doduše, neće toga dana biti upućena na položaje, ali će se zato naći blizu njih, pa će komandant borbene grupe biti u mogućnosti da ih, u slučaju potrebe, veoma brzo prebaci u ugroženi rejon odbrambenog položaja.

U ranim časovima 18. septembra sve tri kolone su krenule u napad. Desna kolona je, uz snažnu podršku mitraljeza i minobacača, izvršila juriš na utvrđene neprijateljeve položaje na Rakovića brdu i Krošnjarici, ali nije uspela da ih osvoji, jer su se Nemci i četnici ogorčeno branili iz bunkera i rovova. Kanjon Vrbasa, s jedne, i strme padine Manjače, s druge strane, nisu dozvoljavali da se vrši obuhvatni napad i kanalisali su nastupanje preko zaravni koju je neprijatelj bio utvrdio. Zbog toga su bataljoni bili prinuđeni da na utvrđene položaje vrše direktan napad, koji nije mogao da urodi plodom. U ovoj borbi je iz 2. proleterske brigade poginulo osam boraca (među kojima i jedan komandir čete), a ranjeno šest boraca, među kojima i komandant 2. bataljona, dok su Krajišnici imali sedam izbačenih iz stroja.¹⁹⁶

Pred srednjom kolonom, koja je napadala duž grebena Manjače, nalazio se utvrđeni vis Prepljetnjak, teško osvojiv zbog nepogodnih prilaza. Stab 1. krajiške brigade je odlučio da ne vrši direktan napad na taj objekat, već da svoje bataljone uputi kroz međuprostore, u pozadinu neprijatelja. Brigada je rano izjutra prešla u napad preko Razdolja, zapadnim padinama Prepljetnjaka, i uspela da izbije u pozadinu neprijatelja. Uz put su njeni bataljoni bili prinuđeni da se, kako stoji u izveštaju njenog štaba, »kroz borbu koja je trajala više od četiri sata i u kojoj je otvorena vatra iz preko 60 naših puškomitraljeza i većeg broja minobacača, provlače između neprijateljskih utvrđenja međusobno udaljenih oko 100 metara«. Prodor 1. krajiške brigade, međutim, nije doneo očekivane rezultate, jer je neprijatelj, ubacivši rezerve, uspeo da ga lokalizuje. »Iako je bilo slučajeva«, pisao je sledećeg dana Stab brigade, »da su pojedini delovi neprijateljske bojne bili potpuno opkoljeni, nijesu se

Izveštaj Štaba 2. proleterske brigade komandantu Operativnog štaba od 18. septembra u 19,10 časova (AIRP, br. 729); Petnaestodnevni izveštaj Štaba 2. krajiške brigade, od 15. do 30. septembra (AIRP, br. 716); Dnevnici Lj. Đurića, V. Đokića i M. Milovanovića; Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 18/1—12, 36. 19/1—6, 19

htjeli predavati i davali su krvav otpor«. U nemogućnosti da produži napad, 1. krajiška brigada je bila prinuđena da se, uz gubitke od sedam poginulih i sedamnaest ranjenih, povuče na polazne položaje. Bataljon »Soko« se nije jače angažovao na svom pravcu zbog neodlučnosti njegovog štaba. U kratkotrajnoj borbi on je imao tri ranjena.¹⁹⁷

Ni 1. bataljon 4. crnogorske brigade, koji je napadao zapadnije, u pravcu sela Lusića i Stričića, nije postigao značajnije rezultate. Pre nego je krenuo na juriš, on je morao da izdrži jako bombardovanje i mitraljiranje iz aviona, a zatim i artiljerijsku i minobacačku vatru. Tek posle više uzastopnih juriša, u kojima je imao šest izbačenih iz stroja, on je zauzeo robove i odbacio neprijatelja ka Klisini, ali nije uspeo da dalje napreduje.¹⁸⁸

Napad leve kolone se razvijao dosta neorganizovano. Tako Kadina Voda nije bila zauzeta. Nemci su, doduše, bili izbačeni iz nekoliko rovova, ali su oni u zoru, uz podršku tenkova, prešli u protivnapad i povratili izgubljene položaje, nanevši 1. bataljonu 2. krajiške brigade gubitke od 18 poginulih i ranjenih. Pošto su dva bataljona 3. sandžačke brigade zakasnila da učestvuju u napadu, to su dalje borbe bile obustavljene.¹⁹⁹

Dok su se tako, ne baš uspešno, razvijale borbe duž čitavog fronta, 3. krajiška brigada je, nastupajući usiljenim maršem iz doline Sane i potiskujući četnike, koji nisu pružali jači otpor, stigla pred Bronzani Majdan, ugrozivši pozadinu neprijateljevih snaga u rejonu Kadine Vode i Kola.²⁰⁰

Prvog dana napada sve tri napadne kolone su postigle samo delimične uspehe. Mestimični prodori nisu ozbiljnije ugrozili neprijateljevu odbranu na liniji Kadina Voda — selo Lusići — Prepljetnjak — Rakovića brdo. Uprkos dubokom prodoru 3. krajiške brigade izgledalo je da će napad i drugog dana dati slabe rezultate, pogotovo što su 2. bataljon 3. brdske brigade i bataljon »Ludvig fon Baden«, koji su se nalazili u Banjoj Luci, mogli biti svakog časa upućeni na položaje da bi pojačali odbranu i odbacili 3. krajišku brigadu.

¹⁹⁷ Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade (Arhiv VII, k 787, br. reg. 17/1—2; AIRP, br. 755).

¹⁹⁸ A. Bogojević: Na Manjači (Četvrta proleterska, str. 97).

¹⁹⁹ Izveštaj Operativnog štaba za Bosansku krajinu Vrhovnom štabu od 20. septembra u 6 časova (Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 47); AIRP, br. 716; Dnevnik Lj. Poleksića.

²⁰⁰ Izveštaj Štaba 3. krajiške brigade Operativnom štabu od 19. septembra u 8 časova (AIRP, br. 754).

Događaji su, međutim, iznenada uzeli povoljan tok. Pažnja neprijateljevog štaba je bila naglo skrenuta na situaciju u regionu Bronzanog Majdana, gde su — kako su obaveštajni organi procenili — bile ubačene jake partizanske snage koje su zapretale da odseku isuviše isturene jedinice na Manjači. U takvoj situaciji bilo je nužno povući trupe bliže Banjoj Luci i izravnati front. I komandant 714. divizije se odlučio na taj korak uvidevši konačno da je nemoćan da zauzme Sitnicu i Manjaču i da posedne demarkacionu liniju. Duge, skoro jednomesečne borbe, u kojima je bio angažovao znatne nemačke, domobranske i četničke snage, uz jaku podršku artiljerije, tenkova i avijacije, pokazale su mu da su partizani — kojih je, prema podacima obaveštajnog odeljenja, bilo više hiljada — isuviše žilavi u odbrani i smeli u napadima, a pri tom spremni da priređuju velika iznenađenja.²⁰¹ Zbog toga je povlačenje s Manjače bilo u toj situaciji najbolje rešenje. Gotovo jedini položaji koji su nudili povoljne uslove za organizaciju odbrane pred Banjom Lukom bili su na liniji: Kalanska planina — Krnin — Bojanića vis. Iza njih, sve do Banje Luke, nije bilo jačih zemljišnih objekata na kojima bi se mogao organizovati iole solidniji otpor. Da bi blagovremeno poseo te položaje i obezbedio prihvrat jedinica koje su se nalazile u dodiru s partizanima, Stab 714. divizije je uputio iz Banje Luke oba pristigla bataljona. Oni su 19. septembra izjutra izbili na liniju: Vodički vrh — Vujnovac — selo Trnići — Krnin — Bojanića vis — potok Krupa i, zajedno sa 2. bataljonom Petrinjske brigade i 6. četom 8. građevinskog bataljona koja je dovučena sa Mrakovice na Kozari, organizovali odbranu. U toku dana sve jedinice grupe »Vedel« su se, pod zaštitom avijacije koja je bombardovala Veliku gredu, povukle sa svojih položaja na zaprečnu liniju.²⁰²

Povlačenje jedinica borbene grupe »Vedel« izvršeno je organizovano i bez dodira s partizanima, tako da je neprijatelju pošlo za rukom da se bez žrtava, s celokupnim naoružanjem i opremom, povuče na nove položaje, koje je užurbano utvrđivao.²⁰³ Partizani su isuviše kasno uočili povlačenje neprijate-

²⁰¹ Iskoristivši podatke dobijene od četnika i od saslušanih zarobljenika i zaplenjenu arhivu, Nemci su imali gotovo potpuno tačne podatke o brigadama koje su se nalazile na manjačkom frontu: o njihovoj jačini, komandnom sastavu i naoružanju (Izveštaj komandanta 714. divizije od 23. septembra, Arhiv VII, k. 9, br. reg. 7/8).

²⁰² Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 47; Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 19/1—6, 39, 20/1—4, 14, 9, 21/1—15.

²⁰³ Izveštaj Štaba 2. proleTERSke brigade Operativnom štabu od 19. septembra u 15 časova (AIRP, br. 751); Arhiv VII, k. 13a, br. reg. 20/1—9, 21/1—15.

lja tako da su i ovoga puta propustili priliku da postignu veći uspeh. Brigade su nastupale oprezno kroz ispražnjen teren i zadržale se pred utvrđenim položajima neprijatelja.²⁰⁴

Devetnaestog septembra završile su se borbe na pravcu Banja Luka — Mrkonjić-Grad. Posle dvadesetpetodnevnih ogorčenih borbi, u kojima su obe strane angažovale jake snage, na manjačkom frontu je zavladao zatišje. Neprijateljevi štabovi su bili prinuđeni da odustanu od svojih ofanzivnih planova i da time priznaju svoj poraz. Umesto u Sitnici, Ključu i Mrkonjić-Gradu, njihove jedinice su se našle na prilazima Banjoj Luci, gde su pristupile ukopavanju. Ni nemački bataljoni, ni dobro obučene domobranske brdske jedinice, ni brojne četničke snage, prikupljene iz zapadne i srednje Bosne (pa čak i iz istočne Bosne), nisu mogli da slome upornost proleterskih i krajiških udarnih brigada i da odole njihovim jurišima. Bobbene grupe »Putlic« i »Vedel« nisu mogle da izvrše svoje zadatke i da ostvare planirane ciljeve. Štabovi 714. divizije i Banjalučkog zdruga nisu više mislili kako da zauzmu Sitnicu i Mrkonjić-Grad, već kako da odbrane Banju Luku.

U borbama oko Bunareva, Sitnice, Kadine Vode i Krupe na Vrbasu, na visovima i grebenima i u šumama Manjače partizanske brigade su dokazale sposobnost ne samo da uspešno rešavaju ofanzivne zadatke, već i da se uporno brane i odolevaju napadima motorizovanih jedinica podržavanih avijacijom i artiljerijom. Iako premoreni, jer su u ove borbe stupili neposredno iz krvavih borbi za Kupres, borci su pokazali izvanrednu izdržljivost i upornost ostajući na položajima danima, bez odmora, gladni i žedni, tučeni vatrom sa zemlje i iz vazduha. »Naši borci izdržali su i ovom prilikom nadčovečanske napore«, — zapisao je načelnik Štaba 2. proleterske brigade — »teren je bezvodan, kuhinja dosta daleko te je hrana zaostajala, a borbe su bile neprekidne i žestoke i u njima je poginulo 23 druga iz brigade«.²⁰⁵

²⁰⁴ Štab 1. krajiške brigade je tek sutradan, 20. septembra, primetio da su se neprijateljeve snage povukle, napustivši Lusiće, Klisinu i Kadinu Vodu. U popodnevrim časovima on je uputio delove 1. bataljona prema Klisini »da izvide položaje koje je neprijatelj napustio«. Jedna četa toga bataljona izbila je na vis Lunjevac tek 21. septembra, dva dana nakon što ga je neprijatelj napustio (Izveštaj Štaba 1. krajiške brigade komandantu Operativnog štaba od 20. septembra, Zbornik, tom IV, knj. 7, dok. br. 50; Dnevnik R. Vukmirovića).

šos Dnevnik V. Đokića.

Sada je konačno, posle toliko odlaganja, Operativni štab za Bosansku krajinu mogao da pristupi izvršenju svog glavnog zadatka — oslobodenju Jajca. Nakon uspešno okončanih borbi na Manjači, on je 20. septembra u 6 časova uputio Vrhovnom štabu sledeći izveštaj:

»... Akcija na čitavoj neprijateljskoj liniji izvršena je 18. o. m.... Sve jedinice izvršile su u potpunosti svoje zadatke...

Smatramo da neprijatelj poslije ovog udarca koji je zadobio neće biti za duže vremena sposoban da bude agresivan... Mi smo počeli sa koncentracijom naših snaga za akciju na N. (Jajce — prim. M. L.) i već su tri brigade u pokretu k dotičnom mjestu. Mi smatramo da ćemo za tri dana moći izvršiti akciju«. ²⁰⁶

Ocene Operativnog štaba bile su pravilne a predviđanja realna. Naredni događaji to će najrečitije potvrditi.